

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MEVDÛDÎ'NİN KISSALARA YAKLAŞIMI: HZ. MUSA
KISSASI ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NURŞEN GEYLANİ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. HEKİM TAY

OCAK 2025
BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MEVDÛDÎ'NİN KISSALARA YAKLAŞIMI: HZ. MUSA
KISSASI ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NURŞEN GEYLANİ
ORCID: 0009-0008-4681-5738

DANIŞMAN
DOÇ. DR. HEKİM TAY

OCAK 2025
BİTLİS

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS
ETİK BEYANI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “Mevdûdî’nin Kıssalara Yaklaşımı: Hz. Musa Kıssası Örneği” başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 10/02/2025

İmza

Nurşen GEYLANİ

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ YAZIM KILAVUZU UYGUNLUK BEYANI

“Mevdûdî’nin Kıssalara Yaklaşımı: Hz. Musa Kıssası Örneği” başlıklı yüksek lisans tezi Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır. 10/02/2025

Tezi Hazırlayan

Nurşen GEYLANİ

Danışman

Doç. Dr. Hekim TAY

Temel İslam Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. İsa YÜCEER

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı öğrencisi tarafından hazırlanan “Mevdûdî’nin Kıssalara Yaklaşımı: Hz. Musa Kıssası Örneği” adlı Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 10/02/2025 tarihinde yapılmış ve tezin oy birliği ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

JÜRİ:

İMZA

Danışman: Doç. Dr. Hekim TAY

(Bitlis Eren Üniversitesi)

.....

Üye: Unvanı Adı SOYADI

(Üniversite Adı)

.....

Üye: Unvanı Adı SOYADI

(Üniversite Adı)

.....

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın yüksek lisans / doktora tezi olarak kabulü onaylanmıştır.

..../...../2024

Prof. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL

Enstitü Müdürü

T.C.

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

MEVDÛDÎ'NİN KISSALARA YAKLAŞIMI: HZ. MUSA KISSASI ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Nurşen GEYLANİ

Danışman: Doç. Dr. Hekim TAY

Ocak 2025

ÖZET

Bu çalışmamızın amacı Ebu'l-A'lâ Mevdûdî'nin Hz. Musa kıssası çerçevesinde tefsir metodunu tespit etmektir. Çalışma giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşur. Giriş kısmında araştırmanın konusu, önemi, metodu, konuyla ilgili literatür çalışmasına yer verildi. Birinci bölümde Mevdûdî'nin hayatı, eğitimi, yaşadığı dönemin sosyo-politik etkileri, politik görüşü, fikirleri, çalışma hayatı ve eserleri incelendi. Ayrıca kurmuş olduğu *Cemâat-i İslâmî*'nin faaliyetleri ve etkileri araştırıldı ve *Tefhîmu'l-Kur'an* adlı tefsir kitabının özellikleri hakkında bilgilere yer verildi. İkinci bölümde kıssa kavramının semantik anlamı ve Kur'an'da kıssa ile anlam yakınlığı bulunan kavramlar incelenerek, kıssanın amaç ve içerikleri hakkında bilgi verildi. Daha sonra kıssaların gerçekte yaşanmış olaylar olma meselesine değinilerek tarafların karşılıklı iddiaları ele alındı. Üçüncü bölümde ise Mevdûdî'nin kıssayı tefsir etme yöntemi ele alınarak; kıssayı Kur'an'la tefsiri, kıssayı Kur'an dışındaki kaynaklarla tefsiri ve kıssayı kendi rey'iyle tefsiri şeklinde üç kategoride araştırıldı. Bu bölümde Hz. Musa kıssası üzerinden nüzul dönemi ve günümüz toplum ve fertlerini ilgilendiren sosyal mesajlara dikkat çekildi. Hz. Peygamber'e muhalif olanlar ile Firavun arasındaki benzer noktalara değinilerek akıbetleri konusunda yapılan uyarılara yer verildi.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, kıssa, Musa, Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'ân

Republic of Turkey
Bitlis Eren University Graduate School
Basic Islamic Sciences
MAWDUDI’S APPROACH TO STORIES: EXAMPLE OF THE MOSES
NARRATIVE
Master’s Thesis
Nurşen GEYLANI
Supervisor: Doç. Dr. Hekim TAY
January 2025
ABSTRACT

The aim of this study is to determine the exegetical methodology of Abul A'la Mawdudi within the framework of the story of Prophet Moses. The study consists of an introduction, three main chapters, and a conclusion. The introduction chapter includes the research topic, its significance, methodology, and a review of the relevant literature.

In the first chapter, Mawdudi’s life, education, the socio-political influences of the period in which he lived, his political views, ideas, professional life, and works were examined. Additionally, the activities and impacts of Jamaat-e-Islami, the organization he founded, were explored and an analysis of the characteristics of his exegetical work, *Tafhim al-Qur'an*, was presented. The second chapter investigated the semantic meaning of the term *qissa* (story) and its conceptual counterparts in the Qur'an, providing insights into the purposes and content of Qur'anic stories. The chapter, then, addressed the debate surrounding whether these stories are accounts of actual historical events, discussing counterclaims of different views. In the last chapter of the study, Mawdudi’s method of interpreting *qissa* was investigated by categorizing his methodology into three areas: interpretation through the Qur'an, interpretation using non-Qur'anic sources, and interpretation based on personal reasoning. In this section, through the story of Prophet Moses, attention was drawn to the social messages that are of interest to the society and individuals of the Qur'anic revelation period and today. Similar points between the opponents of the Prophet Muhammad and Pharaoh were mentioned and warnings about their fate were presented.

Key Words: Tafsir, Parable, Moses, Mawdudī, Tafhīmu’l-Qur’ān

ÖN SÖZ

Yüce Allah'ın insan ile iletişimi kutsal kitaplar aracılığıylaadır. Bilindiği üzere bu kitapların sonuncusu Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an, farklı metotlarla mesajını iletir. Bu metotlardan biri de kıssalardır. Kıssalar yaratıcının iletmek istediği mesajı somutlaştırma görevi görür. "Kur'an'ın amacı neyse kıssaların amacı da odur" düsturu kıssaların ne denli önemli olduğunu gösterir. Denebilir ki kıssayı anlamak Kur'an'ı anlamaktır. Bu nedenle Kur'an kıssalarını araştırmak istedik. Bunu yaparken günümüze yakınlığı nedeniyle kıssaları Mevdûdî'nin tefsirinden inceledik. Bu çalışmanın bize ve diğer okuyuculara faydalı olacağını ümit ediyoruz.

Tez konusunun seçiminden planlanmasına, ihtiyaç duyduğum her adımda desteğini yanımda bulduğum kıymetli hocam Doç. Dr. Hekim Tay'a saygı ve teşekkürlerimi sunuyorum. Tezi okuma zahmetinde bulunan jüri üyelerine ve bu çalışma esnasında kahrımı çeken, bana karşı sabır gösteren sevgili aileme teşekkür ediyorum.

Nurşen GEYLANİ

Şubat 2025 Bitlis

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
ÖN SÖZ.....	III
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Metodu	5

BİRİNCİ BÖLÜM

EBU'L-A'LÂ el-MEVDÛDÎ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1. Mevdûdî'nin Hayatı	6
1.2. Mevdûdî'nin İlmî Kişiliği	11
1.3. Mevdûdî'nin Etkilendiği ve Etkilediği Şahsiyetler	16
1.4. Mevdûdî'nin Eserleri	17
1.5. Mevdûdî Tefsirinin Özellikleri	21

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA KISSA KAVRAMI

2.1. “Kıssa” Kelimesinin Semantik Anlamı	23
2.2. Kur'an'da Kıssa ile İlgili İfadeler	24
2.3. Kıssaların Amaçları	28
2.4. İçerik Olarak Kıssalar	30
2.5. Kıssalarının Anlatımında Esas Alınan İlkeler	31
2.6. Kıssalar Gerçekte Yaşanmış Olaylar Olması Meselesi	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEVDÛDÎ'NİN HZ. MUSA KISSASINI TEFSİR ETME YÖNTEMİ

3.1. Kıssayı Kur'an'la Tefsiri	39
3.2. Kıssayı Kur'an Dışındaki Kaynaklarla Tefsiri	47
3.2.1. Hadisle Tefsiri	47

3.2.2. Ehl-i Kitap Kaynaklarıyla Tefsiri	51
3.2.3. Dil ve Belagat Bağlamıyla Tefsir	63
3.2.4. Nüzûl Dönemi Verileriyle Tefsiri	68
3.2.5. İsrâiliyat Bilgisi Bağlamında Tefsiri	74
3.2.6. Kıssayı Güncel Örneklerle Karşılaştırma	79
3.2.7. Gözlemlere Dayalı Yaptığı Tefsirler	83
3.2.8. Arkeolojik Verilerle Yaptığı Tefsirler	87
3.2.9. Harita ve Çizimler	87
3.2.10. Oryantalistlere Cevap Verme	92
3.3. Kıssaları Te'vil Etmesi	94
3.3.1. İman Hakikati ve Fıtrat	94
3.3.2. Hz. Musa'nın Kavgada Bir Kişiyi Öldürmesi Meselesi.....	95
3.3.3. Hz. Musa'nın Medyen Yılları	96
3.3.4. Hz. Musa'ya Verilen Mucizeler ve Onun Tebliğ Yöntemi.....	97
3.3.5. Firavun'un Hz. Musa'ya Zarar Verememesi.....	98
3.3.6. Hz. Musa'nın Büyüdüğü Saraya Peygamber Olarak Dönmesi.....	99
3.3.7. Firavun'un İlahlık İddiası.....	99
3.3.8. Firavun'un Hz. Musa'yı Tehdit Olarak Görmesi.....	101
3.3.9. Hz. Musa ile Sihirbazların Karşılaşması	102
3.3.10. Saray Ehlinin Hz. Musa'ya İman Etmeye Başlaması.....	106
3.3.11. Firavun'un Yenilgisi.....	106
3.3.12. İsrâiloğullarının Put Edinmeleri	107
3.3.13. İsrâiloğullarının Gazaba Uğramaları	108
3.3.14. Hz. Musa ve Gencin Hikâyesi	108
SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA	114

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Allah, insanlara yol göstermek amacıyla peygamber ve kutsal kitaplar gönderdi. Bu kutsal kitaplarla dünya ve ahiret saadetine nasıl kazanılacağı öğretilir. Kur'an öğretilerinin aktarma yollarından biri de her seviyeden insanın kolaylıkla anlayacağı kıssalardır. İslam davetinde önemli bir yere sahip olan kıssalar, Kur'an'ın öngördüğü bir yaşam tarzını somutlaştırmaya yardımcı olur. Yeryüzünde Allah'ın halifesi konumunda olan insan için korkutma, müjdeleme, doğru ve yanlış birbirinden ayırt etme imkânı verir.

Kıssalar içerik olarak nüzul dönemine göre farklılık arz edebilmektedir. Bu nedenle Kur'an'ın ilk muhataplarına hitabında tevhit, ahiret ve nübüvvet eksenli bir anlatım söz konusudur. İlerleyen zamanlarda kıssaların daha ziyade ibadet, muamelat, ukûbat, ahlak ve nasihatler içerdiği görülür.

Kur'an kıssaları, bir tespite göre Kur'an'ın 1/3'ünü başka bir tespite göre ise 2/3'ünü¹ kapsar. Bu oran kıssaların ne denli önemli bir görev üstlendiğini anlamaya yeterli bir veridir. Genel anlamda Kur'an'da anlatılan kıssalar Mekkelilerin bildiği toplumların kıssalarıdır. Hz. İbrahim, Hz. Hûd, Hz. Lût, Hz. Nuh örneklerinde olduğu gibi. Bunun dışında Ashâb-ı Karye gibi hiç bilinmeyen unutulmaya yüz tutmuş olayların da kısas olarak anlatıldığı görülür. Zaman ilerledikçe İslam davetinin muhatapları arasına Yahudilerin de katılmasıyla İsrailoğulları kıssalarına ağırlık verildiği görülür.

Bu çalışmada, Hz. Musa kıssası bağlamında Kur'an kıssalarına Mevdûdî'nin yaklaşımı, âyetleri yorumlama tarzı ve kullandığı metot inceleme konusu yapılacaktır. Kur'an kıssaları bir bütün olarak ele alındığında oldukça geniş bir alan olduğu görülecektir. Bu nedenle araştırma Hz. Musa kıssasıyla sınırlı tutulacaktır. Bu bağlamda cevabı aranacak soru "Mevdûdî'nin kıssayı tefsir yöntemi ve Hz. Musa kıssasını yorumlarken kullandığı metot nelerdir?" olacaktır.

Bu araştırmanın amacı, ibretlik olarak sunulan hayatların, uyarılar karşısında helak edilme veya kurtuluşa ermeye neden olan olay ve olguların neler olduğunun doğru bir bakış açısıyla tespit edilmesidir. Bunun en iyi yolu şüphesiz önceki toplumların yaşam tarzlarını öğrenmekle mümkündür.

¹ İdris Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 41.

Çalışmamızın konusu ile ilgili yapılan araştırmalara baktığımızda benzer konularda akademik araştırmalara rastlanır. Hz. Musa ile ilgili Hüseyin Yakar'ın "*Kur'an'da Hz. Musa'nın Üç Asa Mucizesi Örneğinde Tefsir Kaynaklarının Değerlendirilmesi*"² adlı doktora tezinde Hz. Musa'ya verilen mucizelerden asanın yılanı dönüşmesi, asanın taşla vurulmasıyla suyun fışkırması ve asayla denizin yarılması mucizeleri klasik ve modern yaklaşımlarda incelenir. Hamdullah Demir'in "*Hz. Musa Örneğinde Yüce Allah'ın Peygamberleri Eğitmesi*"³ adlı doktora tezinde Hz. Musa ve diğer peygamberlerin nasıl eğitildikleri ve eğitimin yöntemlerinin neler oldukları araştırılır. Ayrıca Ali Sayı'nın "*Kur'an'da Hz. Musa*"⁴ ve Betül Keskin'in "*Din Eğitimi Sürecinde Hz. Musa'nın Yeri*"⁵ adlı doktora tezleri konu ile ilgili yapılan çalışmalardandır. Bunların dışında Abdurrahman Özel'in "*Bir Din Kurucusu Olarak Buda ve Hz. Musa'nın Hayatlarının Fenomenolojik Açısından Mukayesesi*"⁶ adlı yüksek lisans tezinde Hz. Musa ve Buda'nın yaşadıkları dönem, hayatları ve dünya görüşleri, dine ve tanrıya yaklaşımları mukayeseli olarak ele alınır. Hümeysra Günalp'in "*Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa Kıssasında Ferdî ve İctimâî Ahlâk*"⁷ başlıklı yüksek lisans tezinde kısaca kahramanlarının ahlaki özelliklerinin incelendiği görülür. Ömer Faruk Güngör'ün "*Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın Eğitimi*"⁸ adlı yüksek lisans tezinde Hz. Musa'nın eğitildiği konular tespit edilip, eğitim yöntemleri incelenir. Fatmanur Haltalı'nın "*Kitap Sahibi Peygamberlerle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi (Hz. Musa ve Hz. Davud)*"⁹ başlıklı yüksek lisans tezinde bu iki peygamberle ilgili hadisler incelenerek peygamberlerin hangi özelliklerinin anlatıldığı ve bu rivayetlerin sıhhat durumlarının incelendiği görülür. Enes Rençber'in "*İşari Tefsir Bağlamında Hz. Musa ve Salih Kul*

² Hüseyin Yakar, *Kur'an'da Hz. Musa'nın Üç Asa Mucizesi Örneğinde Tefsir Kaynaklarının Değerlendirilmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2019).

³ Hamdullah Demir, *Hz. Musa Örneğinde Yüce Allah'ın Peygamberleri Eğitmesi* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2024).

⁴ Ali Sayı, *Kur'an'da Hz. Musa* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1990).

⁵ Betül Keskin Tunç, *Din Eğitimi Sürecinde Hz. Musa'nın Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Doktora, 2004).

⁶ Abdurrahman Özel, *Bir Din Kurucusu Olarak Buda ve Hz. Musa'nın Hayatlarının Fenomenolojik Açısından Mukayesesi* (Erzincan: Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2022).

⁷ Hümeysra Günalp, *Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa Kıssasında Ferdî ve İctimâî Ahlâk* (İstanbul: İstanbul Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2021).

⁸ Ömer Faruk Güngör, *Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın Eğitimi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019).

⁹ Fatmanur Haltalı, *Kitap Sahibi Peygamberlerle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi (Hz. Musa ve Hz. Davud)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019).

Kıssası'nın Tefsir ve Te'vili"¹⁰ başlıklı yüksek lisans tezinde işari tefsirlerde Hz. Musa ve Salih Kul'un (Hızır) mürid-mürşid ilişkisi, kıssanın zâhir-bâtın yönü incelendiği görülür. Neşe Güner'in "*Kur'an'da Peygamberlerin Karakter Özellikleri (Hz. Âdem, Hz. Nuh Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa ve Hz. Süleyman Örneğinde)*"¹¹ adlı yüksek lisans tezinde bazı peygamberlerle birlikte Hz. Musa'nın karakter özellikleri ele alınır. Bilgihan Kalkan'ın "*Mevlânâ'nın Mesnevî Adlı Eserinde Hz. Musa*"¹² adlı yüksek lisans tezinde Hz. Musa'nın *Mesnevî*'de nasıl ele alındığı incelenir. Özgür Gülbudak'ın "*Rönesans, Maniyerizm ve Barok Resim Sanatında Hz. Musa Tasvirleri*"¹³ adlı yüksek lisans tezinde Avrupa Resim Sanatında Hz. Musa tasvirleri ele alınarak din ve semavi dinlere dair genel bilgilere yer verildiği görülür. Hanzade İlber Bostan'ın "*Hz. Musa ile Akad Kralı Sargon'un Yaşam Hikâyelerinin Karşılaştırılması*"¹⁴ başlıklı yüksek lisans tezinde Hz. Musa ve Kral Sargon'un benzerlik gösteren hayat hikâyeleri kaynaklarıyla incelendiği görülür. Mürüvvet Çetin'in "*Tevrat ve Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. Musa Kıssası Kıyaslaması*"¹⁵ adlı yüksek lisans tezinde Tevrat ve Kur'an'a göre Hz. Musa kıssasının mukayeseli bir araştırması söz konusudur. Sedat Arslan'ın "*Hz. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi*"¹⁶ adlı yüksek lisans tezinde Hz. Musa kıssasının kutsal kitaplara göre, tarihi kaynaklar, tefsirler, tasavvuf, edebiyat ve hadis kaynaklarına göre incelendiği görülür. Varol Öztürk'ün "*Eski Ahit ve Kur'an Bağlamında Karizmatik Bir Lider Olarak Hz. Musa*"¹⁷ başlıklı tezinde İsrailoğullarının hemen her aşamada itaatsizliklerine, oldukça büyük riskler barındırmasına rağmen nasıl olurda Hz. Musa'ya uyarak Mısır'ı terk ettikleri sorusuna cevap aranarak, Hz. Musa'nın Eski Ahit ve Kur'an bağlamında karizmatik liderlik açısından incelendiği görülür. Ahmet Atım'ın

¹⁰ Enes Rençber, *İşari tefsir Bağlamında Hz. Musa ve Salih Kul Kıssası'nın Tefsir ve Te'vili* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019).

¹¹ Neşe Güner, *Kur'an'da Peygamberlerin Karakter Özellikleri (Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa ve Hz. Süleyman Örneğinde)* (Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019).

¹² Bilgihan Kalkan, *Mevlânâ'nın Mesnevî Adlı Eserinde Hz. Musa* (Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018).

¹³ Özgür Gülbudak, *Rönesans, Maniyerizm ve Barok Resim Sanatında Hz. Musa Tasvirleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017).

¹⁴ Hanzade İlber Bostan, *Hz. Musa ile Akad Kralı Sargon'un Yaşam Hikâyelerinin Karşılaştırılması* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017).

¹⁵ Mürüvvet Çetin, *Tevrat ve Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. Musa Kıssası Kıyaslaması* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2015).

¹⁶ Sedat Arslan, *Hz. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2013).

¹⁷ Varol Öztürk, *Eski Ahit ve Kur'an Bağlamında Karizmatik bir Lider Olarak Hz. Musa* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010).

“Hz. Musa Kıssalarının Din Eğitimi Açısından Değeri”¹⁸ başlıklı yüksek lisans tezinde eğitimde kazandırılmak istenen değerler ve bu değerlerin kazandırılmasında kullanılan yöntemlerin neler olduğu Hz. Musa örneğinde ele alınır. Cemalettin Oruç’un “Sa’lebî’nin el-Keşfü ve’l-Beyân Adlı Tefsirinde Hz. Musa ile ilgili İsrâîlî Rivayetlerin değerlendirilmesi”¹⁹ adlı yüksek lisans tezinde Sa’lebî’nin tefsirinde Hz. Musa ile ilgili isrâîlî bilgilerle Kitab-ı Mukaddes’teki Hz. Musa kıssasının mukayesesini yapar. Yusuf Kenan Atılgan’ın “Ledünni İlmin Hz. Musa-Hızır (a.s.) Kıssası Bağlamında Kelami Açısından Değerlendirilmesi”²⁰ başlıklı yüksek lisans tezinde ilmin ne olduğu, kaynağı, ledün kavramı ve kaderin tanımlanması yapılarak bu çerçevede Hızır-Hz. Musa kıssası kelamî açıdan değerlendirilir. Cafer Genç’in “Kelâm Epistemolojisi ve Hz. Musa-Hızır Kıssası Işığında Zâhir-Bâtın İlişkisinin Değerlendirilmesi”²¹ başlıklı yüksek lisans tezinde Hz. Musa-Hızır kıssasının tefsiri ve yorumu, Hızır’ın kimliği ve Kur’an’da muhkem-müteşabihat ile zâhir-bâtın ilişkisine değinildiği görülür. Ayrıca Hülya Söylemez’in “Kur’an’da Kadın Kıssaları (Hz. Musa Kıssasında Kadın)”²², Bedir Boz’un “Kur’an-ı Kerim’de (Pedagojik Bir Araştırma)”²³, Galip Kaçar’ın “Kur’an-ı Kerim’de Hz. Musa ve Firavun”²⁴ ve Halis Ören’in “Keşşaf ve Neseî Tefsirlerinde Hz. Musa ile İlgili İsrailiyyat”²⁵ adlı yüksek lisans tezleri bu kapsamda hazırlanan çalışmalardandır. “İdeolojinin Kur’an Yorumuna Yansıması –Mevdûdî’nin Yûsuf Sûresi 76. Âyetini Tefsiri Özelinde-”²⁶ adlı makale çalışmada Mevdûdî’nin tefsirinde Yusuf Suresi 76. âyeti ele alınarak öncelikle orada kullanılan fiillerin anlamı üzerinde durulur. Daha sonra klasik tefsirlerde bir zararı def etme, bir maslahatı temin etmek amacıyla peygamberlerin tuzak kurmaları mümkün müdür sorusuna cevap aranmış, ardından

¹⁸ Ahmet Atım, *Hz. Musa Kıssalarının Din Eğitimi Açısından Değeri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010).

¹⁹ Cemalettin Oruç, *Sa’lebî’nin el-Keşfü ve’l-Beyân Adlı Tefsirinde Hz. Musa ile ilgili İsrâîlî Rivayetlerin Değerlendirilmesi* (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2009).

²⁰ Yusuf Kenan Atılgan, *Ledünni İlmin Hz. Musa-Hızır (a.s.) Kıssası Bağlamında Kelami Açısından Değerlendirilmesi* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2006).

²¹ Cafer Genç, *Kelâm Epistemolojisi ve Hz. Musa-Hızır Kıssası Işığında Zâhir-Bâtın İlişkisinin Değerlendirilmesi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2002).

²² Hülya Söylemez, *Kur’an’da Kadın Kıssaları (Hz. Musa Kıssasında Kadın)* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2006).

²³ Bedir Boz, *Kur’an-ı Kerim’de Hz. Musa (Pedagojik Bir Araştırma)* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1997).

²⁴ Galip Kaçar, *Kur’an-ı Kerim’de Hz. Musa ve Firavun* (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1992).

²⁵ Halis Ören, *Keşşaf ve Neseî Tefsirlerinde Hz. Musa ile İlgili İsrailiyyat* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1988).

²⁶ Süleyman Narol - Muhammed Ersöz, “İdeolojinin Kur’an Yorumuna Yansıması -Mevdûdî’nin Yûsuf Sûresi 76. Âyetini Tefsiri Özelinde-”, *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5/10 (2018), 415-432.

Mevdûdî'nin yorumuna yer verilerek incelenmiştir. Mahmur Ay “*Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-*” adlı çalışmasında Kur'an kıssalarıyla sîret-i nebî ilişkisi üzerinde durarak, Hz. Musa kıssası ile Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sîreti arasındaki benzerlikleri ortaya koyar.²⁷

Hz. Musa kıssasının Mevdûdî'nin tefsirinde özel olarak çalışıldığına dair bir çalışmaya rastlanılmadı. Bu alanda böyle bir boşluk olması bizi bu çalışmaya iten nedenler arasındadır.

2. Araştırmanın Metodu

Bu araştırma kaynak taramasına dayanan bir literatür çalışmadır. Araştırma konusu, Hz. Musa kıssasının Mevdûdî tefsirinde ele alınma yöntemi olması hasebiyle ilk kaynağımız Mevdûdî'nin *Tefhîmu'l-Kur'ân* tefsiri olacaktır. “Kıssa” kavramıyla ilgili ulûmu'l Kur'ân, tefsir usûlü, klasik sözlükler; konuyla ilgili İdris Şengül'ün *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*²⁸ adlı çalışması başta olmak üzere, çeşitli makale, ansiklopedi maddeleri, doktora ve yüksek lisans tezleri başvuru kaynakları arasında olacaktır. Bununla birlikte Mevdûdî'nin sık sık atıf yapması nedeniyle Kitab-ı Mukaddes'ten yararlanılacaktır.

Bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşacaktır. Birinci bölümde Mevdûdî'nin hayatı, yaşadığı dönem, eğitimi, ilmi kişiliğini incelenecektir. Böylece Mevdûdî'yi daha yakından tanımayı hedefliyoruz.

İkinci bölümde kıssa kelimesinin etimolojisi, kıssa ile ilgili diğer kavramlar ve kelimenin geçirmiş olduğu anlam kaymaları ele alınacaktır. Böylece kıssa kelimesinin etrafında dönen tartışmalara değinilecektir.

Üçüncü bölümde ise Mevdûdî'nin tefsiri *Tefhîmu'l-Kur'an*'da Hz. Musa kıssasının geçtiği yerler detaylıca incelenecektir. Mevdûdî'nin kıssayı tefsir yöntemi, konuya yaklaşımı, metodu ve kullandığı kaynaklar ele alınacaktır. Elde edilen bulgular önerileriyle birlikte sonuç bölümünde ifade edilecektir.

²⁷ Mahmut Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hz. Musa Kıssası Örneği-* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 25-26.

²⁸ Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBU'L-A'LÂ el-MEVDÛDÎ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1. Mevdûdî'nin Hayatı

Mevdûdî, Hicrî 3 Recep 1321 (25 Eylül 1903) yılında bir Cuma günü, Hindistan'ın Haydarabad eyaletine bağlı Aurangabad şehrinde, babasının beşinci annesinin ise ikinci oğlu olarak dünyaya geldi. Annesi doğumdan birkaç gün önce bir muhteremin kendilerini ziyaret ettiğini ve doğacak çocuğa babasının atalarından biri olan ve Hindistan'a yerleşmiş Ebu'l-A'la Mevdûdî'nin ismini vermelerini tavsiye ettiğini ifade etmektedir.²⁹

Babası dindar bir avukat olan Seyyid Ahmet Hasan'dır. Seyyid Ahmet Hasan, Hind-Pakistan Alt-Kıtasında etkili Çiştî tarikatının kurucusu Kutbüddin Mevdûdî Çiştî'nin soyundan gelir.³⁰ Soyu, aynı zamanda Hz. Hüseyin'e dayandığı için "Seyyid" olarak anılır. Büyük ataları öncelikle Arap yarımadasından Afganistan'ın Herat eyaletinde bulunan Çişt şehrine hicret eder. Ataları Hindistan'da bulunan Çiştî tarikatına önemli katkılarda bulunur. Bunlardan biri Afganistan'dan Hindistan'a göç eden Mevdûdî ile aynı isme sahip olan Ebü'l-A'lâ Mevdûdî'dir.³¹ Seyyid Ahmet Hasan, İngilizlere yakınlığı ile bilinen modernist Sir Seyyid Ahmet Han'ın anne tarafından kuzenidir.³² Seyyid Ahmet Hasan, Aligarh'ta bulunan Medresetü'l-Ulûm'da öğrenim gördü. Medresetü'l-Ulûm'u meşhur modernist Sir Seyyid Ahmed Han'ın kurduğu bilinmektedir. Seyyid Ahmet Hasan, annesinin ısrarı üzerine bu okulda eğitim görmekteyken gittikçe İngiliz kültüründen etkilendiğini gören babası onu Medresetü'l-Ulûm'dan alıp Allahabad'ta hukuk tahsiline gönderdi.³³

Mevdûdî'nin annesi Rukiye Begüm'dür.³⁴ Rukiye Begüm Türk kökenli bir aileden gelir. Onun ailesi, Aurangzeb zamanında Orta Asya'dan Hindistan'a göç eder, Moğollar ve Asifiye'ye askerî olarak hizmet eder. Böylece itibar kazanarak, prensler ve

²⁹ Turan Kışlakçı, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Mevdudi* (İstanbul: Bağımsız Yayıncılık, ts.), 19.

³⁰ Mustafa Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1997), 6.

³¹ Kışlakçı, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Mevdudi*, 15-16.

³² Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 6.

³³ Farkhunda Jabeen, *Pakistan'daki Dini Cemaatler Din Eğitimi (Mevdudi Cemaati Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2022), 66.

³⁴ Kışlakçı, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Mevdudi*, 19.

toprak ağaları çıkaran bir konuma yükselir. Rukiye Begüm'ün dedesi Mirza Kurban Ali Beg Han Sâlik şair ve yazardır.³⁵

Mevdûdî, öğrenimine ilk olarak evde avukat olan babası Seyyid Ahmet Hasan'dan dersler alarak başlar. Mevdûdî, babasından Arapça, Farsça, Urduca, hadis, fıkıh ve mantık dersleri alır.³⁶ Babasının yanı sıra eve gelen hocalardan da özel dersler alır. Babası Ahmet Hasan, alanında uzman olan hocaları oğlunun eğitimi ve ona örnek olmaları açısından titizlikle seçerdi. Mevdûdî evde aldığı bu eğitimler sayesinde henüz 5 yaşındayken lise düzeyindeki öğrencilerin eğitim seviyesine ulaşır. Aldığı eğitimler arasında edebiyat, tarih, filoloji, ahlak, fıkıh, hadis, tefsir ve sosyal bilimler bulunur. Ahmet Hasan, okulların terbiye ahlak ve karakter açısından küçük çocuklar için uygun olmadığı görüşündedir. Bundan dolayı Mevdûdî 11 yaşına gelinceye kadar evde özel eğitim görür.³⁷ Daha sonra Aurangabad'da bulunan modern ve klasik ilimleri okutan Haydarabad Osmaniye Üniversitesine bağlı bir yan kuruluş olan Medresü'l-Fevkâniyye'nin 8. sınıfına başlar. Urduca dilinde eğitim veren Medresü'l-Fevkâniyye'de Arapça, fıkıh, tefsir, hadis, mantık derslerinin yanında fizik, kimya ve matematik derslerini görür.³⁸ Mevdûdî, 1915 yılında ailesiyle birlikte Aurangabad'dan Haydarab'a taşınır. Babası onu burada bulunan Dâru'l-Ulûm'a kaydeder. Altı ay boyunca abisi ile Fakülteye giden Mevdûdî babasının felç geçirmesi üzerine buradaki eğitimini bırakmak zorunda kalır.³⁹

Mevdûdî, 15 yaşına geldiğinde evin sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalır. Bir taraftan ailesinin geçimini sağlarken diğer taraftan İslâmî ilimleri öğrenmeye çalışırdı. Güçlü bir kaleme sahip olan Mevdûdî, düşüncelerini yazarak başkalarına iletmeye karar verir, bu nedenle gazeteciliğe yönelir. Aynı zamanda bu yolla geçimini sağlar.⁴⁰

Gazeteciliğe başlamasıyla birlikte kendi gayretiyle İngilizce öğrenmeye çalışan Mevdûdî, 22 yaşına geldiğinde İngilizceyi çok iyi öğrendiğini ifade eder. İlerleyen zamanlarda Delhi'de bir hoca eşliğinde beş ay kadar İngilizce dersi alır. Sözlük yardımıyla kitap, dergi ve gazete okuyarak İngilizcesini geliştirir. Öyle ki İngilizce

³⁵ Kışlakçı, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Mevdudi*, 18.

³⁶ Anis Ahmed, "Mevdûdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), 29/432.

³⁷ Kışlakçı, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Mevdudi*, 23-24.

³⁸ Kışlakçı, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Mevdudi*, 29.

³⁹ Kışlakçı, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Mevdudi*, 31-32.

⁴⁰ Kışlakçı, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Mevdudi*, 37-38.

felsefe, tarih, iktisat, din, siyaset bilimi, tabii ve toplumsal ilimlerle ilgili metinleri zorlanmadan okuyacak düzeye erişir.⁴¹

1919 yılında Jubalpur şehrinde Tac isimli haftalık çıkan bir gazetenin editörüyle görüşerek kardeşi Ebu'l Hayr ile beraber Tac gazetesinin editörlüğünü üstlenirler. Gazete sahibi tarafından Jubalpur'a gönderilirler, çok geçmeden gazetenin kapanması üzerine önce Bhopal, oradan tekrar Delhi'ye dönerler. 1920 yılında Tac gazetesinin yeniden faaliyete başlamasıyla Mevdûdî, gazetede müdürlük görevi için Jubalpur'a davet edilir. Jubalpur, Hilafet Hareketi'nin merkeziydi, gazetenin sahibi Taceddin, Hilafet Hareketi ve Kongre Partisi'ne sempati duymaktaydı. Mevdûdî, Taceddin kanalıyla siyasî faaliyetlerde bulunarak, halka yönelik konuşmalar yapardı. Bir yıl sonra, Mevdûdî'nin İngilizler aleyhine ve Osmanlı lehine yazdığı yazılar nedeniyle gazete yeniden kapatılır. Bunun üzerine Mevdûdî Delhi'ye döner.⁴²

Mevdûdî, Müslüman ulemanın kuruluşu olan Cemiyet'i Ulemâ-i Hind, Muslim ve daha sonra el-Cemiyet adlı yayın organlarının editörlüğünü üstlenir. Politikaya ilgi duymaya başlayan Mevdûdî, Hilafet Hareketi'ne katılır. Gizli bir örgüt ve Tahrik-i Hicretle (Müslümanların kitleler halinde Afganistan'a göç etmesini savunan örgüt) bağlantıya geçer. Hareketin amaç ve stratejilerinin gerçekçi ve iyi planlanmış olması gerektiği konusunda ısrarlı tutumundan dolayı hareket içinde rahatsızlığa neden olur. Bunun üzerine gazetecilik ve akademik çalışmalara ağırlık verir.⁴³

1920-1928 yılları arasında kendisine şöhret kazandıran, Yahudilik, Hıristiyanlık, Hinduizm ve Budizm'deki kutsal savaşlarla İslâm'daki cihadı karşılaştırarak cihadın baskı, zulüm ve sömürden kurtuluşu sağlayan, ahlakî ve müspet yönünü anlatan *el-Cihâd fi'l-İslâm* kitabı, 1927'de ilk olarak el-Cemiyet'te seri olarak, 1930'da da kitap olarak basılır. Bu kitap Mevdûdî'nin genç yaşına rağmen en değerli ve önemli çalışmalarından biridir. Devrin âlimlerinden Muhammed İkbal ve Hilafet ve Bağımsızlık Hareketi'nin lideri Muhammed Ali Cevher kitabı büyük beğeniyle karşılar.⁴⁴

1928 yılında Dekken'e dönen Mevdûdî, 1932 yılında *Tercümanü'l-Kur'an* adlı derginin editörlüğünü yapar. *Tercümanü'l Kur'an* dergisi onun vefatına kadar olan sürede

⁴¹ Kışlakçı, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Mevdudi*, 39.

⁴² Kışlakçı, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Mevdudi*, 40-41.

⁴³ Hurşid Ahmed - Zafer İshak Ensârî, "Mevdûdî'nin İslâm ve İslâmî Uyanışa Dair Görüşlerinin Bir Tanıtımı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2009), 181.

⁴⁴ Ahmed - Ensârî, "Mevdûdî'nin İslâm ve İslâmî Uyanışa Dair Görüşlerinin Bir Tanıtımı", 181.

fikirlerinin yayılmasında önemli bir rol üstlenir. 1938 yılına gelindiğinde Muhammed İkbâl'in davet etmesiyle Pathankod'un Cemâlpûr köyüne gidip Dâru'l-İslâm adlı eğitim ve araştırma kurumunda görev alır. Bu kurumdayken siyasetle de ilgilenmek isteyince Dâru'l-İslâm kurucularının bir kısmıyla anlaşmazlığa düşerler. Bunun üzerine 1939'da Dâru'l-İslâm'dan ayrılarak Lahor'a yerleşir.⁴⁵

1935-1945 arasını kapsayan on yıl Hindistan için çok kritik yıllardır. Özellikle orada yaşayan Müslümanlar için bir dönüm noktasıdır. Hindistan bağımsız olma yolunda ilerlemekteydi.⁴⁶ Mevdûdî, Muhammed Ali Cinnah liderliğindeki Hindistan Müslüman Birliği'nin bağımsız bir devlet kurma ülküsüne İslâmî değerlere hassasiyet göstermedikleri gerekçesiyle sıcak bakmaz. Öte yandan Hindistan'ın bütünlüğünü koruyup İngiliz işgaline son verilmesi gerektiğini savunan Cem'iyet-i Ulemâ-i Hind hareketine de Hint milliyetçiliği yaptıkları için karşı çıkar. Her iki grup ile ihtilafa düşen Mevdûdî yeni bir hareket başlatma kararı alır.⁴⁷

Tercümânü'l-Kur'ân'da "Sağlam Bir Cemaate İhtiyaç" başlıklı bir yazı dizisi yayınlarak, İslâmî ilkelere bağlı bir parti kurma düşüncesini paylaşır. Ağustos 1941'de kendisiyle aynı fikirde olan Hindistan'dan yetmiş beş aydın ve âlimin katılımıyla Lahor'da toplanıp Cemâat-i İslâmî hareketini kurarlar.⁴⁸ Yapılan toplantılar sonucunda Mevdûdî, parti liderliğine seçilir.⁴⁹ 1972 yılında sağlık sorunları yaşaması nedeniyle ayrılmasına kadar partinin başkanlığını yürütür.⁵⁰

Cemâat-i İslâmî'nin amacı Hz. Peygamberin oluşturduğu gibi bir toplum inşa etmektir. Öncelikle bireyleri zihnî ve ahlakî yönden geliştirmeyi amaçlayan Cemâat-i İslâmî, bireyden topluma doğru bir değişim/gelişim olacağı kanaatindedir. İlk başlarda aktif siyasetin içinde olan Cemâat-i İslâmî, Pakistan'a geçtikten sonra siyaset yapmayı ahlakî bulmayarak tavrını değiştirir. Daha çok ahlakî eğitim üzerinde durmaya başlayan cemaatin bu tavrı itiraz ve tartışmalara neden olur.⁵¹

⁴⁵ Ahmed, "Mevdûdî", 29/432.

⁴⁶ Kışlakçı, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Mevdudi*, 71.

⁴⁷ Ahmed, "Mevdûdî", 29/432.

⁴⁸ Abdulhamit Birışık, *Hind Altkütası Düşünce ve Tefsir Ekolleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 240.

⁴⁹ Kışlakçı, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Mevdudi*, 73.

⁵⁰ Ahmed - Ensârî, "Mevdûdî'nin İslâm ve İslâmî Uyanışa Dair Görüşlerinin Bir Tanıtımı", 182.

⁵¹ Gülşen Yağır Ahmetoğlu - Ahmet Bağlıoğlu, "Cemâat-i İslâmî'de Siyaset Üzerine Yapılan Mülâhazaların Mevdûdî Perspektifinden İncelenmesi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2018), 1-2.

1947 yılında Pakistan devletinin kurulmasıyla birlikte parti Cemâat-i İslâmî Pakistan ve Cemâat-i İslâmî Hindistan olarak iki teşkilat şeklinde faaliyetlerine devam eder. Mevdûdî, Pakistan sınırları içinde kalan Lahor'a yerleşir. Burada Cemâat-i İslâmî Pakistan'ın liderliğini yapar. Parti bundan sonra yeni kurulan Pakistan devletinin İslâmî kurallarla yönetilmesi için çalışmalar yürütür. Ancak yeni hükümet politikalarını eleştiren Mevdûdî ve bazı teşkilat mensupları Ekim 1948'de tutuklanırlar. Kamuoyunun büyük tepki göstermesi üzerine Mayıs 1950 yılında serbest bırakılırlar.⁵²

Ülkede tehlikeli bir hızla yayılan Kâdiyânîlik aleyhinde yazdığı *Kâdiyânî Mes'ele* adlı risalesi yasaklanır. 1953'te yazılarıyla Kâdiyânîlik karşıtı gösterileri kışkırttığı gerekçesi ile askeri mahkeme tarafından hakkında idam cezası verilir. Verilen bu kararın dünya kamuoyunda yankılanması üzerine idam cezası, önce sivil bir mahkeme tarafından müebbet hapse çevrilir, daha sonra yüksek mahkemede yargılanarak hakkında beraat kararı verilir.⁵³

İslâmî bir anayasanın yapılması konusunda Eyüp Han hükümetiyle aralarında oluşan ve gün geçtikçe ünü artan Mevdûdî ve Cemâat-i İslâmî üyelerinin faaliyetleri hükümet tarafından engellenir. Cemâat-i İslâmî 25 Ekim 1963'te Lahor'da bir açık hava toplantısı yapmaya karar verir. Bu toplantının yapılmasını istemeyen Eyüp Han hükümeti öncelikle toplantının yapılması için planlanan yerde yapılmasını engeller. Toplantı düşünülen yere göre daha küçük bir alanda yapılır. Daha sonra mikrofon kullanmaları yasaklanır. Toplantının yapılması konusunda oldukça kararlı olan Mevdûdî, konuşmaların halka ulaşması için belli aralıklarla münadi görevlendirir. Halk toplantıya büyük teveccüh gösterir, alana 10 bin kişi toplanır. Konuşmaya ilk olarak Mevdûdî başlar. Konuşmasının ilk anlarında hükümet tarafından görevlendirilen sarhoş ve silahlı kişilerce toplantı provoke edilmeye başlanır. Provokatörler bir yandan kürsünün iplerini kesip perdelerini indiriyor, diğer yandan gelişi güzel etrafa ateş ediyordu. Bu sırada cemaatin önde gelenlerinden Allahbakş kendisine kurşun isabet etmesiyle vefat eder. Saldırıların asıl hedefi olan Mevdûdî ise bu saldırıdan sağ olarak kurtulur.⁵⁴

Mevdûdî, 1956-1974 yılları arasında çeşitli ülkelere seyahatler düzenler. Mekke, Medine, İstanbul, Şam, Cidde, Kahire, Rabat, Kuveyt, Amman, Toronto, New York ve Londra bunlardan bazılarıdır. Gittiği bu şehirlerde konferanslar verir. Bunun yanı sıra

⁵² Ahmed, "Mevdûdî", 29/432.

⁵³ Ahmed, "Mevdûdî", 29/433.

⁵⁴ Kışlakçı, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Mevdudi*, 108-109-110.

1959 ve 1960 yıllarında yazım aşamasında olan tefsiri için bilgi toplamak amacıyla Suudi Arabistan, Kudüs, Ürdün, Mısır ve Suriye'ye araştırma gezileri⁵⁵ yapar.⁵⁶ Yaptığı bu seyahatleri *Sefernâme-i Arzı 'l-Kur'ân* adıyla kitaplaştırır.⁵⁷

1979 yılında rahatsızlanan Mevdûdî, Buffalo'da çalışan oğlu Ahmet Faruk tarafından tedavi olmak amacıyla Amerika'ya gitmeye ikna edilir. Sağlığının biraz düzelmesiyle yarım kalan *Peygamberin Hayatı* adlı eserini tamamlamaya çalışır. Ramazan'ın sonuna doğru hastalığı şiddetlenen Mevdûdî yoğun bakıma alınır. Üçüncü kez kalp krizi geçirmesi nedeniyle 22 Eylül 1979'da Buffalo'da vefat eder.⁵⁸

Mevdûdî'nin naaşı Buffalo'dan New York'a oradan Londra'ya indirilir, daha sonra Lahor'a getirilir. Cenazeye binlerce hayranının yanı sıra siyasetçiler, Cemaâti İslami üyeleri, gazeteci ve yazarlar katılır. Cenaze namazını Dr. Yusuf el-Karadavî kıldırır, ardından evinin bahçesine defnedilir.⁵⁹

1.2. Mevdûdî'nin İlmi Kişiliği

Mevdûdî, 20. asırda yaşadığı dönem ve coğrafyanın etkisiyle, İslam'ın politik yönünü daha çok ön planda tutar. Bu durum onun yalnızca politik değişimle ilgilendiği düşüncesini doğurmuştur. Ancak onun için politik değişim tedrici olarak sistem değişikliği demektir. O fertten aileye, aileden topluma, toplumdan devlete doğru ve iktisadi yapının içinde olduğu değişimin bir bütün olarak olması gerektiğini önermekteydi.⁶⁰

Mevdûdî, Kur'an'da geçen din ile Batının "religion" anlayışı birbirinden farklı olup Kur'an'daki dinin çok daha kapsamlı olduğunu dile getirir. Batıdaki religion hayatın bir alanına hitap ederken, Kur'an'daki din bir bütün olarak hayatın her alanını içine alarak bir hayat nizamı ortaya koyar diyen Mevdûdî, toplum veya fert olarak hiç kimsenin bu nizamın dışında kalamayacağını söylemektedir. İslam dininde itikat, ibadet, ahlak, eğitim, hukuk, siyaset, ekonomi ve sosyal hayat birbirinden ayrılmaz bir şekilde bu nizamın içinde yer alır demektir.⁶¹

⁵⁵ Birişik, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 238.

⁵⁶ Ahmed - Ensârî, "Mevdûdî'nin İslâm ve İslâmî Uyanışa Dair Görüşlerinin Bir Tanıtımı", 184.

⁵⁷ Ahmed, "Mevdûdî", 29/433.

⁵⁸ Jabeen, *Pakistan'daki Dini Cemaatler Din Eğitimi (Mevdudi Cemaati Örneği)*, 71.

⁵⁹ Jabeen, *Pakistan'daki Dini Cemaatler Din Eğitimi (Mevdudi Cemaati Örneği)*, 71.

⁶⁰ Kışlakçı, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Mevdudi*, 159.

⁶¹ Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 101.

Mevdûdî'nin dine bakışı genel olarak, siyasi ve sosyo-politik boyuttadır. Mevdûdî, İslâmî ilimlerde kaynak olarak birinci sıraya Kur'an'ı Kerim'i koyar.⁶² İkinci sıraya sünnet/hadisi koyan Mevdûdî, Allah'ın hâkimiyetinin uygulanabilmesi için Hz. Peygamberin (s.a.v.) "ispatlı sünnetine" uymanın zorunluluğundan bahseder. Mevdûdî, sünnetin önemini vurgulayarak, Kur'an'ı şerh ettiğine dikkat çeker.⁶³

Mevdûdî, sünneti kaynak olarak kabul etmeyenlere şiddetle karşı çıkarak, sünnet olmadan İslam'ın yaşanamayacağını savunur. Kur'an'ın, asıl hükümleri koyarak, fer'i konulara değinmediğini, bu nedenle fer'i konuların açıklanmasının sünnetle olduğunu belirtir. Bu noktada "Namaz kılınız, zekât veriniz" âyetini örnek olarak gösteren Mevdûdî, namaz ve zekâtın emredildiğini ancak namazın kaç rekât, hangi vakitlerde olduğu, zekâtın hangi mallar ve ne miktarlarda verileceğini sünnetin belirlediğini söyler.⁶⁴

Mevdûdî, aynı zamanda hadislerin ilk nesilden toplanmaya başlandığını, tenkide tabi tutulduğunu, böylece *Kütüb-i Sitte* ve *Muvatta* gibi hadis külliyatının oluştuğunu, bu nedenle hadis uydurmalarının buna zarar vermeyeceğini savunur. Şu ana kadar aktarılan Mevdûdî'nin hadise bakışı, geleneksel ulema ile aynıdır. Ancak Mevdûdî bu noktadan sonra konuya farklı yaklaşır. O, hadislerin senedinin tenkide tabi tutulduğunu ama hadis metinlerinin yeterince tenkide tabi tutulmadığını, bir hadisin senedinin sahih olsa bile bazı nedenlerden dolayı metninin sahih olmayabileceğini söyler. Böyle bir durumda bir hadisin Hz. Peygambere (s.a.v.) ait olduğunu nasıl anlarız sorusuna Mevdûdî, "mizaç şinâs-ı Resûl=Resûl'ün mizacına aşına", "Peygamberin mandalitesi" ve "İslam'ın mandalitesi" olarak adlandırılan bir terminolojiyle cevap verir. Mevdûdî'ye göre sarraf nasıl ki altını sahtesinden ayırt edebiliyorsa, "mizaç şinâs-ı Resûl" olan biri de Peygamberin sözünü onun adına uydurulmuş bir sözden ayırt edebilir. Ancak burada "mizaç şinâs-ı Resûl" kimdir, bunun ölçüsü nedir, herkes kendine göre "mizaç şinâs'ı Resûl" olduğunu iddia ederse bu durumda ne olacak? Bu ve bunun gibi sorular cevapsız kalmış ve Mevdûdî bu görüşünden dolayı dönemin âlimleri tarafından oldukça sert bir şekilde eleştirilmiştir.⁶⁵

Mevdûdî, halk arasında görülen türbelere gösterilen ta'zim ve duada bulunmayı, yatırlarda kurban kesmeyi veya namaz kılmayı, onları kutsal kabul ederek abartılı bir

⁶² Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 102.

⁶³ Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 105.

⁶⁴ Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 106.

⁶⁵ Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 107-108.

şekilde hürmet ve saygı göstermeyi şirk olarak değerlendirir. Ama bunun şirk olarak değerlendirilmesi için o varlık veya nesneye ta'zim ve duayla yönelmeyi şart koşar.⁶⁶

Mevdûdî, Allah'ın âlemdeki hâkimiyetini tanıyıp, toplumsal hayata yön veren kanunlarını tanımayanları şirk içerisinde olduğunu söyleyerek, tevhide zıt olduğu düşüncesiyle bu durumu şiddetle reddeder.⁶⁷

Mevdûdî, ibadetleri geleneksel ulemadan farklı olarak siyasî, felsefî ve sosyolojik olarak tahlil eder. Her türlü ibadetin eyleme yönelik olduğunu ve İslam dininin aslında cemaat dini olduğunu savunur. Cemaat şeklinde hareket eden Müslümanların Allah'ın hâkim olduğu bir düzeni daha kolay bir şekilde tesis edeceklerini söyler.⁶⁸

Mevdûdî, İslam'da din, devlet ve siyasetin ayrı olmadığını, tüm bunların din işleri içerisinde bir bütün olduğunu ifade eder. İslam'ın sosyal ve bireysel hayatın tamamını kapladığını bunu bölümlere ayırmanın mümkün olmadığını, İslam dininin ibadet ve inancın yanında ahlak, hukuk, siyasi ve ekonomik ilkelerinin olduğuna dikkat çeker.⁶⁹

İslam'ın din ve devlet işlerini birbirinden ayırmadığını söyleyen Mevdûdî, İslam'ın ıslah etmek istediği bir toplum düzeni için yalnız nasihat ve vaazla değil, fiili ve siyasi olarak aktif olmanın gerekliliğinden bahseder.⁷⁰ Bu nedenle din ve devlet işlerini birbirinden ayıran laiklik sistemine şiddetle karşı çıkar.⁷¹ Mevdûdî'nin laikliğe karşı olmasının gerekçesi, dini sadece Allah ile kul arasında ikili ilişkilere indirdiği, Allah'ı sosyal hayatın dışına ittiği düşüncesidir. Ona göre laiklik insanın nefsî arzu ve isteklerini ilahlaştırmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Mevdûdî Batı tarzı demokrasiyi de eleştirir. Ona göre demokrasi insanın arzu ve istekleri doğrultusunda yine insanın kendi istek ve aklına başvurmasıdır.⁷²

Hilafet konusunda halifenin Kureyş'ten olmasının şart olmadığını savunan Mevdûdî, bunun bütün bir ümmetin hakkı olduğu görüşündedir. Halifenin bulunduğu makamda aslen değil vekâleten bulunduğunu, Allah ve Peygamberinin emir ve yasaklarına uyduğu sürece halkın halifeye uyması gerektiğini, aksi halde halkın onu önce

⁶⁶ Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 113.

⁶⁷ Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 114.

⁶⁸ Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 121.

⁶⁹ Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 132.

⁷⁰ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *İslam'da İnsan Hakları*, çev. Sezgin Baş (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017), 22.

⁷¹ Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 133.

⁷² Mahmut Ata, *Seyyid Ebu'l-A'lâ Mevdûdî'nin Siyasi Düşüncesinin Teolojik Temelleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2006), 47.

uyarması, uyarıları dikkate almadığı takdirde görevinden azletmesi gerektiğini savunmaktadır.⁷³

Toplumsal kurtuluştaki tebliğ ve irşadın önemine dikkat çeken Mevdûdî, Müslümanların gevşek davranıp bu görevi yerine getirmemeleri halinde diğer toplumlar gibi helak olacağını, ahirette de bundan sorumlu tutulacağını belirtir.⁷⁴

Mevdûdî, cihadı birkaç farklı açıdan ele alır. Cihadı silahla yapılan, mal ve bedenle yapılan, nefsî terbiye, ilmî ve ahlakî gibi başlıklar altında inceler.⁷⁵

Mevdûdî, cihad için insanın mümkün olduğunca kaçınması gereken bir vaziyet olduğunu, ancak kendisinden daha büyük bir kötülüğün mesela fitne, fesat, zulüm benzeri şeylerin önlenmesi noktasında bazen kaçınılmaz olduğunu ve böylesi bir durumda Müslümanlar için bir farziyet oluşturduğunu söyler.⁷⁶ Mevdûdî ve çağdaşları olan Hasan el-Benna ve Seyyid Kutup cihad konusunda hemen hemen aynı görüşü paylaşmaktadır. Bu konuda her üçü de çoğunlukla geleneksel ulemayla aynı fikri paylaşımlarına rağmen aralarında bazı farklılıklar vardır. Geleneksel ulema fitne ve fesat çıkmaması adına zalim de olsa sultana boyun eğilmesi gerektiğini savunur. Ancak Mevdûdî, Hasan el-Benna ve Seyyid Kutup Allah ve Resulünün emir ve yasaklarının dışına çıkıldığı vakit mevcut yönetime başkaldırıyı cihad kapsamında değerlendirirler.⁷⁷

Mehdi'nin gelmesiyle alakalı olarak Mevdûdî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerini delil olarak getirir. Bir diğer delili ise İslam öncesi dinlerde Mehdi inancının var olmasıdır.⁷⁸ İmam Mehdî zuhur ettiğinde döneminin en ideal lideri olacağını, bundan maksadın çağının gerçekliğini bilen yönetici yeteneğine sahip, zamanın insanların sorunlarına çözümler üreten biri olarak tasvir edilir. Mehdî'nin bu özelliklerini İslam'ı çok iyi bilmesine bağlayan Mevdûdî, Mehdi'yi ilk reddedenlerin geleneksel ulema olacağını söyler. Çünkü Mevdûdî'nin Mehdî anlayışı ile geleneksel ulemanın Mehdi anlayışı arasında çok fark vardır.⁷⁹

Mevdûdî, cahiliyenin İslâm Felsefesi adı altında İslam düşüncesine girdiğini söyler. Ona göre Hint, İran ve Yunan felsefesi İslâm Felsefesi olarak İslam dünyasının

⁷³ Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 143.

⁷⁴ Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 179.

⁷⁵ Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 174.

⁷⁶ Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 186.

⁷⁷ Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 189.

⁷⁸ Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 203.

⁷⁹ A. Ali Genç, *İslâm'da İhyâ Hareketleri* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 59.

içine karışmıştır. İslâm Felsefesi olarak adlandırılan bu dış akımların, Müslüman dünyada düşünce, ahlakî ve itikadî alanda çok büyük bir yıkım meydana getirdiğini ifade eder.⁸⁰

Mevdûdî, kişinin kendi düşünce ve iradesinden yönetildiğini düşünür. Değişim isteyenlerin öncelikle düşünce ve nefsinin değişmesi gerektiğini savunur, değişim için silah ve şiddeti zorunlu görmez.⁸¹

Mevdûdî, sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn dönemlerini cahiliye dönemi olarak görür. Ancak bu düşüncesi sahih olan şu hadise muhaliftir: “En hayırlı asır benim asrım, sonra onlardan sonra gelenler, sonra onlardan sonra gelenler”.⁸²

Mevdûdî, Allah’ın koyduğu kanunların dışında başka bir kanuna uymayı cahiliye devrindeki sapkın duruma benzetir, buna Kur’an’dan âyetleri delil olarak gösterir. Mısırlı alim Seyyid Kutup bu konuda Mevdûdî’yi destekler.⁸³

Mevdûdî, hâkimiyet ile ilgili olarak emir ve yasaklama, helal veya haram kılma kastediliyorsa şüphesiz bunun yalnızca Allah’a ait olduğunu söyler. Ancak Mevdûdî, bu konuya Hâricîler gibi sığ bir şekilde bakmaz. Gerçekte İslam’ın yasa koymak konusunda insanları tamamen men etmediğini yalnızca sınırlandırdığını ifade eder.⁸⁴

İbadetlerin eda edilmesi, ibadet alanında yenilikler ihdas edilmemesi gerektiğini söyleyen Mevdûdî, muamelat alanında ise hüküm koyulmuşsa itaat edilmesi gerektiğini, Şarînin susmayı tercih ettiği noktalarda ise insanın özgür bırakıldığını söyler. Ama özgür bırakılan alanda verilen hükümlerin İslam’ın ruhuna ters düşmemesini şart koşar.⁸⁵

Mevdûdî, yaşadığı dönemde Müslümanların neden sömürge konumuna düştüğüyle de ilgilenmiştir. Ona göre bunun nedeni Müslümanların dinî, fikrî ve ahlakî olarak gerilemiş olması ve Batı karşısında bilim ve teknolojiye bir varlık gösterememesidir.⁸⁶

Mevdûdî, Müslüman olmak için Allah’ın varlığı ve birliğini kalp ile tasdik, dil ile ikrar etmeyi yeterli görmemekte, bu maddelere ek olarak Allah’ın kanunlarını sosyal ve

⁸⁰ Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 220-221.

⁸¹ Yusuf el-Karadavi, *Bir Düşünür Olarak Mevdudi* (Ekin yayınları, ts.), 43.

⁸² el-Karadavi, *Bir Düşünür Olarak Mevdudi*, 19.

⁸³ Bedirhan Kılıç, *Mevdûdî’nin İslam Devlet Anlayışının Eleştirel Bir Değerlendirmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2023), 31.

⁸⁴ el-Karadavi, *Bir Düşünür Olarak Mevdudi*, 14-15.

⁸⁵ el-Karadavi, *Bir Düşünür Olarak Mevdudi*, 15.

⁸⁶ Kışlakçı, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Mevdudi*, 154.

siyasal alan da dâhil olmak üzere bütün bir hayata uygulamayı gerekli görmektedir. Bu düşüncesinden dolayı Mevdûdî çağdaşları tarafından tevhit akidesine itaat şartını eklemekle suçlanmıştır.⁸⁷

Mevdûdî, Pan-İslamizm'i savunur. Müslüman olan milletleri kendilerine karşı oluşturulan komplolara karşı koymak için birlik olmaya çağırır. Aralarındaki küçük farklılıkları bir kenara bırakıp, Kur'an ve Sünnete bağlanmalarını ister. Müslümanlar arasındaki ayrılığın nedeni olarak mezhepleri görür. Müslümanları düşmanın hilelerine karşı savunmasız bıraktığını düşünerek mezheplere şiddetle karşı çıkar.⁸⁸

1.3. Mevdûdî'nin Etkilendiği ve Etkilediği Şahsiyetler

Mevdûdî'nin eserleri incelendiğinde sıklıkla atıfta bulunduğu İbn Teymiyye'den etkilendiği görülmektedir. Eserlerinde görüşlerine yer verdiği İbn Teymiye için "büyük alim" ifadesini kullanır. Bazı konularda İbn Teymiye'ye muhalefet etmişse de kendisinden etkilendiği görülmektedir.⁸⁹ Mevdûdî'nin etkilendiği isimlerden bir diğeri de Muhammed İbn Abdülvehhâb'dır. Tevhit anlayışı, Kur'an ve sünnete bakış açısı, bid'atlardan kaçınması, kabristan, türbe ve din büyüklerine hürmete karşı çıkması, hâkimiyete dair düşüncelerinden dolayı siyâsî idareyle anlaşamaması gibi konularda İbn Abdülvehhâb'la ortak görüşte olduğu savunulur.⁹⁰

Klasik modernist kelimacılar arasında biri olan Cemâleddin Efgânî'nin İslam'ın Batı medeniyetine karşı geliştirmesi gereken tutum konusunda benzer görüşlere sahip olduğu söylenmektedir. Mevdûdî ve Cemâleddin Efgânî, Batı kültür ve medeniyetine karşı Müslümanları birlik ve beraberliğe çağırmaları ve her ikisinin de Panislamizm'i savunmaları, dini bi'at ve hurafelerden arındırmak için çalışmaları, eylemci ve aktif kişilikte olmaları gibi konularda aynı yolu takip ettikleri görülmektedir. Efgânî din birliği ile beraber milliyetçiliği de savunurken, Mevdûdî bunu kesin bir dille reddetmektedir.⁹¹

Muhammed İkbâl de Mevdûdî'nin etkilendiği kişiler arasında sayılmaktadır. Bazı noktalarda fikir ayrılıkları olmasına rağmen çoğunlukla İkbâl'in fikirlerini beğenmiş ve yeri geldikçe onun şiirleriyle kendi görüşlerini desteklemiştir. Aynı zamanda Muhammed İkbâl, Mevdûdî'nin fikirlerini beğendiği ve yazmış olduğu makaleleri takip ettiği

⁸⁷ Ata, *Seyyid Ebu'l-A'lâ Mevdûdî'nin Siyasi Düşüncesinin Teolojik Temelleri*, 47.

⁸⁸ Waqar Badshah, "İslâm İktisadî Düşünce Tarihi" (İstanbul, 2021), 930.

⁸⁹ Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 23-24.

⁹⁰ Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 24.

⁹¹ Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 24.

söylenmektedir. Çağdaş olmaları nedeniyle İkbâl'in yüz yüze görüşüp fikir alış verişinde bulunma teklifini kabul etmiştir. Bu sebeple Mevdûdî ve İkbâl birbirlerini etkilemiş, aynı zamanda birbirlerinden de etkilenmiştir.⁹²

Mevdûdî, İslam'ı bütüncül olarak ele almak, Müslümanların ahlaki yozlaşması ve Müslümanları etkileyen konularla ilgilenmeleri konusunda Delhili bir düşünür olan Şah Veliullah ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Kur'an ve sünnete olan bağlılıkları, geçmiş İslam hukukçularını taklide karşı olmaları gibi konularda ortak düşünceye sahip oldukları belirtilmektedir.⁹³ Mevdûdî'nin gelenek eleştirisi ve yenilikçiliğe bakışında akrabası Seyyid Ahmed Han'dan, Klasik fıkıh kaynaklarını yeni bir bakış açısıyla değerlendirme konusunda Şiblî-i Nu'manî'den, Selefî anlayışında İbn Teymiyye ile Muhammed b. Abdulvehhâb'dan etkilendiği savunulur.⁹⁴

1.4. Mevdûdî'nin Eserleri

Mevdûdî'nin eserlerinin büyük bir bölümü Urduca yazılmıştır.

Tefsir, Hadis ve Siyer Alanındaki Eserleri:

1. *Tercüme-i Kur'an-ı Mecîd Maa Muhtasar Havâşî* (Lahor 1396). Bu eser "Tefhîmu'l-Kur'an Meali" başlığıyla Durmuş Bulgur tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

2. *Tefhîmu'l-Kur'an* (I-VI, Lahor 1942-1972) *Tercümânü'l-Kur'an*'da 1942 yılında yayınlamaya başladığı Kur'an'ı Kerim tefsiridir.

3. *Kur'an ki Çar Bünyâdî Istilâheyn* (Lahor 1941). Eser Osman Cilacı - İsmail Kaya tarafından "Kur'an'a Göre Dört Terim" adıyla 1987 yılında, Mahmut Osmanoğlu tarafından da 2000 yılında "Kur'an'ın Dört Temel Terimi" adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.

4. *Kur'an aôr Piygâmbër* (Râmpûr 1954)

5. *Sünnet kî Â'inî Haysiyyet* (Lahor 1963). Eser Mevdûdî ve Dr. Abdülvedüd adlı birinin *Tercümânü'l-Kur'an*'da hadis inkârcılığı üzerine yaptıkları tartışmaların kitaplaştırılmasıdır. N. Ahmed Asrar 1997 yılında "Sünnetin Anayasal Niteliği" adıyla,

⁹² Sönmez, *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*, 25.

⁹³ Badshah, "İslâm İktisadî Düşünce Tarihi", 928.

⁹⁴ İbrahim Hatiboğlu, "Çağdaş Hadis Tartışmaları Bağlamında Mevdûdî'nin Dinamik Sünnet yorumu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2003), 31.

Durmuş Bulgur ve Halid Daudi “Sünnetin Anayasal Konumu” adıyla 1997 yılında Türkçeye çevirmiştir.

6. *Sîret-i Server-i Âlem* (I-II, Lahor 1979). Hz. Peygamber’in hayatını anlatan bu kitabı Mevdûdî ömrünün sonuna doğru yazmıştır. Kitap “Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı” adıyla N. Ahmed Asrar tarafından Türkçeye çevrilmiştir (I-III, 1983, 1985, 1992).

Akaid Alanındaki Eserleri:

1. *Dîniyyât* (Haydarâbâd 1932). İslam’ın temel ilkelerini içerir, ders kitabı şeklinde yazılmıştır.

2. *Dîn-i Hak* (Lahor 1952).

3. *Hutabât* (Lahor 1957). 1980 yılında Ali Genceli tarafından “Hitabeler”, 1993 yılında ise Filiz Handan Türedi tarafından “Gelin Müslüman Olalım” adıyla tercüme edilmiştir.

4. *İslâm kâ Nizâm-i Hayât* (Lahor 1948)

5. *Tevhîdu Risalet aôr Zindegî Ba’d Mevt kâ ‘Akli Sübût* (Lahor 1962)

6. *Mes’ele-i Cebr u Kader* (Lahor 1962)

Fıkıh Alanındaki Eserleri:

1. *el-Cihâd fi’l-İslâm* (Azamgarh 1930).

2. *Resâ’il ü Mesâ’il* (I-V, Lahor 1951- 1965). Yusuf Karaca 1989-1990 yılları arasında “Meseleler ve Çözümleri” adıyla, Mahmut Osmanoglu ve A. Hamdi Chohan “İtikâdî, İktisâdî, Siyasî, Sosyal ve Fıkıhî Meselelere Fetvalar” adıyla 1992 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

3. *Mürted kî Sezâ İslâmî Kânûn Meyn* (Lahor 1953).

4. *İslâm aôr Zabt-i Vilâdet* (Lahor 1968). Ramazan Yıldız 1972 yılında “İslâm Nazarında Doğum Kontrolü” adıyla Türkçeye tercüme etmiştir.

Siyaset Alanındaki Eserleri:

1. *Türkî meyn ‘İsâ’iyon kî Hâlet* (Delhi 1922). Türkiye’de bulunan Hıristiyanlarla ilgili bir kitaptır.

2. *İslâmî Tehzîb aôr Us Key Usûl ü Mebâdî* (Lahor 1932). Kitap 1968 yılında Mehmet Aydın tarafından “İslam Medeniyeti: Esasları ve Menşei” adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

3. *Müselmân aôr Mevcûde Siyasî Keşmekeş* (I-III, Lahor 1937-1939). Mevdûdî’nin “Tercümânü’l-Kur’an”da yayımlanan siyasi yazılarının kitap şeklinde basılmasıdır.

4. *İslâm kâ Nazariyye-i Siyasî* (Lahor 1939).

5. *Mes’ele-i Kavmiyyet* (Lahor 1939). Kitapta o döneme ait çokça tartışılan milliyetçilik meselesi Müslümanlar açısından ele alınmıştır. Müslümanların Hindistan’dan ayrılmasının doğru olup olmaması tartışılmıştır.

6. *Tenkîhât: İslâm aôr Mağribî Tehzîb kâ Teşâdüüm aôr Us Key Peyda Şude Mesa’il per Muhtasar Tebşîra* (Lahor 1939). Kitap 1989 yılında “İslam Dünyası Batı Uygarlığı” adıyla Çetin Manisalı tarafından tercüme edilmiştir.

7. *Tefhîmât* (I-III, Lahor 1940-1965).

8. *Tecdîd ü İhyâ’-i Dîn* (Lahor 1940-1952). Halil Zafîr tarafından “İslam’da İhya Hareketleri” adıyla Türkçeye çevrilmiştir (1967).

9. *İslâm aôr Câhiliyyet* (Lahor 1942).

10. *Tahrîk-i İslâmî kî Ahlâkî Bünyâdeyn* (lahor 1945-1976). Kitap 1967 yılında Ali Arslan tarafından “İslâmî Hareketin Ahlâkî Temelleri”, 1986 yılında Namık Yazıcı tarafından “İslâmî Hareketin Dinamikleri” adıyla tercüme edilmiştir.

11. *Binâ’ü Beygâr* (Lahor 1947). Eser milletlerin doğuş ve çöküşüne dair ahlaki bir bakış açısı sunar.

12. *İslâmi Riyâset: Felsefe, Nizâm-ı Kâr aôr Usûl-i Hükûmrânî*. Eser Ali Genceli tarafından “İslâm’da Hükûmet” adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

13. *Islamic Law and Constitution*. Mevdûdî’nin “İslam Anayasası” ve “İslam Siyaset Teorisi” gibi yazmış olduğu bazı makalelerden derlenen kitabıdır.

14. *Hilâfet aôr Mülûkiyyet* (Lahor 1967). 1980 yılında “Hilafet ve Saltanat” adıyla Ali Genceli tercüme etmiştir.

15. *İslâmî Hükûmet kis Tarah Kâ'im hôti hey* (Lahor 1941).

16. *Tahrîk-i İslâmî kâ Â'ende La'iha-i 'Amel* (Lahor 1966).

17. *İslâmî Nizâm aôr Mağribî Lâdinî Cumhûriyyât* (Lahor 1974).

Eğitim Alanındaki Eserleri:

1. *İslâmî Nizâm-ı Ta'lim aôr Pâkistân meyn Us key Nifaz kî 'Amelî Tedâbir* (Lahor 1957).

2. *Ta'limât* (Lahor 1963).

Kadınlara Dair Eserleri:

1. *Perde* (Lahor). İslamda kadın ve örtünmeye dair bir eserdir. Eseri Ali Genceli ve Harun Ünal “Hicap” adıyla Türkçeye çevirmişlerdir.

2. *Müslim Havâtîn sey İslâm kâ Mutâlebât* (Lahor 1955).

3. *Hukûku'z-zevceyn* (Rampur 1957). Memiş Tekin tarafından 1990 yılında “İslâm'da Aile Hukuku: Karı-Koca Hakları” adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.

Diğer Eserleri:

1. *Mekâtîb-i Zindân*

2. *Kâdiyânî Mes'ele* (Karaçi 1953). 1975 yılında “Kadıyanîlik Nedir” adıyla Ahsen Batur tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

3. *Selâcika* (I-II, Lahor 1954). 1. cildini “Selçuklular Tarihi I” başlığıyla Ali Genceli 1971 yılında Türkçeye tercüme etmiştir.

4. *İnsân kâ Ma'âşî Mes'ele aôr Us kâ İslâmî Hal* (Lahor 1941). İslam'da ekonomiye dair bir eserdir.

5. *İslâm aôr Cedîd Ma'âşî Nazariyyât* (Lahor 1963). İslam ve yeni ekonomik teorilere dair bir eserdir.

6. *Mekâtîb-i Seyyid Ebü'l-A'lâ Mevdûdî*.⁹⁵

⁹⁵ Ahmed, “Mevdûdî”, 29/435-436.

1.5. Mevdûdî Tefsirinin Özellikleri

Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*'ı, 1942 yılında Dâr el-İslâm'da ikamet ederken yazmaya başlar. Bazı sebeplerden dolayı yazmaya ara vermek zorunda kalır. 1948'de Pashavar Ulu Camisinde yaşanan bir olay sonucu tutuklanması sebebiyle ara vermiş olduğu tefsirine kaldığı yerden devam eder. *Tefhîmü'l-Kur'an* adlı tefsirini otuz seneyi aşkın bir zamanda tamamlar.⁹⁶

Mevdûdî tefsirini yazarken, anlam ve yorumu ön plana alan lafzî tercüme yerine tefsiri tercümeyle tercih eder ve bu konuda yazılı dil ile sözel dil arasındaki farklara dikkat çeker. Çevirilerde serbest üsluptan yana olan Mevdûdî, nüzul sebepleri, âyetlerin anlamı ve indiği zamanı dikkate almak gerektiğini savunur. Aynı zamanda lafzî tercümenin, Kur'an'daki anahtar kavramların, semantik alandaki anlamını yansıtamadığını düşünür.⁹⁷

Mevdûdî, Kur'an'ın mesajını tam anlayabilmek için tarihi arka planı göz önünde bulundurmak gerektiğini, ama bunun salt mealle verilemeyeceğini, bu nedenle her surenin başına bir giriş bölümü yazdığını söyler. Bu giriş bölümünde surenin nüzul zamanı, dönemin şartlarını, İslam davetinin bulunduğu aşamayı ve içinde olduğu zorlukları ele alır. Sure içinde ayrı zamanlarda inmiş âyetler var ise mümkün mertebe bunları bularak “açıklama notları”nda verir.

Mevdûdî, “açıklama notları”nı okuyucunun ayrıntılarda boğulmasını önlemek amacıyla, zihnine soru takılacağını hissettiği yerlere ve dikkat etmeden geçeceği, bu nedenle Kur'an'ın kendisine kapalı kalacağını düşündüğü yerlere yerleştirdiğini söyler.

Mevdûdî, okuyucunun bu tefsirden tam veri alabilmesi için, mutlaka her surenin giriş bölümünü okumasını, sureyi mütalaa ederken bu giriş bölümünü göz önünde bulundurmasını tavsiye eder.⁹⁸

Tefhîmü'l-Kur'an'ı diğer tefsir kitaplarından ayıran özellikleri; yazarının tarihte belki ilk defa Kur'an'da adı geçen coğrafi yerlere ve peygamberlerin yaşadıkları yerlere araştırma amacıyla geziler düzenlemesidir. İlk olarak 1959 yılında 3 aylık bir geziye çıkan Mevdûdî, bu gezi esnasında Hicaz, Filistin, Kudüs, Mısır, Suriye, Ürdün'deki dinî ve

⁹⁶ Ali Karataş, “Mevdûdî'nin Tefsirinde Müteşâbih”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2014), 606.

⁹⁷ Karataş, “Mevdûdî'nin Tefsirinde Müteşâbih”, 607.

⁹⁸ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an* (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 1/12.

tarihi yerleri gezerek harita, fotoğraf ve belgelere ulaşmaya çalışır.⁹⁹ *Tefhîm*'in bir diğer özelliği de Kur'an kıssalarını yorumlarken Kitab-ı Mukaddes ve Talmud ile karşılaştırmalı ilerlemesidir. Ayrıca tarihî olaylar ve peygamber hayatlarına aynı yöntem uygulanmıştır.¹⁰⁰ *Tefhîmü 'l-Kur'ân* belki de ilk defa bir okuyucu kitlesini hedefe alarak, onlara uygun bir şekilde yazılmıştır.¹⁰¹



⁹⁹ Abdülhamit Birişik, “Mevdûdî Hayatı, Görüşleri ve Eserleri”, 18 (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007), 48-49.

¹⁰⁰ Birişik, “Mevdûdî Hayatı, Görüşleri ve Eserleri”, 52.

¹⁰¹ Birişik, “Mevdûdî Hayatı, Görüşleri ve Eserleri”, 45.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA KISSA KAVRAMI

Kur'an-ı Kerim'in insanlığa mesajını sunarken kullandığı beyan ve üslup, kelimeleri ilahiye yakışır niteliktedir. Kur'an, insanların ibret alması ve gerçeği daha iyi anlaması için dikkat çekici bir üslup kullandığı bilinmektedir.¹⁰² Hiç şüphe yok ki bu üsluplardan biri de “kıssa”lardır.¹⁰³

Kur'an, kıssaları anlatırken muhatabın fitratında var olan psikolojik ve sosyal yönlerini göz önünde tutarak etkili, canlı ve dikkat çekici bir üslup kullanır. Çünkü insan, anlama ve kavrama açısından soyut anlatımlardan ziyade somut anlatımlara eğilimlidir. Bunu dikkate alan Kur'an-ı Kerim, kıssaları o anda yaşanıyor muşçasına gözler önüne serer. Verilmek istenen mesaj, kıssalarla somut hale getirilerek okuyucunun/dinleyicinin kolayca anlaması sağlanır.¹⁰⁴

Bu bölümde kıssa kelimesinin sözlük ve terim anlamı, kıssa ile ilgili fiil ve kavramlar, kıssaların ilkeleri, amaçları ve içeriği incelenerek Kur'an'da geçen kıssa ile ilgili ifadelerin neler olduğu araştırılacaktır.

2.1. “Kıssa” Kelimesinin Semantik Anlamı

Kıssa sözcüğü “k-s-s” kökünden türetilmiş tekil bir isimdir. Çoğulu “kasas” olan bu kelime sözlükte “hikâye, haber, cümle, söz parçası, başın ön veya arka kısmında saçın bittiği nokta, kumaşın kesilen kenarı, vak'a, durum, mevzu, bir kimsenin izini sürmek, ardınca gitmek, bir kimseye bir haber veya sözü bildirmek, bir kimse yahut bir şeye ait hadiselerin adım adım, nokta nokta takip edilerek anlatılması/hikâye edilmesi”¹⁰⁵ gibi anlamlara gelir. Kıssa türünde anlatılanların adım adım izlenecek kadar önemli ve ilgi çekici olması, doğru ve gerçekçi olması, kıssayı hikâyeden farklı kılan bir özelliktir.

¹⁰² el-En'am 6/46,65,105; el-A'raf 7/58; el-İsrâ 17/ 41, 89; el-Kehf 18/54; Tâhâ 20/113; el-Furkân 25/50; el-Ahkâf 46/27.

¹⁰³ İdris Şengül, “Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri”, *Fecr Yayınları*, (1998), 169.

¹⁰⁴ Şengül, “Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri”, 170.

¹⁰⁵ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, Dâr ve Mektebeti'l-Helâl, 8/10; İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-Luğâ ve Sihâhu'l-'Arabîyye* (Beyrut: Dâru'l Alîm Lilmelâyîn, ts.), 3./1051-1052; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâr Sâdir, 1993), 7./73-74; Murtazâ Ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhir el-Kâmûs* (Dar el-Hidâye, ts.), 98.

Çünkü hikâyenin asıl anlamı “nakil”dir. Hikâye doğru-yanlış, önemli-önemsiz aktarılan her türlü olayı kapsar.¹⁰⁶

Kur’an’daki kullanımı ve sözlük anlamı dikkate alınarak bir tanım yapılacak olursa kıssa; geçmişte yaşanmış olayların ibret alınması amacıyla sonradan gelen insanlara ibretlik kısmının aktarılması olarak ifade edilebilir.¹⁰⁷ Kıssalar Kur’an’da daha çok “nebe”¹⁰⁸ ve “haber”¹⁰⁹ şeklinde geçer. Kur’an’daki bu haberler gerçeği aktardığı için “kıssa” olarak tabir edilir. Bu da kelimenin etimolojik yapısında bulunan “iz sürmek, takip etmek” manalarından anlaşılır.¹¹⁰

Kıssanın Kur’an’da kapsadığı kavramsal mana dikkate alınarak geniş anlamıyla, bazı peygamber, fert ve milletlerin yaşamış olduğu olayları edebî bir üslûp kullanarak dinî ve ahlakî amaçları içeren olgular olarak tanımlanabilir.¹¹¹

2.2. Kur’an’da Kıssa ile İlgili İfadeler

Kıssalar, Kur’an’da geniş bir yer tutar. Bu bağlamda kıssa ile ilgili farklı kavramların kullanıldığı görülür. Bu ifadelerin niteliklerine göre tasnif edilmesi konunun anlaşılmasına katkı sunacaktır.

Kavramsal düzeyde bakıldığında Kur’an’da kıssa ile ilgili kavramlar dört başlık altında toplanabilir:

Birinci kavram “nebe” ifadesidir. Fiil olarak “haber vermek, bildirmek, iletmek” anlamlarına gelen nebe’; isim olarak “haber, büyük fayda sağlayan, kendisiyle ilim veya zannı galip oluşturan haber, bilgi, büyük ve önemli haber”¹¹² gibi anlamlara gelir. Çoğulu “enba” olan “nebe” kelimesi ve bu kökten türemiş birçok fiil Kur’an’da geçer. “Nebe”

¹⁰⁶ İdris Şengül, “Kıssa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2022), 25/498.

¹⁰⁷ Menna‘ Halil Kattân, *Mebâhis fî ulûmi’t-tefsîr* (Kahire: Mektebetu’l-Me‘ârif, 2000), 316; Mustafa Dîd el-Buğâ, *el-Vâdih fî ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Şam: Dâru’l-Kalme, 1998), 181.

¹⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/44, el-Mâide, 5/27, Et-Tevbe, 9/70, Hûd, 11/100-120, Yûsuf, 12/102, İbrâhîm, 14/9, el-Kasas, 28/3.

¹⁰⁹ Hûd, 11/100,120, el-A’râf, 7/101.

¹¹⁰ Remzi Kaya, “Kur’an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2002), 33.

¹¹¹ Ömer Faruk Yavuz, “Kur’an’ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak ‘Kıssa’nın Rolü”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırma Dergisi* 6/1 (2009), 122.

¹¹² Ebu’l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyisu’l-luga*, thk. Abdusselam Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1979), 5-385; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdulfâfir Atâr (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyin, ts.), 1/74-75; Ebu’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsu’l-belâga*, thk. Muhammed Bâsel Uyûni’s-Sevd (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1998), 2/239-240; Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, thk. Yusuf Şeyh Muhammed (Beyrut: Mektebetu’l-Asriyye, 1999), 303; Muhammed Murtezâ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, thk. Komisyon (Kahire: Dâru’l-Hidâye, ts.), 1/443-450.

ve “enba” kelimeleri Kur’an’da bazı peygamber kıssaları, gayb ve kıyamet haberleri için kullanılır. Anlam olarak birbirine çok yakın olan bu iki kelimenin arasında ufak bir nüans farkı vardır. “Nebe’”, zaman ve mekân olarak insanlara gizli kalmış olayları anlatmak için kullanılırken, “haber”, kelimesi yakın zamanda meydana gelmiş, henüz izleri silinmemiş olayları anlatmak için kullanılır.¹¹³

Kur’an’da konu ile ilgili kullanılan ikinci kavram “hadîs”tir. Fiil olarak “bir şeyin yokken var olması, yeni olmak, bir şeyi yeniden meydana getirmek, icat etmek, ihdas etmek”¹¹⁴ gibi anlamlara gelir. “Hadîs” kelimesi kalıp olarak “haber, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sözleri, fiilleri, takrirleri, duyarak ya da vahiy yoluyla uyanık veya uykuda iken insana ulaşan her türlü söz, konuşma, kısa süren konuşma, müzakere, diyalog”¹¹⁵ gibi anlamlara gelir. Bu kelime Kur’an’da “haber vermek,¹¹⁶ anmak,¹¹⁷ açıklamak,¹¹⁸ çıkarmak,¹¹⁹ Kur’an,¹²⁰ mesaj,¹²¹ haber, olay-olgu,¹²² sır,¹²³ efsane, masal,¹²⁴ sonradan söylenen, yeni”¹²⁵ gibi anlamlarda kullanılır.

Yukarıda nebe’ kavramı açıklanırken değinildiği gibi kıssa ile ilgili diğer bir kavram “haber”dir. Bu sözcük yakın zamanda vuku bulmuş, henüz izleri kaybolmamış, tarihsel olayları anlatmak için kullanılır.¹²⁶

Kıssaları ifade etmek için kullanılan tabirlerden biri de “darb-ı mesel”dir. Fiil olarak “darabe” ve masdarı olan “darb” kelimesi “hayırlı rızık aramak, yolculuğa çıkmak, yerine getirmek, hızlı yürümek, engel olmak, mahrum etmek, kazanmak, istemek,

¹¹³ Mustafa Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur’an Kıssaları* (Samsun: Üniversite Yayınları, 2018), 26-27.

¹¹⁴ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî - İbrahim Sâmîrânî (Beyrut: Dâru’l-Mektebetü’l-Hilâl, ts.), 3/177; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luga*, thk. Muhammed Avf (Beyrut: Dâru’l-İyhâ, 2001), 4/234/235; ez-Zemahşerî, *Esâsu’l-belâga*, 1/172-173; er-Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 68; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 1/132-136.

¹¹⁵ Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur’an Kıssaları*, 27.

¹¹⁶ ez-Zilzâl, 99/4

¹¹⁷ ed-Duhâ, 93/11

¹¹⁸ el-Kehf, 18/70

¹¹⁹ et-Talâk, 65/1

¹²⁰ el-Kehf, 18/6, en-Necm, 53/59, el-Vâkı’a, 56/81, el-Kalem, 68/44

¹²¹ en-Nisâ, 4/42

¹²² Yûsuf, 12/6, 21, Tâhâ, 20/9, ez-Zâriyât, 51/24, Lokmân, 31/6

¹²³ et-Tahrîm, 66/3

¹²⁴ el-Mü’minûn, 23/44

¹²⁵ el-Enbiyâ, 21/2,

¹²⁶ Mustafa Kayhan, “Kur’an Kıssalarının İbadât Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013), 136.

yüzmek; yaratılıştaki şekil, herhangi bir şeyin bir türü, her şeyin uzun olanı”¹²⁷ gibi anlamlara gelir. “Mesel” ifadesi ise “benzetmek, benzeri olmak, vasıf, söz, ibret, kıssa”¹²⁸ anlamlarında kullanılır. İki kelimenin terkihiyle oluşan “darb-ı mesel” ifadesi bir meseleyi varid olduğu asli haline benzeyen yeni durumlar için kullanılmasına denir.¹²⁹ Bu kelime Kur’an’da “örnek vermek”,¹³⁰ “nitelendirmek”,¹³¹ “vazgeçmek”,¹³² “isnat etmek”,¹³³ “perde koyma”,¹³⁴ “salmak/sarkıtmak”,¹³⁵ “layık olmak, düşkünleştirilmek, çarptırılmak”,¹³⁶ “dokunmak, vurmak”,¹³⁷ “gitmek, sefere çıkmak”,¹³⁸ “örtmek, çekmek”¹³⁹ gibi anlamlarda kullanıldığı görülür. Darb-ı mesel, “başkasında eseri ortaya çıkan bir şeyin zikredilmesidir.”¹⁴⁰

Kur’an’ı Kerim’de kıssa kavramıyla ilgili olarak kullanılan çeşitli fiil köklü sözcüklerden bahsedilebilir.

Bunlardan birincisi “etâ” fiilidir.: Bu fiili “e-t-y” kökünden türemiş olup, “gelmek” manasındadır.¹⁴¹ Kur’an’da “gelmek” anlamının yanında başka anlamlarda da kullanılır. Bunlardan bazıları “yaklaşmak”,¹⁴² “isabet etmek”,¹⁴³ “azap etmek”,¹⁴⁴ “itaat ve ikrar”,¹⁴⁵ “yaratmak”,¹⁴⁶ “getirmek”¹⁴⁷ “göndermek”,¹⁴⁸ şeklinde geçer. “Etâ” fiiline kıssa özelinde bakıldığında ise “*Sana Mûsâ’nın haberi gelmedi mi?*”,¹⁴⁹ “*Orduların,*

¹²⁷ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn*, 7/30-34; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luga*, 12/14-18; ez-Zemahşerî, *Esâsu’l-belâga*, 1/577-578; Ebü’l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mücmelü’l-Luga* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1986), 1/1/577; er-Râzî, *Muhtârü’s-sihâh*, 183.

¹²⁸ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘ayn*, 8/228-230; ez-Zemahşerî, *Esâsu’l-belâga*, 2/193-194; er-Râzî, *Muhtârü’s-sihâh*, 190; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 11/610.

¹²⁹ İsmail Durmuş, “Mesel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), 29/293.

¹³⁰ el-Hac, 22/73, İbrâhîm, 14/24, el-Furkân, 25/9, en-Nûr, 24/35

¹³¹ en-Nahl, 16/74

¹³² ez-Zuhurf, 43/5

¹³³ ez-Zuhurf, 43/17

¹³⁴ el-Kehf, 18/11

¹³⁵ en-Nûr, 24/31

¹³⁶ el-Bakara, 2/61, Âl-i İmrân, 3/112

¹³⁷ el-Bakara, 2/60, A’râf, 7/160

¹³⁸ el-Bakara, 2/273, Âl-i İmrân, 3/156, Mâide, 5/106

¹³⁹ el-Hadîd, 57/13

¹⁴⁰ el-İsfâhanî, *Müfredat Kur’an Kavramlar Sözlüğü*, 2/24.

¹⁴¹ Râğîb el-İsfâhanî, *Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü* (İstanbul: Yarı Yayınları, 2019), 1/46-47; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 14/14-18.

¹⁴² en-Nahl 16/1.

¹⁴³ el-En’âm 6/40.

¹⁴⁴ el-En’âm 6/158.

¹⁴⁵ Meryem 19/93.

¹⁴⁶ İbrahim 14/19.

¹⁴⁷ Meryem 19/27.

¹⁴⁸ el-Bakara 2/53; el-Mü’minûn 23/90.

¹⁴⁹ en-Nâzi’ât, 79/15

Firavun ve Semûd'un (uğradıkları felaketin) haberi sana geldi mi?"¹⁵⁰ âyetlerinde "hadîs" manasında; "(Ey Muhammed!) Sana davacıların haberi ulaştı mı?"¹⁵¹ âyetinde "nebe'" kelimesiyle beraber kullanımı ise geçmiş peygamber ve ümmetlerin yaşamış olduğu olayları anlatmak manasındadır.¹⁵²

İkinci fiil ise "telâ"dir. Bu fiil "t-l-v-" kökünden türetilmiş olup, "okumak, manayı düşünmek tabi olmak, izlemek, aktarmak, takip etmek, yerini almak"¹⁵³ manasında kullanılır. Bu kelime için "birini aralarında hiç kimsenin bulunamayacağı kadar yakın bir şekilde izlemek ve ona uymak"¹⁵⁴ şeklinde yapılan izah sözlük anlamıyla yakından ilgilidir.

Bu sözcüğe kıssa özelinde bakıldığında "(Resûlüm!) Onlara İbrahim'in haberini de naklet."¹⁵⁵ âyetinde "nakletme, aktarma"; "Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi oldular."¹⁵⁶ âyetinde "yalan uydurmak"; "Size, içinizden Rabbinizin âyetlerini okuyan ve bugüne kavuşacağınızı ihtar eden peygamberler gelmedi mi?"¹⁵⁷ âyetinde ise "iletmek, ulaştırmak" anlamlarında kullanılır.¹⁵⁸

Diğer bir kelime ise "evhâ" fiilidir. Bu sözcük "İşaret, kitabet, risalet, ilham, gizli söz söylemek, fısıldamak, başkalarına ilka edilen her şey, emretmek, korkmak ve vesvese vermek"¹⁵⁹ anlamlarında kullanılır. Bu kelimenin masdarı "vahy"dir.¹⁶⁰ "Evhâ" kelimesi ve türevlerine Kur'an'daki kıssalarda bakıldığında "Biz Nûh'a ve ondan önceki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve (nitekim) İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, esbâta (torunlarına), İsa'ya, Eyyûb'e, Harun'a ve Süleyman'a vahyettik."¹⁶¹ âyetinde "vahyetmek" anlamında; "Hani havarilere, "Bana ve

¹⁵⁰ el-Bürûc, 85/17

¹⁵¹ Sâd, 38/21

¹⁵² Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açıdan Kur'an Kıssaları*, 31-32.

¹⁵³ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, 8/134-136; Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luga*, thk. Remzi Münir Ba'lebekî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 1/140; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, 14/225-230; ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâga*, 1/96.

¹⁵⁴ el-İsfâhanî, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, 1/172.

¹⁵⁵ eş-Şu'arâ 26/69.

¹⁵⁶ el-Bakara 2/102.

¹⁵⁷ ez-Zümer 39/71.

¹⁵⁸ Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açıdan Kur'an Kıssaları*, 34.

¹⁵⁹ Alî b. Hüseyin el-Ezdî, *el-Muncid fi'l-luga*, thk. Ahmed Muhtar Ömer - Dâhî Abdalbaki (Kahire: Alemu'l-Kutub, 1988), 346; el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, 3./6/2519-20; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 40/169-171.

¹⁶⁰ Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açıdan Kur'an Kıssaları*, 34.

¹⁶¹ en-Nisâ 4/63.

*peygamberime iman edin” diye ilham etmişim.”*¹⁶² âyetinde “ilham etmek” anlamında; *“Bunun üzerine ona şöyle vahyettik: Gözlerimizin önünde (muhafazamız altında) ve bildirdiğimiz şekilde gemiyi yap.”*¹⁶³ âyetinde ise “bildirmek” anlamında kullanılır.¹⁶⁴

2.3. Kıssaların Amaçları

Kıssaların amacı ahir zaman ümmeti için geçmişte yaşayan insanlar ve hadiselerden örnekler vermektir.¹⁶⁵ Günümüz insanının davet, cihad ve inancının gereklerini yerine getirerek yaşama isteği karşısında yaşadığı zorluklar ile geçmişte yaşamış peygamber ve diğer insanların da hayatlarında benzer güçlük, fedakârlık ve zorluklarla karşılaştığını gösterip, bir nevi teselli etmektir.¹⁶⁶

Kur’an’da kıssalara yer verilmesinin nedeni tarihî bilgi vermek veya sadece edebî yönü ifade etmek değildir. Kıssaların amacı peygamberin şahsında bir yaşam modeli oluşturmak, ideal bir toplum yaratmak ve bu üstün meziyetli yaşam tarzını tüm insanlığa ulaştırmaktır.¹⁶⁷

Yüce Allah es-Sâd Sûresi 38/29. âyetinde *“Bu Kur’an, âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır.”* buyurarak, Kur’an’ın gayesini bizzat kendisi açıklar. Yine aynı gayeyle Kur’an-ı Kerim Yûsuf sûresi 12/111. âyetinde *“Andolsun ki, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır. Kur’an, uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi ayrı ayrı açıklayan ve inanan bir toplum için de bir yol gösterici ve rahmettir.”* demektedir. Bu iki âyet bize Kur’an’ın indiriliş gayesiyle ve ondaki kıssaların anlatılış amacının aynı olduğunu gösterir.¹⁶⁸

Kur’an’da kıssalara yer verilmesinin bir diğer gayesi de muhataplarında meydana getirmek istediği değişimdir. Bu değişim elbette ki kötünden iyiye doğru bir değişimdir. Kur’an’ın arzuladığı değişim bireyden başlayıp, topluma sirayet eden olumlu yönde

¹⁶² el-Mâide 5/111.

¹⁶³ el-Mü’minûn 23/27.

¹⁶⁴ Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açıdan Kur’an Kıssaları*, 34.

¹⁶⁵ Ahmed b. Abdurrahîm ed-Dihlevî Şah Velîyullah, *el-Fevzu’l-kebîr fî usulî’t-tefsîr* (Kahire: Dâru’s-Sahve, 1986), 70-72.

¹⁶⁶ Şengül, *Kur’an Kıssalarının Tarihî Değeri*, 78.

¹⁶⁷ Şengül, *Kur’an Kıssalarının Tarihî Değeri*, 245.

¹⁶⁸ Şengül, *Kur’an Kıssalarının Tarihî Değeri*, 247.

değişimdir. Ayrıca kıssalar Müslümanların tebliğ yaparken nasıl bir yöntem uygulamaları gerektiğini ve dikkat edilmesi gereken noktaları gösterir.¹⁶⁹

Kur'an kıssalarının amaçları arasında vahiy ve peygamberliğin ispatı, ilahi dinlerin ilkesel olarak aynı amacı taşıdığı,¹⁷⁰ ilahi dinlerin kaynağının bir olduğu, Allah'ın inananlarla beraber olduğu, inananlara verdiği nimetlere işaret ederek salih amele teşvik ettiği, inkâr edenlere ise azabı hatırlatıp mühlet verdiği¹⁷¹ ve peygamber ve mü'minler için psikoterapi görevi gördüğü söylenebilir. Bu psikoterapi Kur'an'da "*nüsebbite bihî fuadek*"¹⁷² olarak ifade edilmiştir. Anlam olarak kaygıyı gidermek, gönlünü rahatlatmak, teselli etmek, yatıştırmak ve iyi hissettirmek manasında kullanılmıştır.¹⁷³

Kur'an'da kıssaların anlatılmasının amaçlarından biri de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kalbini tatmin ve sakinleştirme (teskin), gerçeğin bilgisini verme, mü'minler için de bir öğüt ve uyarı,¹⁷⁴ almak isteyenler için bir ibret, önceki kitapları doğrulama ve hakka davet etme şeklinde ifade edilir.¹⁷⁵

Kur'an'daki kıssaların amacı, tarihi kronolojik olarak anlatmak değildir. Burada asıl gaye geçmiş peygamber ve milletlerin yaşamış oldukları ibretlik olaylardan ders alınmasıdır.¹⁷⁶

Kur'an kıssaları, va'z nasihat ve örnekler sunarak insanı akıl, ruh ve bedeni yönden eğitip terbiye etme amacı taşır.¹⁷⁷ Kıssaların bireyleri ruhî ve fikrî olarak şekillendirdiği yadsınamaz bir gerçektir. Kur'an kıssaları, kişilerin Allah'ı sevme, O'nun rızasını gözetme, ibadet etme iffetli ve nezaket sahibi, emanete ihanet etmeyen güvenilir bir insan olma gibi vasıflar edinmesini sağlamaktır.¹⁷⁸

¹⁶⁹ Ahmet Çelik, "Birey ve Toplumun Islahı Açısından Kur'an Kıssaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2004), 61-62-63.

¹⁷⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da Kıssa Terapisi -Hz. Peygamberin Kıssalardan Terapi Amaçlı Yardım Alması-", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VIII/2 (2004), 69.

¹⁷¹ Kaya, "Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri", 37.

¹⁷² Hûd 11/120.

¹⁷³ Kasapoğlu, "Kur'an'da Kıssa Terapisi -Hz. Peygamberin Kıssalardan Terapi Amaçlı Yardım Alması-", 72-77.

¹⁷⁴ Muhammed Sa'îd Ramazan el-Butî, *Min revâi 'i'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 194; Kattân, *Mebâhis fî ulûmi't-tefsîr*, 317-318.

¹⁷⁵ el-Buğâ, *el-Vâdîh fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 183-186.

¹⁷⁶ İsmail Cerrahoğlu, "Tefsir Usûlü (İlmu Usûli't-Tefsir)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi* 103 (1971), 167.

¹⁷⁷ Muhammed Fâruk en-Nebhân, *el-Medhal ilâ 'ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Haleb: Dâru'l-Ulûmi'l-Kur'ân, 2005), 240-245.

¹⁷⁸ Nurettin Turgay, "Kur'an Kıssaları", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 71.

Kur'an kıssaları insanları Allah'ın varlığı ve birliğine çağıran ve bu çağrıyla insanlar arasında genç-yaşlı, kadın-erkek, hür-köle gibi herhangi bir ayırım yapmadan tüm insanlara seslenmiş, peygamberlerin ahlakıyla ahlaklanmalarını, zulüm ve kötülükten kaçınmalarını öğütlemiştir.¹⁷⁹ Mevdûdî, Allah'ın çağrısından yüz çevirenlerin önceki toplumların akıbetiyle korkutulduklarını belirtir. Evleri yerle bir edilmiş kavimlerden geriye kalan harabelerle ibret almaları istenir.¹⁸⁰

2.4. İçerik Olarak Kıssalar

Kur'an'da geçen kıssaları içerik olarak birkaç başlık altında toplamak gerekirse bunlar; iman esaslarının ispatı ve açıklaması, tevhit, ahirete iman, vahiy ve peygamberliğin ispatı, gayb ve kader ile ilgili konular; Resûlullah ve mü'minlerin teselli edilmesi, geçmişten bugüne küfür ehlinin vahye karşı takındığı değişmez tavır, ilahî dinlerin aynı asıldan olduğu, tüm peygamberlerin aynı metodu kullanmaları, şeytanın insanın ezeli düşmanı olması ve onun tuzaklarına karşı yapılan uyarılar şeklinde sıralanabilir.¹⁸¹

İçerik olarak kıssalar şu şekilde tasnif edilebilir:¹⁸²

Tarihî Kıssalar: Geçmiş peygamber ve ümmetlerin yaşadıkları ibretlik olayları konu edinir. Bu tip kıssalarda olaylar baştan sona anlatılmaz, verilmek istenen mesaj için yeterli görülen kısım anlatılır. Buradaki gaye tarihi bilgi vermek değildir. Bu sebeple birçok kıssada yer, zaman ve kişi ismi zikredilmez.¹⁸³

Temsilî Kıssalar: Temsilî kıssalarda yer, zaman ve kişiler belli değildir. Her dönemde gerçekleşme ihtimali olan örnek alınabilecek konuları içerir.¹⁸⁴ Buna el-Bakara 2/259. âyeti örnek olarak gösterilebilir.¹⁸⁵

¹⁷⁹ Turgay, "Kur'an Kıssaları", 71.

¹⁸⁰ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Kur'an'ı Nasıl Anlayalım*, çev. Bekir Karlığa (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 37.

¹⁸¹ Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri*, 248-271.

¹⁸² Kattân, *Mebâhis fî ulûmi't-tefsîr*, 317.

¹⁸³ Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri*, 78; Kaya, "Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri", 34.

¹⁸⁴ Adem Akıncı, "Kur'an'daki Kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (ts.), 43; Kaya, "Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri", 34-35.

¹⁸⁵ Söz konusu âyet şöyledir: "Yahut altı üstüne gelmiş olan (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, "Allah burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?" demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: "Ne kadar (ölü) kaldın?" O, "Bir gün veya bir günden daha az kaldım" diye cevap verdi. Allah, şöyle dedi: "Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e bak, nasıl onları bir araya getiriyor,

Kur'an'ın İnmeye Devam Ettiği Zamanda Meydana Gelen Kıssalar: Bu, Asr-ı Saadette vuku bulmuş olayların anlatıldığı kıssalardır. Ancak Kur'an-ı Kerim bunları anlatırken “kasas” kelimesini zikretmez, bunun yerine “nebe” veya “ahbar” kelimelerini kullanır.¹⁸⁶

Gaybî Kıssalar: Gaybî kıssalardan kasıt fizikî âlemin dışında olmuş olan veya ahiret âleminde olacak olan kıssalardır. Buna Hz. Âdem'in (a.s.) yaratılışı, kıyamet sahnesinde Hz. İsa'nın Allah tarafından muhakeme edilmesi örnek olarak gösterilebilir. Ahiret hayatına dair anlatılan kıssalar her ne kadar henüz vuku bulmamışsa da Allah için geçmiş, şimdi ve gelecek zamanın bir farkının olmaması hasebiyle bunlar da yaşanmış diğer hadiseler gibi kıssalar grubunda değerlendirilir. Bu kısma dünya hayatında Kur'an'ın nüzulünden sonra gelecek bir zamanda verilen haberler de dâhildir. İranlılarla Rumlar arasında yapılan savaşın vuku bulmadan yedi yıl önce Kur'an'da haber verilmesi örnek olarak zikredilebilir.¹⁸⁷

2.5. Kıssalarının Anlatımında Esas Alınan İlkeler

Kur'an'a bakıldığında kıssaların hak ve gerçek olarak anlatıldığı, uydurulmadığını ifade eden birçok âyet bulunmaktadır.¹⁸⁸ Buna dayanarak 1950 yılında Ezher Üniversitesinde Ahmed Emin danışmanlığında Muhammed Ahmed Halefullah'ın yazdığı doktora tezinde kıssaların “hayal ürünü” olduğu, farazi olaylar olduğu tezini kabul etmek mümkün değildir.¹⁸⁹

Kıssaların gerçekte yaşanmış olayları anlatması kıssaların özelliklerindendir. Yukarıda ifade edildiği gibi kıssalar Kur'an-ı Kerim'de kıssa olarak değil “nebe”, “enbâ”, “zikr” ve “hadîs” olarak isimlendirilmektedir. Bu da kıssaların uydurma ya da hayal ürünü olmadığını gösterir.¹⁹⁰

Kur'an kıssalarındaki özelliklerinden biri de verilmek istenen mesaja odaklanıp ayrıntıya girmemesidir. Kıssalar her dönem için ders çıkarılabilecek niteliktedir. Anlatılan olay kendi zamanını bağlamakla birlikte, her dönemde yaşayan insanlar için uyarı amacı taşımaktadır. Aynı hataların işlenmesi durumunda kendi akıbetinin de pek

*sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?” Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: “Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye yeter.”*el-Bakara, 2/259

¹⁸⁶ Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 79; Kaya, “Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri”, 35.

¹⁸⁷ Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 80-81.

¹⁸⁸ el-Kehf, 18/13, Hûd, 11/100, Yûsuf, 12/111, Meryem, 19/44

¹⁸⁹ Kattân, *Mebâhis fî ulûmi't-tefsîr*, 317; en-Nebhân, *el-Medhal ilâ 'ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 245-247.

¹⁹⁰ Kaya, “Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri”, 35.

farklı olmayacağını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca kıssalarda toplumsal mutluluğun hedeflenmesi, ibretlik olaylara yer verilmesi, peygamberlerin rol model olarak gösterilmesi ve Allah'ın razı olduğu yaşam tarzına yer vermesi de kıssaların özelliklerindendir.¹⁹¹

Kıssalarda bir olay anlatılırken hikâye veya romanlardaki gibi “giriş, gelişme ve sonuç” şeklindeki sürece uyulmaz. Kıssalarda amaç muhatabın zihnini belli bir hedefe yönlendirmek olduğundan böyle bir sınırlama yoktur. Anlatılan olayın belli sahneleri üzerinde yoğunlaşır.¹⁹²

Kıssalar üzerinde düşünüldüğünde ilim, güzel ahlak, yol gösterici, insanın hidayeti için aklî ve naklî delilleri taşıdığı görülür. Kıssalar ibret almak isteyenlere ibret, düşünmek isteyenlere öğüt, nasihat dinleyenlere basiret, İslam'ı yaşamak isteyenlere en güzel örnek, zulme uğrayana da teselli verir.¹⁹³

Kur'an kıssaları incelendiğinde birtakım ilkeleri esas aldığı görülür. Daha kolay anlaşılması açısından bunlar maddeler halinde sunulacaktır.¹⁹⁴

1. Bilginin mesajı ulaştırma noktasında araştırmaları: Kur'an kıssalarına bakıldığında vurgunun kişi ya da olaylara değil, verilmek istenen mesaja olduğu görülür.

2. Verilmek istenen mesaj ile bilgi miktarı arasındaki dengenin sağlanması: Kur'an-ı Kerim, Hz. Nuh ve tufanı hakkında geminin nasıl ve nerede yapıldığı, yapımının ne kadar sürdüğü, uzunluğu, genişliği, gemiye binenlerin sayısını vermez. Ya da Tufanın genel mi yoksa bir bölgeyle mi sınırlı olduğu, Tufandan sonra geriye kalanların yaşamlarını nerede ve nasıl sürdürdükleriyle ilgili bilgileri de vermez.¹⁹⁵ Bu konuyla alakalı Hz. Nuh'un sapmış olan kavmini tevhide davet ederek, gelecek olan azaba karşı onları uyardığı, halkın ileri gelenlerinin bunu reddettiği, sonunda Tufanla cezalandırıldıkları anlatılır.¹⁹⁶

3. Mesaj ile bilginin somutlaştırılması: Din dünyası bilindiği üzere soyut kavramlardan oluşur. İyilik-kötülük, sevap-günah, ahlak, iman vb. gibi. İnsan ise soyut

¹⁹¹ Kaya, “Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri”, 35-36.

¹⁹² Hatice Kelpetin Arpaguş, “Mitoloji, Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Kültürel Miras”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2003), 12.

¹⁹³ Kaya, “Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri”, 38.

¹⁹⁴ el-Butî, *Min revâi 'i'l-Kur'ân*, 195-204; el-Buğâ, *el-Vâdih fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 190-197.

¹⁹⁵ Mustafa Özkan, “Kur'an Kıssalarının İslâm Tarihi Öğretimi Açısından Referans Olabilirliği Üzerine”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 3 (2010), 96.

¹⁹⁶ el-A'râf, 7/59-64.

kavramlardan ziyade somut olanı daha kolay kavramaktadır. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v.), bazen toprağa çizgi çekerek, bazen de parmaklarıyla işaretler yaparak vermek istediği mesajı somutlaştırmıştır. İnsanı yaratan ve onu en iyi bilen Allah, vermek istediği mesajı kıssalar yoluyla insan için somutlaştırarak anlatır.

4. İnsan merkezli bir yaklaşımın benimsenmesi: Kur'an, kıssaları anlatırken muhatabı olan insanın bilişsel sürecine dikkat ederek bir anlatım metodu uygular. İnsanın bilgi seviyesini, anlama-yorumlama kapasitesini ve psikolojisini dikkate alarak, ona uygun miktarda, konu edildiği olay ya da kişilere dair bilgiler üzerinden ders verir.

5. Olayların sebep ve sonuçlarıyla sunulması: Birey ve kavimlerle ilgili Kur'an'da anlatılan tüm iniş çıkışlar, ceza ve mükâfatlar genel olarak bir sebep-sonuç ilişkisi içerisinde verilir. Böylece insan kıssayı okurken tarihî olaylar üzerinde sebep-sonuçlarıyla bağlantı kurabilir, kendi dönemine aktararak bunlar arasında mukayese yapabilir ve edinmiş olduğu bu bilgiler neticesinde doğru tercihler yapma imkânı bulur.

6. Tarihe objektif bir biçimde yaklaşım: İnsanoğlu yaratılış itibariyle hata yapma potansiyeline sahiptir. Yüce Allah, yapılan hataları diğer insanlara ders olması açısından Kur'an-ı Kerim'de zikreder. Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber âmâ olan Abdullah ibn Ümmü Mektûm'a gereken ilgiyi göstermediği için Abese sûresinde yaptığının doğru olmadığı zikredilerek Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uyarılması, Huneyn Gazvesinde sayılarının çokluğuyla böbürlenene Müslümanların bundan dolayı et-Tevbe 9/26'da eleştirilmeleri bu kapsamda zikredilebilir.

7. Yöntem olarak diyalogun kullanılması: Kur'an kıssalarında kullanılan diyalogların iletilmek istenen mesaj için bir eğitim-öğretim aracı olduğu söylenebilir. Peygamberlerin gönderildikleri toplumlarla girdikleri mücadelenin sebep ve sonuçları, toplumlardan ne talep ettikleri ve onların hangi gerekçelerle bu talepleri reddettikleri bir münazara tarzında sunulur.

8. Teknik olarak soru sormaya başvurulması: Soru sorma tekniğinin amacı, muhatap kitlenin dinleme pozisyonuna getirilmesi, dinlenen kıssaları anlama-yorumlamaya çalışılması, iletilmek istenen mesajın anlaşılması ve bu sayede doğru karar verilmesi sağlanır. Peygamberlerin sordukları soruların iki farklı şekilde olduğu görülür. Birincisi soruların kısa ve öz, karşısındaki insanın akıl ve hislerine hitap edecek ve bütün dikkatini mesaj üzerine çekecek şekilde iyi hazırlanmış olması. İkincisi ise her sorunun değindiği noktanın farklı olmasıdır.

9. Muhatap kitlenin araştırma ve düşünceye sevk edilmesi: Önceki toplumların nasıl helak olduklarını anlamak için, onların yaşamış olduğu yerleri görerek, insanların düşünmeye sevk edilmeleri kıssaların eğitim-öğretim metotlarından biridir. Kıssalarda anlatılan olayların geçtiği yerleri gezip görmek, bu olaylarla ilgili arkeolojik bulguları incelemek, insanın gerçeği anlaması, düşünmesi ve sonunda bir karara varmasına yardımcı olur.¹⁹⁷

2.6. Kıssalar Gerçekte Yaşanmış Olaylar Olması Meselesi

Kur'an-ı Kerim'in kıssaları anlatırken kronolojik bir sıra takip etmemesi, bazı araştırmacıları bu kıssaların tarihsel bir gerçekliğinin olmadığına inandırmıştır. Bu tezin en önemli savunucularından biri yukarıda değinildiği gibi Muhammed Ahmed Halefullah'tır. Halefullah'a göre Kur'an'daki kıssalar yalnızca edebî birer üründür. Halefullah, bu iddiasına delil olarak müşriklerin Kur'an için "esâtîru'l-evvelîn (eskilerin masalları)" nitelemesini Kur'an'ın reddetmemiş olmasını gösterir.¹⁹⁸ O, Kur'an'ın bu konudaki itirazının, yalnızca Kur'an-ı Kerim'in Allah'a değil Peygamber'e ait olduğuna dair iddiayı reddettiğini ifade eder.¹⁹⁹ Ayrıca Kur'an'ın nüzulü döneminde yaşamış Yahudilerin, peygamberi zor durumda bırakmak amacıyla müşriklere hayali hikâyeler uydurup Hz. Peygamber'in yanına bunlar hakkında soru sormak için göndermeleri ve Allah'ın ister istemez onların bu sorularına cevap vererek, Peygamber'i sıkıntıdan kurtarmak istemesiyle kıssalara Kur'an'da yer verildiğini iddia eder.²⁰⁰

Halefullah'ın bu görüşüne İdris Şengül "Söz konusu çalışması o günlerden bu yana daima ağır ilmî tenkitlere hedef olmuştur. İlmî bir değeri olmadığı, sadece kasıtlı ve indî görüşler mahsulü bir eser olduğu defalarca ortaya konmuştur" ifadesiyle cevap vermektedir.²⁰¹

Halefullah, iddiasını daha da ileri götürerek Kur'an'ın tarihi yönden hata yapabileceğini öne sürer. O, müsteşriklerin kıssalar hakkında "esâtîru'l-evvelîn" görüşüne yer verdikten sonra, bu görüşün Kur'an için bir beis olmadığını, aksine uluslararası edebî akımların, büyük dinlerin bir üslubu olduğunu, dolayısıyla yüce

¹⁹⁷ Özkan, "Kur'an Kıssalarının İslâm Tarihi Öğretimi Açısından Referans Olabilirliği Üzerine", 95-96-97-98-99-100-101-102-103.

¹⁹⁸ Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı el-Fennu'l-Kasasî* (Ankara: Ankara Okulu, 2012), 233.

¹⁹⁹ Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı el-Fennu'l-Kasasî*, 235.

²⁰⁰ Mustafa Öztürk, "Bilge Kul-Musa Kıssası ve İslam Kültüründe Hızır Mitosu", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14-15 (2003), 247.

²⁰¹ Şengül, "Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri", 174.

kitabımızın böyle bir edebî üslup konusunda diğerlerinden önce ilk prensipleri koyması, iftihar edilesi bir durum olduğunu söylemektedir. Şüphesiz Kur'an'ın uydurma masallar olduğu görüşünü söylemekte zorluk çekmediğini çünkü bu hususta Kur'an metinlerinden herhangi birisine ters düşen bir görüş beyan etmediğini ifade etmektedir.²⁰² Nakledilen bu ifadelere dikkat edilirse Halefullah'ın "esâtîru'l evvelîn"den söz eden âyetleri tamamen kendi görüşüne uygun bir şekilde saptırdığı görülür.²⁰³

Batı'da Aydınlanma Çağıyla başlayan, 19. ve 20. yüzyıllarda hız kazanan Hristiyanlığın reddedilmesi, eleştirilmesi ve gerçek Kitab-ı Mukaddes'i tespit etme çalışmaları yapılmıştır. Yapılan bu araştırmalar neticesinde Eski Ahit ve Yeni Ahit'te mitolojilerin olduğu kanaatine varan bazı müsteşrikler, mitlerin Kur'an-ı Kerim'de de var olduğunu iddia ederler. Ancak Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'teki kıssalar mitolojilerden alınmış değil, bilakis Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes mitolojilere kaynaklık etmiştir. Mitolojiler, semavî kitap ve kültürlerden alınmış, değiştirilmiş, dejenere edilmiş, efsanevî bir kimliğe bürünmüş inanç ve anlatımlardır.²⁰⁴ Şengül'ün aktardığı üzere Alman din bilimci Rudolf Otto'nun bu konuyla ilgili görüşleri dikkate değerdir. Otto mitleri kısaca "kolektif bir tasavvur ve tahayyülün ürünüdür" şeklindeki sosyolojik teze karşı mitlerin kaynağının hayal gücü olamayacağını, çünkü hayal gücünün yaratıcı olmadığını; onun yalnızca kendisine sunulan malzemeyi işleyebileceğini ifade eder. Mitlerin dayanabileceği bir kaynağa ihtiyacı olduğunu söyleyen Otto, bu kaynağın ise bir his ve iç yeteneğin olduğunu söyleyerek insanda var olan kadîm ve fitrî boyuta dikkatleri çeker. Aynı şekilde din tarihçisi olan Eliade de "Mythes" adlı eserinde mitlerin kaynağının dinler olduğunu savunur.²⁰⁵

Kıssalarla alakalı bu asılsız iddiaların Kur'an ve İslam düşmanlığından kaynaklandığına şüphe yoktur. Bu iddiaların bazı Müslüman çevrelerde karşılık bulması birkaç maddeyle özetlenirse bunlar;²⁰⁶

- a) Batılı müsteşriklerin Kur'an-ı Kerim'i kendi muharref kitapları seviyesine indirme çalışmalarından dolayı yaptıkları propagandalar sonucunda gelişmiş olan Batı'ya endeksli düşünce yapılarından kaynaklı yorumlar
- b) Müslümanların geri kalmışlık psikolojisi

²⁰² Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı el-Fennu'l-Kasâsî*, 238.

²⁰³ Şengül, "Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri", 174-175.

²⁰⁴ Şengül, "Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri", 175-176.

²⁰⁵ Şengül, "Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri", 176.

²⁰⁶ Kattân, *Mebâhis fî ulûmi't-tefsîr*, 317; en-Nebhân, *el-Medhal ilâ 'ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 245-247.

- c) Kur'an'da kıssalar anlatılırken zaman ve mekân mefhumuna genel olarak yer verilmemesi
- d) Kelime olarak “kıssa”nın zaman içerisinde anlam kaymasına uğraması
- e) Kur'an kıssalarına salt bir edebî ürün gözüyle bakılmasından oluşan yanlış değerlendirmelerdir denebilir.

Kur'an kıssaları ilmî ve objektif olarak incelendiğinde, kıssaların yalnızca sembolik, simgesel ve tarihî bir gerçekliği olmayan edebî ürünler olduğu iddiasının Kur'an gerçekliğiyle çeliştiği görülür.²⁰⁷ Halefullah, Kur'an kıssalarını;

- a) Tarihsel Kıssalar
- b) Dramatik/Temsilî kıssalar
- c) Mitolojik/Ustûrî Kıssalar

olmak üzere üçe ayırır.²⁰⁸ Tarihsel kıssalara; Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Lût gibi kıssaları örnek olarak gösterir. Bunların gerçekte vuku bulduğunu, muhatabın duygularına hitap edecek edebî esaslara göre düzenlendiğini ifade eder. Dramatik/Temsilî kıssalar; Halefullah, bu gruba gerçek bir karakter etrafında, gerçek olmayan olayların konu edinildiğini iddia eder. Buna örnek olarak Hz. Davud'a başvuran iki davalının kıssasını, Yâsîn 36/13-27 âyetleri arasında geçen bir şehrin halkına gönderilmiş elçileri, el-Bakara 2/259. âyetinde anlatılan altı üstüne gelmiş ıssız kasabaya uğrayan kişiden söz eden kıssaları verir. Bu gibi temsilî kıssaların Kur'an-ı Kerim'de yer almasını Arapların edebî alandaki kurgusal anlatımlara olan ihtiyaçlarından kaynaklandığını ifade eder. Mitolojik/Ustûrî kıssalar; Halefullah, mitolojinin Kur'an'da bulunmasında herhangi bir sakınca olmadığını, bunun Kur'an'a aykırılık arz etmediğini söyler. Kur'an'da “esâtir” kelimesinin geçtiği dokuz âyeti incelediğini söyleyen Halefullah, burada yapılan itirazların mitlerin varlığına değil, bunların Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından uydurulmuş olduğuna dair yapılan iddialara itirazlar olduğunu söyler.²⁰⁹

Yukarıda ifade edildiği gibi Kur'an'da, kıssalarla birlikte kullanılan kelimelerden biri de “mesel”dir. Mesel, kelime kök sınırları aşılmadan bakıldığında; ibret, ders ve örnek anlamındadır. Kur'an'da sembolik anlatımlar ve simgesel ifadeler “mesel” olarak nitelendirilmiştir. Meseller günlük hayatta sürekli tekrarlandığından gerçek olmak

²⁰⁷ Şengül, “Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri”, 177.

²⁰⁸ Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı el-Fennu'l-Kasâsî*, 171.

²⁰⁹ Ahmet Yazıcı, “Süleyman Ateş'in Görüşleri Bağlamında Kur'an Kıssaları”, *İslami Araştırmalar* XXII/2 (2011), 110-111.

zorunda değildir. Bazı önyargılı araştırmacılar, kıssaları meselle aynı kategoride mütalaa etme yanlışına düşmüşlerdir. Kıssalar mesellerle aynı hedefe hizmet etmekte, ancak yapı itibarı ile tamamen farklılık arz etmektedir. Her ikisini aynı kategoride değerlendirmek işleri içinden çıkılmaz bir hale getirir.²¹⁰

Buna Kur'an'dan örnek vermek gerekirse, “Allah, inkâr edenlere Nûh’un karısı ile Lût’un karısını örnek gösterdi. Allah, iman edelere ise, Firavunun karısını örnek gösterdi.”²¹¹ ve “Onlara Ashabu’l-Karye’yi örnek ver.”²¹² örnek verilen âyetlerde kelime olarak “mesel” kullanılmıştır. Böyle kullanıldı diye Hz. Nûh ve Hz. Lût peygamber ve eşleri veya Firavunun karısı ya da Ashabu’l-Karye kıssası temsilîdir, gerçekliği yoktur denemez. Bunların inkâr edilmesi, Kur'an ve tarihî gerçeklere aykırıdır.²¹³

Kur'an kıssalarının uydurma, temsilî veya sembolik olgular olmadığını, yaşanmış gerçek tarihî olaylar olduğunu Kur'an-ı Kerim bizlere söylemektedir: “Andolsun ki, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır. Kur'an uydurulabilecek bir söz değildir”²¹⁴, “Onlar bizi bu şekilde öfkelerince biz de onlardan öç aldık, hepsini suda boğduk. Onları sonradan gelen inkârcılara, geçmiş bir ibret ve bir örnek kıldık”²¹⁵, “Şüphesiz bu (İsa hakkında) gerçek kıssadır”²¹⁶, “Biz sana onların haberlerini gerçek olarak anlatıyoruz: Şüphesiz onlar Rablerine inanmış birkaç genç yığitti. Biz de onların hidayetlerini artırmıştık”²¹⁷, “İman eden bir kavim için Mûsâ ile Firavun’un haberlerinden bir kısmını sana gerçek olarak anlatacağız”.²¹⁸ Bunu destekleyen daha birçok âyet-i kerime vardır. Görüldüğü üzere Kur'an-ı Kerim son derece sarîh bir şekilde kıssaların yalandan uzak tarihî gerçekler olduğunu açıklar. Burada insan için iki seçenek vardır; ya bu gerçekleri Kur'an-ı Kerim’de bizlere anlatan Allah’a inanacağız veya tamamen zan ve vehme dayalı aslı olmayan zorlama iddialara.²¹⁹

Sonuç olarak kesin bir delile dayanmayan tamamen kişisel ve zorlama yorumlarla her ne kadar tahrif edilmiş olsalar bile semavî kitaplarda anlatılan, tarih kitaplarında yer

²¹⁰ Şengül, “Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri”, 178; Suat Yıldırım, “Kur'an-ı Kerim’de Kıssalar”, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 3 (1979), 38.

²¹¹ et-Tahrîm, 66/10-11

²¹² Yâsîn, 36/13

²¹³ Şengül, “Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri”, 178.

²¹⁴ Yûsuf, 12/111

²¹⁵ ez-Zuhruf, 43/55-56

²¹⁶ Âl-i İmrân, 3/62

²¹⁷ el-Kehf, 18/13

²¹⁸ el-Kasas, 28/3

²¹⁹ Şengül, “Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri”, 181-182.

alan, bazılarının kalıntıları hâlâ mevcut olan, bazılarının ise nesilden nesile aktarılmış ve zihinlerde yer edinmiş tarihî şahsiyetler, peygamberler ve olayları inkâr etmek akılla izah edilemez. Yine Kur'an kıssalarına konu olan peygamberlere, Firavun, Kârûn, Ashab-ı Kehf'e dair haberler Hz. Peygamber'in (s.a.v.) doğumundan kısa süre önce yaşanmış olan Fil Vak'asına vs. temsilî, ustûrî demek aynı zamanda tarihin de inkârıdır. Daha da vahimi be durum aynı zamanda yaşanmamış olayları anlatarak insanları uyarmak, ders vermek veya korkutmak amacıyla Allah'ın Kur'an aracılığıyla muhataplarını yalan uydurarak kandırdığı anlamına gelmekte olup büyük bir iftiradır. Kur'an-ı Kerim bu iftiralara peşinen cevap verir.²²⁰

Halefullah'ın "esâtîr" kelimesini esas alarak Kur'an'da mitoloji olduğunu ve hatta bunun Kur'an'ın i'caz türlerinden biri olduğunu iddia etmesi Kur'an'ı büsbütün bir efsane kitabı haline getirmek anlamına gelir. Kur'an kıssalarıyla ilgili Okuyan'ın İbn Teymiyye'den aktardığı gibi, Kur'an'daki tüm kıssaların gerçeğe uygundur ve onları anlatanın da gerçeği anlattığı tartışmasızdır.²²¹

²²⁰ Şengül, "Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri", 182-183.

²²¹ Mehmet Okuyan, "Kur'an'da Gizemli Bir Yolculuğun Kıssası", *Din Eğitimi Araştırmalar Dergisi* 13 (2004), 48.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEVDÛDÎ'NİN HZ. MUSA KISSASINI TEFSİR ETME YÖNTEMİ

Mevdûdî tefsirinde dirayet metodunu kullanmakla birlikte, kendisine has yeni yöntemleri de dener. Bir taraftan Kur'an'ı Kur'an ve hadislerle tefsir etmeye çalışırken diğer taraftan Ehl-i Kitap kaynakları, tarihi veriler, arkeolojik bulgularla ve Kur'an'da adı geçen yerlere yaptığı seyahatlerle Kur'an'ı tefsir eder. Bu bölümde Mevdûdî'nin Hz. Musa kıssasını tefsir etme yöntemi üzerinde durulacaktır.

Mevdûdî'nin yöntemi tespit edilmeye çalışılırken yararlandığı kaynaklardan hareket edilerek bir tasnif yapıldı. Bu minvaldeki verilere bakıldığın yöntem olarak üç temel esasın ön plana çıktığı söylenebilir. Bunlardan birincisi kıssayı Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde değerlendirmesidir. Bu bağlamda hem siyâk-sibâk hem de bağlam dışı âyetlerden hareketle kıssayı tefsir etmeye çalışır. İkinci kaynak, Kur'an dışı verilerden oluşur. Kaynak çeşitliliği ve kapsam bakımından Mevdûdî'nin yöntemini teşkil etmeye çalıştığı asıl veriler bu kategoridedir. Üçüncü kaynak ise Mevdûdî'nin kendi re'yidir. Esasında ilk iki kaynak bir şekliyle yine onun re'yiyle şekillenir. Ancak akli melekelerin daha ön planda olduğu yorumları da hiç az değildir.

3.1. Kıssayı Kur'an'la Tefsiri

Kur'an'ı tefsir etmede başvuru olan temel kaynaklardan biri de yine Kur'an'ın kendisidir. Zira Kur'an'da bir yerde mücmel/kapalı olarak gelen bir ifade başka bir yerde mübeyyen olabilir. Özellikle Kur'an'ın tedirci nüzûl süreci âyetler arasında sağlam bir münasebet oluşturma zeminini hazırlar.²²² Mevdûdî, diğer âyetlerde olduğu gibi Hz. Musa kıssasını tefsir ederken yer yer Kur'an'ın kendi bütünlüğünden yararlanır.

el-Kasas 28/9. âyetinde Hz. Musa'nın bir sepet içerisinde nehre bırakılması hadisesine yer verilir. Söz konusu âyette Firavun'un karısının çocuğu sahiplenme isteğine dikkat çekilir. Mevdûdî'nin aktardığına göre tahtadan yapılmış sepet veya sandık, nehirde yol alırken Firavun'un sarayının bulunduğu yere sürüklenir. Hizmetçiler sepeti alarak Firavun ve karısının huzuruna çıkarır. Veya Firavunla karısı nehrin kenarında gezmekte iken sepeti fark ederek hizmetçilerden onu almalarını emrederler. Sepetin içindeki bebeğin İsrailî bir bebek olduğunu tahmin etmeleri zor değildi. Çünkü sepet

²²² Halis Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine* (İstanbul: Şule Yayınları, 2011), 93-133.

İsrailoğullarının yaşadığı taraftan gelmekteydi. Belli ki biri çocuğunu daha fazla gizleyememiş ve kurtulur ümidiyle onu nehre bırakmıştı. Anlaşılan Firavun'un sadık köleleri kendisi için tehlikeli olur düşüncesiyle onu hemen öldürmek istedi. Ama Firavun'un eşi de nihayetinde bir kadındı, üstelik çocuğu olmayan bir kadın. Tâhâ 20/39'da "*Sana kendimizden bir sevimlilik ilkâ etmiştik.*" ifadesine yer verilir. Yani, seni çok sevimli bir çocuk yapmıştık, sana bakan seni sevmeden duramazdı. Firavun'un karısı da duramadı, ileride faydalı olur düşüncesiyle öldürülmesini istemedi. Burada büyüyeceği için İsrailî olduğunu bilmeden onlara düşman olarak yetiştirmeyi düşündüler.²²³ Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Firavun'un karısı bebeği sahiplenmek ister. Mevdûdî, çocuğun Firavun'un karısına sevimli gelme durumunu Tâhâ 20/39. âyetiyle tefsir etmeye çalışır.

Mevdûdî'nin kıssayı başka bir âyetle tefsir ettiği diğer bir örnek en-Neml 27/8. âyetinde geçer O, bu âyeti el-Kasas 28/30. âyetine dayanarak tefsir eder. Mevdûdî'nin aktardığına göre Hz. Musa'yı ağaçtan gelen bir ses çağırır. Vadinin yanında bir yerlerde bir ateş yanmaktaydı ama ne yanan bir şey ne de bir duman vardı. Bu türde olayların peygamberlerin başına gelmesi gayet doğaldır. Peygamberlerin kendi iç ve dış dünyalarında olağanüstü bir durum vardır. Bu nedenle onlar başlarına gelen bu olağanüstü olayların ne bir şeytan, ne bir cin, ne de bir zihinlerin yanılgısı olmadığını kesin olarak bilirler. Aksine, bunun Rabbin kendisi veya görevlendirdiği bir elçi olduğundan emindirler.²²⁴

Tâhâ 20/26-30. âyetlerinde Hz. Musa'nın dilindeki tutukluğun geçmesi ve kardeşi Harun'un kendisine yardımcı olarak verilmesi için yaptığı duadan söz edilir. Bu âyetler de Mevdûdî'nin kıssayı Kur'an'la tefsir etmesine örnektir. O, Hz. Musa'nın Firavun ve çevresini etkilemek için akıcı bir konuşmaya sahip olması gerektiğini bildiğinden böyle dua ettiğini söyler ve el-Kasas 28/34. ve ez-Zuhruf 43/52. âyetlerine dayanarak kendi tefsirinin doğru olduğunu ifade eder. Zikredilen âyetleri, başlangıçta belîğ bir konuşmaya sahip olmayan Hz. Musa'nın, Firavun'un kendisiyle alay etmesi üzerine, yaptığı dua neticesinde dilindeki tutukluğun giderildiği ve güzel konuşmaya başladığı şeklinde tefsir eder.²²⁵

²²³ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân* (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 4/163.

²²⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/93.

²²⁵ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân* (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 3/244.

Mevdûdî'nin kıssayı Kur'an'la tefsir etmesine eş-Şu'arâ 26/20 âyetini el-Kasas 28/15 âyetiyle tefsir etmesi örnek olarak gösterilebilir. eş-Şuara 26/20'de Hz. Musa'nın Firavun'un sarayına gittiğinde Firavun'un kendisini işlemiş olduğu cinayet sebebiyle nankör olarak nitelemesi sonucu, Hz. Musa'nın bu olayın kaza olduğunu, isteyerek olmadığını ifade ettiğine değinilir. Mevdûdî, Hz. Musa'nın bu söylediğinin el-Kasas 28/15. âyetinde doğrulandığını söyler. Çünkü âyette Hz. Musa'nın İsrailî birine vahşice davranan bir Mısırlıya sadece bir yumruk attığından bahsedilir. Yumruğun öldürme aracı olmadığını, birini öldürmek isteyen kişinin de bunu yumrukla yapmayacağını söyleyen Mevdûdî, dolayısıyla bunun kasten adam öldürme değil, ancak hatayla öldürme olabileceğini söyler.²²⁶

el-Kasas 28/38. âyetinde Firavun halkına hitap ederken kendisinin onların ilahı olduğunu söyler. Mevdûdî bu âyeti ez-Zuhrûf 43/51, Yûnus 10/78, Tâhâ 20/57 ve el-Mü'min 40/26. âyetleriyle tefsir ederek şu kanıya varır: Firavun bununla yer ve gökleri yaratan ilah olduğunu iddia etmez, böyle bir şeyi ancak akıldan yoksun biri iddia edebilir. O, bununla iktidarın tek sahibi olduğunu söylemeye çalışır. Çünkü bu âyetlerde Firavun, akan ırmakların sahibinin kendisi olduğunu, yaptıkları büyülerle Hz. Musa ve kardeşinin kendilerini ülkelerinden çıkarmak gibi niyetlerinin olduğunu, ayrıca ülkeyi kaosa sürüklemelerinden veya insanların dinlerini değiştirmelerinden korktuğunu söyler. Takdir edilir ki bu hisler yaratıcı bir tanrıya izafe edilemez.²²⁷

Mevdûdî'nin kıssayı Kur'an'la tefsir ettiği âyetlerden biri de el-İsrâ 17/101. âyetidir. Bu âyette Firavun, Hz. Musa'yı büyülenmiş olarak itham eder. Mevdûdî, Firavun'un bu ithamının özellikle burada zikredildiğini çünkü Mekkeli müşriklerin de aynı iddiayı Resûlullah'a (s.a.v.) yönelttiğini söyler. Mevdûdî, İsrâ 17/47'de müşriklerin birbirlerine "*Siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz*" sözü hatırlatılarak kendilerinin de aslında Hz. Musa'nın karşısında yer alan Firavun'a tabi oldukları şeklinde tefsir eder.²²⁸

Tâhâ 20/66 âyetinde Hz. Musa'nın sihirbazlarla karşılaşması ve bu esnada sihirbazların ip ve değneklerinin yaptıkları sihirden dolayı hızla sürünür bir şekilde görüldüğünden söz eder. Mevdûdî bu âyeti el-A'râf 7/116. âyetten hareketle onların

²²⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/17.

²²⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/183-184.

²²⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 3/141.

yaptıkları sihirden yalnızca halkın değil Hz. Musa'nın da etkilendiğini savunur. Hz. Musa sopa ve iplerin kıvrıldığını görünce dehşete düşer.²²⁹

Mevdûdî'nin kıssayı Kur'an'la tefsir etmesine bir diğer örnekte eş-Şu'arâ 26/44. âyetidir. Âyet, sihirbazların ellerindeki ip ve değnekleri atarken Firavun'un gücüyle kazanacaklarını düşündüklerini söyler. Mevdûdî, sihirbazlar iplerini bıraktığı anda onların tıpkı bir yılan sürüsü gibi, Hz. Musa'ya doğru ilerlediğini ifade eder. Çünkü olayın Tâhâ 20/66-67. âyetlerinde sihirbazların yaptığı sihir nedeniyle ip ve değnekler koşuyor gibi görünmesi üzerine Hz. Musa'nın korkuya kapıldığını söz edilir.²³⁰

Tâhâ 20/45 âyetinde Allah'ın Hz. Musa'ya “*Değneğini at ki onların yaptıklarını yutsun.*” ifadesi yer alır. Mevdûdî, bu âyetin iki şekilde tefsir edilebileceğini söyler. İlk olarak Hz. Musa'nın canavara dönüşen asasının bir illüzyonla yılan gibi görünen baston ve sopalarını gerçekten yuttuğudur. İkinci seçenek ise canavara dönüşen asa, sihirbazların yılanlarını gerçek manada yutmadan, onların etkisini yok ederek eski hallerine döndürdüğü yönündedir. Mevdûdî, el-A'râf 7/117 ve eş-Şu'arâ 26/45 âyetlerine atıfla ikinci seçeneğin daha doğru olduğunu, çünkü âyetlerde sihirbazların uydurduklarını yutuyor diye ifade edildiğini söyler.²³¹

eş-Şu'arâ 26/49. âyetinde asasının büyülerini yutması üzerine sihirbazların Hz. Musa'ya iman ettiğini, bu nedenle Firavun'un gazabına uğradıklarını ve Firavun'un haklı çıkmak için sihirbazların Hz. Musa'yla anlaştıklarını iddia ederek, onlara bunu itiraf ettirmeye çalıştığından söz edilir. Firavun, onların el ve ayaklarını çaprazlama kesmek ve asmakla tehdit eder. Mevdûdî, bu âyeti el-A'râf 7/123. âyetiyle tefsir eder. Firavun'un, sihirbazların iktidara ortak olabilmek için Hz. Musa ve kardeşiyle anlaşarak müsabakaya girdikleri iddiasına yer verir. Böylece tuzak kurdukları konusunda halkı ikna etmeye çalışır. Firavun, ortaya attığı iddiayı haklı çıkarmak amacıyla sihirbazlara karşı bu korkunç tehdidi yapar. O, sihirbazların hayatlarını kurtarabilmek için Hz. Musa'yla işbirliği yaptıklarını itiraf ettirerek, Hz. Musa'nın halk üzerinde bıraktığı etkiyi silebileceğini düşünür.²³²

en-Neml 7/132. âyetinde İsrailoğullarına âyetler geldiğinde kibir ve zalimlikleri nedeniyle bunu sihir olarak nitelediklerinden bahsedilir. Mevdûdî bu âyeti el-A'râf 7/134.

²²⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/255.

²³⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/25.

²³¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/257.

²³² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/26.

ve ez-Zuhruf 43/49-50. âyetleriyle tefsir eder. Buna göre Kur'an'da geçtiği üzere Hz. Musa'nın önceden haber verdiğiğine uygun olarak Mısır'a bir musibet geldiğinde Firavun, Hz. Musa'ya gelerek ondan musibetin kalkması için Rabbine dua etmesini ister, eğer bu musibeti giderirse ona inanacağını, İsrailoğullarını da serbest bırakacağını söyler. Hz. Musa'nın dua etmesiyle musibet ortadan kalktığı halde Firavun sözünü tutmazdı. Ülkenin tamamının büyük bir kıtlık yaşaması, büyük bir tufan, kurbağa, çok fazla haşerat ve güvelerin ortalığı sarması sihirle açıklanabilecek şeyler değildir. Bu mucizeler herkesin anlayacağı mucizelerdendir. Hatta böylesi büyük felaketlerin Allah'ın Peygamberinin duasıyla bertaraf edilmesini anlamamak mümkün değildir.²³³

Mevdûdî'nin kıssayı Kur'an'la tefsir ettiği el-A'râf 7/132. âyetinde Firavun ve adamlarının Hz. Musa'ya "*Ne getirirsen getir, biz sana inanmayacağız.*" dediği aktarılır. Mevdûdî, en-Neml 7/132. âyetine atıfta bulunarak onların sihir olmadığını bildikleri halde ısrarla sihir demelerini yobazlık ve inatçılıklarının uç noktası olarak değerlendirir. Sihrin bütün bir ülkenin kıtlığına neden olamayacağını herkesin bildiğini söyler.²³⁴

Yûnus 10/87. âyette Allah-u Teâla Hz. Musa ve kardeşine kavimleri için Mısır'da kibleye dönük evler yapmalarını ve namazı dosdoğru kılmalarını emrettiğinden söz eder. Mevdûdî, bu âyetin tefsirinde müfessirlerin ihtilaf ettiğini, kendisinin de âyet üzerine uzun uzun düştükten sonra şu kanıya vardığını söyler: Hz. Musa'nın cemaatle namaz kılınabilmesi için evler veyahut binalar inşa etmekle emrolunmasının nedeni İsrailoğulları ve Mısır Müslümanlarının itikatlarının zayıflaması ve kralların zulmü sebebiyle cemaatle namaz kılmayı terk etmeleridir. Bu nedenle onlar dağınık ve manevi olarak bir çöküş içine girmişlerdir. Bu noktada elzem olan cemaatin toplanmasıdır. Bu emir, onları tekrar diriltmek, dağılmış olan Müslümanları bir araya toplamak ve güçlerini birleştirerek kuvvet bulmaları için verilmiş olmalıdır. Evler inşa edin emrinin hemen ardından "*Namazı ikame edin.*" emrinin gelmesi namazın cemaatle kılınmasına işaret eder diyen Mevdûdî, Kur'an'da "*ikâmetü's-salât*" ifadesinin namazın toplu olarak kılma manasında kullanıldığını ifade eder.²³⁵

Tâhâ 10/87. âyetinde Allah'ın Hz. Musa'ya mü'minleri geceleyin Mısır'dan çıkarıp, denizde kuru bir yol açması emrine yer verilirken, korku ve endişeye kapılmamaları salık verilir. Mevdûdî, bu olayın Allah'ın İsrailoğulları ve diğer

²³³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/95.

²³⁴ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an* (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 2/85.

²³⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/359.

mü'minleri Mısır'dan çıkarmak için bir gece tayin ettiği zaman meydana geldiğini söyler. Sina Yarımadası'na giderken aşmak zorunda oldukları Kızıldeniz'e vardıkları sırada Firavun ve ordusu arkalarındadır. Mevdûdî'nin eş-Şu'arâ 26/61-63. âyetleriyle tefsir etmesine göre Hz. Musa ve beraberindekiler, Firavun'un ordusu ve Kızıldeniz arasında kaldıkları sırada Allah, Hz. Musa'ya esasını denize vurmasını emreder. Bunun üzerine deniz ikiye ayrılır, denizin suyu iki yana doğru duvar gibi yükselir, mü'minler için kuru bir yol oluşur, ancak bu olay med-cezir veya fırtına gibi değildir. Çünkü suyun bu şekilde yükselişiyle ortada kuru bir yolun kalması mümkün değildir.²³⁶

Hz. Musa'nın asayla denizi yarma mucizesi eş-Şu'arâ 26/63. âyetinde de anlatılır. Mevdûdî, bu âyeti Tâhâ 20/77 ve ed-Duhân 44/24. âyetleriyle tefsir eder. Mevdûdî, Hz. Musa'nın asayı yere vurmasıyla denizin ikiye ayrılarak iki koca dağ haline geldiğini, bu durumun sayıları yüzbinleri bulan İsrailoğullarının açılan koridordan geçinceye ve Firavun ve adamları denizin ortasına gelinceye kadar sürdüğünü söyler. Bunun ancak bir mucize olduğunu söyleyen Mevdûdî, doğal yolla meydana gelen bir fırtına veya tayfunda suların dağların boyuna erişmesi ve uzun süre öylece kalmasının mümkün olmadığını, denizin ikiye yarılmakla kalmayıp, aynı zamanda denizin ortasında kupkuru bir yol belirdiğini ifade eder. ed-Duhân 44/24. âyetinde Firavun'un boğulması için denizin açık bırakılmasının vurgulanmasını, Hz. Musa'nın denizi geçtikten sonra esasını tekrar yere vurması halinde denizin kapanacağına işaret olarak tefsir eder.²³⁷

Tâhâ 20/78. âyetinde Firavun ve askerlerinin, Hz. Musa ve inananları takip ederek denizde boğuldukları anlatılır. Mevdûdî, bu âyeti el-Bakara 2/50. ve Yûnus 10/90-92. âyetlerine dayanarak şöyle tefsir eder: İsrailoğulları karşıya geçtikten sonra Firavun ve ordusu suda boğulur, Firavun bu esnada iman eder ancak bu imanı Allah tarafından kabul edilmez ve Firavun'un cesedi sonradan gelecek nesillere ibret olması için muhafaza edilir.²³⁸

Mevdûdî'nin kıssayı Kur'an'la tefsir ettiği âyetlerden biri de el-A'râf 7/142. âyetidir. Söz konusu âyette Hz. Musa kardeşi Harun'a yerine geçmesini ve yapıcı olmasını tavsiye eder. Mevdûdî, el-Furkân 25/35. âyetine dayanarak Hz. Harun'un,

²³⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/261.

²³⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/31.

²³⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/261.

kardeşi Hz. Musa'dan iki veya üç yaş daha büyük olduğunu ancak peygamberlik görevinde onun emri altında bulunduğunu söyler.²³⁹

Tâhâ 20/92-93. âyetlerde Hz. Musa, Tûr dönüşünde kavmini sapıtmış halde görünce, Hz. Harun'a kızar ve “*Emrime karşı mı geldin?*” diye sorar. Mevdûdî burada zikredilen “emir” kelimesini el-A'râf 7/142. âyetiyle tefsir ederek, bunun Hz. Musa'nın Tûr'a giderken kardeşine verdiği direktifler olduğunu söyler.²⁴⁰

Tâhâ 20/94. âyetinde Hz. Harun'un Hz. Musa'ya verdiği cevap zikredilir. Hz. Harun kendisini Hz. Musa'nın sözünü dinlememek ve kavminin arasını açmakla suçlayacağından korktuğunu ifade eder. Bu âyetin tefsirinde Mevdûdî, Hz. Musa'nın, Hz. Harun'dan yaş olarak küçük, vazife olarak büyük olmasını dikkate alır. O, Hz. Harun'un verdiği cevaptan onun şirke taviz verdiği anlaşılmaz demekte, Kur'an'ı böyle anlayan kişinin ise onu yanlış anladığını ifade etmektedir. Mevdûdî, söz konusu âyeti anlayabilmek için el-A'râf 7/150. âyetiyle birlikte okunması gerektiğini söyleyerek şöyle tefsir eder: Hz. Harun, topluluğun kendisini zayıflattığı ve neredeyse öldürmeye giriştiklerini söyler ve devamla kardeşine “*Bari sen düşmanları sevindirecek bir şey yapma ve beni bu zalimler topluluğuyla bir sayma.*” der. Hz. Harun elinden geldiğince onları buzağıya tapmaktan alıkoyar ancak onlar buna karşı gelir ve neredeyse onu öldürmek isterler. Hz. Harun, aralarına ayrılık girmesinden korkar, Hz. Musa döndüğünde, kontrolü kaybetmesi ve durumu gittikçe kötüleştiğiyle onu suçlamaması için sessiz kalır. Âyetten anlaşılan iki kardeşin topluluk içinde oldukça çok düşmanının olduğudur.²⁴¹

en-Nisâ 4/154. âyetinde Yahudilerden alınan kesin bir söz sebebiyle Tûr'un üstlerine yükseltildiğine yer verir. Mevdûdî, bu âyeti el-Bakara 2/63. ve el-A'râf 7/171. âyetleriyle tefsir ederek alınan sözün Tûr Dağı'nda Yahudilerin ileri gelenlerinden alınan bağlılık yemini olduğunu söyler.²⁴²

eş-Şu'arâ 26/59. âyetinde İsrailoğullarının mirasçı kılınmasından bahsedilir. Mevdûdî, bazı tefsircilerin²⁴³ bu âyeti, İsrailoğullarının Firavun ve adamlarından kalan

²³⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'an*, ts., 2/91.

²⁴⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'an*, ts., 3/269.

²⁴¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'an*, ts., 3/270.

²⁴² Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'an* (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 1/426.

²⁴³ Karşılaştırma için bk. İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vili'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhamed Şâkir (Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 19/354; Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyin b Mes'ud el-Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'an*, thk. Komisyon (Beyrut: Dâru Tâyyibe, 1997), 6/115; Ebu'l-

bağ, bahçe, hazine ve konutlarına varis oldukları şeklinde tefsir ettiklerini söyler. Bu yorum Firavun boğulduktan sonra İsrailoğullarının Mısır'a geri dönmesi anlamına gelir diyen Mevdûdî, böyle bir bilginin ne Kur'an'a ne de tarihî verilere uymadığını söyler. el-A'râf, Tâhâ ve el-Mâide sûreleri, Firavun boğulduktan sonra, İsrailoğullarının geri dönmeyip hedeflerine doğru devam ettikleri, Davut Peygamber dönemine kadar İsrailoğullarının yaşadığı tüm önemli olayların Kuzey Arabistan, Sina Yarımadası, Filistin ve Ürdün'de geçtiğini teyit eder demektedir. Mevdûdî, el-A'râf 7/136-137. âyetlerine atıfta bulunarak Allah'ın, Firavun ve saray halkını servet ve ihtişamdan mahrum ederken, İsrailoğullarına bu mirası Mısır'da değil Filistin'de verdiğini ve Kur'an'ın "bereketli topraklar" ifadesiyle genellikle Filistin'i kastettiğini söyler.²⁴⁴

Mevdûdî'nin el-Kasas 28/48. âyetini Sebe 34/31. âyetiyle açıklaması kıssayı Kur'an'la tefsir etmesine örnektir. Âyet, Mekkeli müşriklerin, Hz. Musa'ya verilen mucizelerin neden Hz. Muhammed'e (s.a.v.) verilmediği sorusundan bahseder, ardından müşriklerin iki büyüünün birbirini desteklediği ve kendilerinin hepsini inkâr ettiğine dair söylemlerine yer verir. Mevdûdî, bu âyet müşriklerin Hz. Musa'ya verilen "beyaz el mucizesi ya da onu inkâr edenlerin kasırğa ve taunlarla yok edilmesi ve taş levhalarda yazılı emirler getirmiş olması taleplerine verilen cevap olduğunu belirtir. Mekkeli inkârcıların, Hz. Musa'ya inanmadıkların, onu takip etmediklerini ifade eden Mevdûdî, dolayısıyla Hz. Musa'ya verilen mucizelerin niye Hz. Muhammed'e verilmediğini sorma haklarının olmadığı söyler. Ayrıca âyette geçen "iki büyü"nün Tevrat ve Kur'an olduğunu ifade eder.²⁴⁵

el-Kasas 28/46. Âyetinde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hitaben "*Musa'ya seslendiğimizde sen orada değildin.*" denilmekte, uyarılmayan bir kavme öğüt almaları için uyarıcı olarak gönderildiğinden ve geçmiş haberlerin kendisine bildirildiğinden bahsedilir. Mevdûdî, bu âyetin Hz. Peygamber'in risaletine delil olduğunu, aynı zamanda Mekkeli inkârcıların Hz. Peygamber'in sahtekâr olduğuna dair yürüttükleri kampanyaları geçersiz kıldığını söyler. Bu kampanyaya, Mekkeli inkârcıların yanı sıra, Hicaz'da yaşayan Yahudi âlimler ve Hristiyan rahipler de katılırlar. Hz. Peygamber, sonradan ortaya çıkan biri değil her anını bildikleri, aralarında yaşayan biriydi. Mevdûdî o gün, günümüz oryantalistlerinin ortaya attığı gibi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu bilgileri Yahudi

Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedyevî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 2/565.

²⁴⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, ts., 4/29.

²⁴⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l Kur'ân*, ts., 4/191.

veya Hristiyan bilginlerinden aldığına dair bir iddiayı kimsenin dillendirmediğini, çünkü bunun bir yalan olduğunun açıkça ortada olduğunu söyler. Bu bilgileri yaptığı seyahatlerde öğrendiğini de kimse iddia etmedi. Çünkü o, bu seyahatleri yalnız başına değil bir kervanla yapmıştı. Böyle bir iddianın ortaya atılması yüzlerce şahitle yalanlanacak bir olaydı. Mevdûdî, Bizans'la savaşın Hz. Peygamber'in vefatından iki sene sonra değil de o hayattayken vuku bulması ve Hz. Peygamber'in bir haham veya rahiple görüşmesi halinde Bizans İmparatorunun Resulullah'ın onlardan aldığı bilgilerle peygamberlik iddiasında bulunduğu propagandasını yapmakta tereddüt etmeyeceğini söyler. Mekkeli müşriklerin bu tarz propagandalara günümüz müsteşriklerinden çok daha fazla ihtiyacı vardı diyen Mevdûdî, bu âyetlerin Mekkeli müşriklerin, Resulullah'ın bunları vahiyle değil, başka bir vasıta ile öğrendiğine dair ellerinde hiçbir argüman olmadığının göstergesi olarak sunar. Mevdûdî, Kur'an'ın başka yerlerinde, bu konuyu destekleyen âyet örnekleri delil olarak gösterir. Âl-i İmrân 3/44. âyetinde Hz. Meryem'i korumak için kura attıklarında ve tartıştıklarında Hz. Peygamber'in orada olmadığı ifade edilir. Hûd 11/49. âyetinde indirilenlerin gayb haberleri olduğu ve Hz. Peygamber'in bundan önce bunları bilmediğine dikkatler çekilir. Yûsuf 12/102-103. âyetlerinde kendisine anlatılan kıssanın gayb haberlerinden olduğu ve Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla bildirildiği ancak insanların çoğunun ona inanmayacağından söz edilir. Mevdûdî, bu örneklerden de anlaşılacağı üzere binlerce yıl önce yaşanan bu olayları Resulullah'ın (s.a.v.) bilmesine imkân verecek vahiy dışında bir vasıtanın olmadığını, bu nedenle taraftarlarının her geçen gün arttığını söyler. Neticede Resûlullah'ın (s.a.v.) iddiasında bir zaaf bulunması halinde İslam düşmanlarının bunu ispat etmekten aciz olmadıklarını savunur.²⁴⁶

3.2. Kıssayı Kur'an Dışındaki Kaynaklarla Tefsiri

Mevdûdî'nin Kur'an'ı tefsir yöntemine bakıldığında, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmesinin yanı sıra, Kur'an'ı Hz. Peygamber'in hadisleri, ehl-i kitap kaynakları, isrâiliyat, tarihi ve arkeolojik veriler, Kur'an'ın nüzul dönemindeki bilgiler ve Arap dili ve belagatiyle tefsir ettiği görülür.

3.2.1. Hadisle Tefsiri

Kur'an tefsirinde başvurulacak temel kaynaklardan biri de hadislerdir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber sadece Kur'an'ı tebliğ etmez aynı zamanda tebyin de ederdi. Bu

²⁴⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/188-189-190.

anlamda sahabe Kur'an'dan anlamadıkları hususları Hz. Peygamber'den öğreniyordu. Bunun dışında genel itibarıyla hadisler Kur'an'ı açıklayan dinin ikinci esas kaynağıdır. Mevdûdî, kıssayı açıklarken yer yer hadislerden de yararlanır. Bu başlık altında onun tefsir kaynağı olarak hadisleri kullanması incelenecektir.

Mevdûdî'nin kıssayı hadisle tefsir etmesine el-Kasas 28/13. âyeti örnek olarak verilebilir. Söz konusu âyette Hz. Musa'nın nehre bırakıldıktan sonra annesine tekrar döndürülmesi konu edinilir. Mevdûdî, bu âyetin tefsirinde Allah'ın hikmetli planının devrede olduğunu, Hz. Musa'nın Firavun'un sarayında bir prens gibi değil, kendi halkıyla yaşadığını ifade eder. Üst düzey saray halkı tarafından değil ailesi içinde tam bir İsrâilî gibi yetişir. Mevdûdî, Hz. Peygamber'in Allah rızasını gözeterek nafakasını kazanan kişiyi Hz. Musa'nın annesine benzettiğini hatırlatarak,²⁴⁷ onun bir yandan oğlunu emzirirken diğer yandan nafakasını kazanmaya çalıştığını ifade eder.²⁴⁸

Mevdûdî'nin kıssayı hadisle tefsir ettiği diğer bir âyet de el-Kasas 28/25. âyetidir. Burada Hz. Şuayb'ın kızlarından birinin Hz. Musa'nın yanına utana sıkıla geldiği ve babasının kendilerine yaptığı iyiliğin karşılığını vermek üzere yanına çağırdığından söz edilir. Mevdûdî bu âyetle ilgili Hz. Ömer'in kızın edep ve itidalle yürüyerek, çekinmeden istediği yere giren hafif meşrep kadınlar gibi değil, yüzünde peçe olduğu halde geldiğini²⁴⁹ söyler. Bu konuda Hz. Ömer'in birkaç sahih hadis-i şerif aktardığını söyleyen Mevdûdî, bu durumun, ashabın Kur'an ve sünnetten anladığı edep ve hayâyı; bir kadının yabancı erkek karşısında yüzünü örtmesi gerektiği şeklinde yorumlar. Babası tarafından Hz. Musa'ya gönderilen kız, bunu çekinerek söyler çünkü bir yabancı erkekle konuşması için yeterli bir gerekçe göstermesi gerekir. Mevdûdî, Hz. Musa'nın ödüle rağmen kadını takip etmesinin aslında ne kadar zor durumda olduğunun bir göstergesi olarak sunar. Çünkü Mısır'dan ayrılırken yanına hiçbir şey almaz. Sekiz günlük yolculuktan sonra acıkmış ve yolculuk sebebiyle bitap düşmüştür. Bunların yanı sıra barınacak bir yer ve güvенеceği iyi insanlara ihtiyacı vardı. Mevdûdî, Hz. Musa'nın yaptığı duanın Allah

²⁴⁷ Hadis hakkında geniş bilgi için bk.: Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Kitâbu'l-musanneffî'l-ehâdis*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 4/228; Ebû Dâvûd es-Sicistânî - Abdullah b. Musâit ez-Zehrânî, *el-Merâsil* (Dârus-Semî, 1408), 1/247; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Usâm Musa Hâdî (Suudi Arabistan: Dârus-Sadîk, 2013), 2/391; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 9/47.

²⁴⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/164.

²⁴⁹ Hadis hakkında geniş bilgi için bk.: Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-esfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1409), 4/360; Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm* (Dâru'l-Tayyibe, 1999), ^6/228.

tarafından karşılık bulduğunu, bu nedenle gurur yapmanın gereksiz olduğunu, bu ağırlanmanın ona Allah'ın bahşettiğini ve yüz çevirmesinin doğru olmayacağını düşündüğünü belirtir.²⁵⁰

Mevdûdî'nin kıssayı hadisle tefsir ettiği âyetlerden bir diğeri de el-Kasas 28/29. âyetidir. Âyette Hz. Musa'nın Hz. Şuayp ile anlaştığı süreyi tamamlayıp ailesiyle yola çıkmasına yer verilir. Mevdûdî, Hz. Hasan ve İbn Abbâs'tan nakledilen bir hadise dayandırarak, Hz. Musa'nın süreyi kayınpederine daha layık, daha uygun bir şekilde tamamladığını yani on yılı doldurduğunu belirtir.²⁵¹

Tâhâ 20/11-12. Âyetlerinde Hz. Musa'nın ateşin yanına varınca, Allah'ın kendisine kutsal vadi Tuva'da olduğu ve ayakkabılarını çıkarması için nida ettiğinden bahsedilir. Mevdûdî, Tuva hakkında müfessirlerin iki farklı görüşte olduklarını söyler. Genel olarak müfessirler Tuva'nın bir vadi olduğu, bazı müfessirler içinse o an için kutsal hale getirilen bir vadi olduğu kanaatindedirler.²⁵² Mevdûdî, Yahudilerin belki de Hz. Musa'ya yapılan bu hitap neticesinde ayakkabılarıyla namaz kılmadıklarını ve dua etmediklerini söyler. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.v.), Müslümanların Yahudilere muhalefet ederek onların aksine ayakkabılarla namaz kılınmasını talep ettiği rivayet edilir. Bunun kesin olarak namazların ayakkabılarla kılınması anlamına gelmediğini, yalnızca ayakkabılarla namaz kılmanın caiz olduğunu gösterdiğini söyler. Konuyla ilgili Amr ibn Âs'ın rivayetine yer veren Mevdûdî, onun Hz. Peygamber'i ayakkabılı ve ayakkabısız olarak namaz kılarken gördüğüne dair rivayetini aktarır. Bu noktada Hz. Peygamber'den rivayet edilen birkaç hadis-i şerif zikreden Mevdûdî, ayakkabıda pislik varsa toprağın onu temizleme aracı olarak kullanılabileceğini, fıkıh âlimlerinin de bu yönde fikir beyan ettiklerini söyledikten sonra bu hükmün mescitlerde halı olmadığı bir zaman için geçerli olduğunu ifade eder. Yoksa günümüzdeki gibi halılarla kaplı olan bir

²⁵⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/175.

²⁵¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/179.

²⁵² Konu ile ilgili tefsir kaynaklarında geniş bilgi için bk.: et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'an*, 18/278-282; Ebû Muhammed Abdurrahmân İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayib (Suudi Arabistan: Mektebetu Nezâr, 1419), 7/2417; Ebû İshâk ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbu*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelbî (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1988), 3/351; Ebû Mansûr el-Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, thk. Mecdi Baslum (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 7/272-273; Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Mâverî, *en-Nuketü ve'l-uyûn*, thk. İbn Abdulmaksûd b. Abdurrahmân (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 3/396-397; Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1407), 3/55.

mescide ayakkabılarla girmenin uygun olmadığını, ancak dışarda çimen veya toprak üstünde ayakkabılarla namaz kılmakta ise bir beis olmadığını söyler.²⁵³

el-Kehf 18/60. âyetinde Hz. Musa'nın beraber seyahat ettiği gençten bahsedilir. Mevdûdî, bazı Müslümanların Talmud'dan etkilenecek, Musa kıssasındaki şahsın Peygamber Musa olmadığını aynı dönemde yaşamış başka bir Musa olduğunu söylemelerinden yakını. Bu Müslümanların Talmud'un isnadının oldukça zayıf olduğunu unuttuğunu, ayrıca bunun başka bir Musa olduğuna inanmamızı gerektirecek bir durum olmadığını söyler. Ayrıca bu konuyla alakalı Ubey b. Kâ'b'ın Hz. Peygamber'e sorduğu bir soruyla²⁵⁴ Peygamber efendimizin olayda geçen Musa'nın Allah'ın peygamberi Musa olduğunu söylediği, hal böyleyken bir Müslümanın Talmud'daki bir bilgiye itimat etmesinin doğru olmadığını söyler.²⁵⁵

el-Kehf 18/65. âyetinde Allah'ın kendisine rahmet ve ilim öğrettiği bir kuldan söz edilir. Mevdûdî, güvenilir bütün hadis kitaplarında bu kulun "Hızır" olarak geçtiğini söyler. Bazılarının İsrâîlî bilgilerden etkilenecek onun Elijah (İlyas) olduğunu söylediği ama bu bilginin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözüne ters düştüğünü ayrıca İlyas Peygamber'in Hz. Musa'dan yüzlerce yıl sonra yaşadığı dikkate alınır bu bilginin yanlışlığının ortaya çıkacağını ifade eder.²⁵⁶

Meryem 19/51. âyeti de Mevdûdî'nin âyeti hadisle açıkladığı yerlerden biridir. Âyette Hz. Musa'nın seçkin bir resul ve nebî olduğu zikredilir. Mevdûdî, burada kullanılan "muhlis" kelimesinin temiz anlamına geldiğini, bunun da Hz. Musa'nın peygamberlik için Allah tarafından özellikle seçildiği anlamına geldiğini söyler. Mevdûdî, "resul" ve "nebî" kelimelerinin sözlük anlamlarını verdikten sonra, Kur'an'ın bu iki kelimeyi kesin bir şekilde birbirinden ayırmadığını, birine Kur'an'ın bir yerinde resul derken başka bir yerinde nebî dediğini, bazı yerlerde ise sanki iki kelime arasında anlam farkı varmış gibi kullanıldığına dikkatleri çeker. Her resulün aynı zamanda bir nebî olduğunu ama her nebinin resul olmadığını söyleyen Mevdûdî, bu sözü Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilen bir hadisle destekler. Ebû Zerr'den rivayetle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kaç tane resul ve nebî gönderildiği sorulur, o da cevaben üç yüz on üç ya da üç yüz on beş resul, yüz yirmi dört bin de nebinin gönderildiğini söyler.²⁵⁷

²⁵³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/240.

²⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 7/2370.

²⁵⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/183.

²⁵⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/187.

²⁵⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/223.

Mevdûdî, özellikle kıssalarda geçen gayb bilgisini tespit ederken hadislerden yararlanır. Aynı şekilde tefsire giren bazı isrâiliyat bilgisini de hadisler doğrultusunda tashih etmeye çalışır. Bu bağlamda onun Kur'an ve hadisi bir bütün olarak ele aldığı söylenebilir.

3.2.2. Ehl-i Kitap Kaynaklarıyla Tefsiri

Mevdûdî'nin, diğer müfessirlerden farklı olarak kıssaları tefsir ederken kendisine has takip ettiği yöntemi, Ehl-i Kitap kaynaklarından alıntı yaparak karşılaştırma yapmasıdır. Bu anlamda Kitab-ı Mukaddes ve Talmut'tan sık sık alıntı yapar. Bu başlık altında onun Ehl-i Kitap kaynaklarından yararlanma yöntemi araştırılacaktır.

Mevdûdî'nin kıssayı Ehl-i Kitap kaynaklarıyla tefsir etmesine el-Kasas 28/4. âyeti örnek verilebilir. Mevdûdî erkeklerin öldürülmesi olayının Kitab-ı Mukaddes'te geçtiği şekliyle aktarır. Buna göre Mısır'ın başına Yûsuf'u tanımayan bir kral geçer, İsrailoğullarının kendilerinden daha fazla ve güçlü olduğunu, bu yüzden bir hileyle çoğalmalarını engellemek konusunda halkını uyarır. Bundan sonra İsrailoğullarını çok ağır işler altında ezerler, Pithom, Ramses ve Mısırlılar onları köleleştirir. Mısır kralı, İbranî olan ebelere erkek çocukları öldürmeleri, kız çocuklarını ise sağ bırakmaları emrini verir.²⁵⁸ Mevdûdî bu ifadelerle dayanarak Hz. Yûsuf'un vefatından sonra, Kıptîler tarafından Mısır'da ırka dayalı bir devrim yapıldığını savunur. Firavun, İsrailoğullarına egemen olabilmek için, onları pis işlerde çalıştırıp aşağılıyor ve erkeklerini öldürerek nüfus sayılarını azaltıyordu. Böylece İsrailî kadınlar zamanla Kıptîlerin eline düşecek, onların nesli çoğalacaktı. Talmud'a göre bu devrim Hz. Yûsuf'un vefatından yüz sene sonra gerçekleşir. Kıptîler yönetimi ele geçirdiklerinde ilk olarak İsrailoğullarını verimli arazi, ev, mülklerinden, daha sonra devlet işlerinden uzaklaştırır. Kıptîler ne zaman ki biraz palazlandıklarını görseler, hemen onlara düşük ücret yahut hiç ücret vermeksizin en zor işlerde çalıştırırdı.²⁵⁹ Mevdûdî'ye göre el-Bakara 2/49. âyetinde geçen “*Sizi korkunç azaba duçar etmişlerdi*” ifadesi bu duruma işaret eder.

Diğer taraftan Mevdûdî, ne Kur'an'da ne de Kitab-ı Mukaddes'te Firavun'a bir müneccimin İsrailoğullarından bir çocuğun ilerde kendisini tahtından edeceği ve Firavun'un da bu tehlikeyi atlattak üzere İsrailoğullarının doğan bütün erkek çocuklarının öldürülmesini emrettiği veya Firavun'un bir rüya görerek İsrailoğullarından

²⁵⁸ Karşılaştırma için bk.: *Kutsal Kitap (Yeni Dünya Çevirisi)* (New York: Watch Tower Bible, 2019), Çıkış 1:8-12.

²⁵⁹ Mevdûdî, *İslam'da İnsan Hakları*, 65.

doğan bir çocuğun onun iktidarına son vereceği şeklinde bir bilgi mevcut olmadığını ifade eder. Ona göre kıssayı bu şekilde yorumlayan müfessirler söz konusu bilgiyi²⁶⁰ Talmud ve diğer İsrailî kaynaklardan alırlar.²⁶¹

el-Kasas 28/7. âyetinde Hz. Musa'nın annesine bebeğini emzirmesi, başına bir şey geleceğinden korktuğu vakit onu denize bırakması yönünde ilham edildiği anlatılır. Mevdûdî, Hz. Musa'nın Firavun tarafından İsrailî bebeklerin öldürüldüğü bir dönemde dünyaya geldiğini ancak gözden kaçırıldığını söyler. Mevdûdî'nin Kitab-ı Mukaddes ve Talmud'dan yaptığı alıntılara göre,²⁶² Hz. Musa, Hz. Yakub'un oğlu Levi'nin soyundan gelir. Babasının adı Amran'dır. Hz. Musa'dan önce iki çocukları olur, biri Meryem adında bir kız çocuğu diğeri ise erkek olan Harun'dur. Mevdûdî, Hz. Harun'un, Firavun'un erkek bebekleri öldürme emrinin verilmesinden önce dünyaya gelmiş ve bu sebeple kurtulmuş olabileceğini çünkü Hz. Musa'nın doğduğu yıllarda bu emrin titizlikle uygulanmakta olduğunu söyler.²⁶³

Mevdûdî, Hz. Musa'nın annesine verilen emrin doğduktan hemen sonra denize bırakması değil, gerçekten bir tehlike hissedinceye kadar onu emzirmesi şeklinde olduğunu söyler. Hz. Musa'nın annesi, Firavun'un adamlarının araştırması veya İsrailî birinin ihbar etmesi sonucu, çocuğun varlığının ortaya çıkması gibi bir şey hissederse çocuğu bir şeyin içine koyarak nehre bırakacaktı. Mevdûdî, âyetin tefsirinde devam ederken Ehl-i Kitap kaynaklarına atıfla çeşitli açıklamalar yapar. Kitab-ı Mukaddes'te annesinin Musa'yı üç ay gizlediği yazar.²⁶⁴ Talmud'da ise bundan farklı olarak Firavun, Mısırlı bazı kadınları, yanlarında bir bebekle İsrailoğullarının evlerine girmek için gizlice örgütlediği, bu kadınların İsrailî birinin evine gittiklerinde yanlarında götürdükleri bebeği ağlatarak saklanan bebekleri bulmaya çalıştıkları bilgisi yer alır. Bundan haberi olan Musa'nın annesi çok endişelenerek, bebeği üç aylıkken nehre bırakır. Bu kitaplarda anlatılan olayların Kur'an'la paralel olduğunu söyleyen Mevdûdî, yalnız Kur'an'da Hz. Musa'nın annesinin bunu Allah'ın ona vahyetmesiyle gerçekleştirdiği bilgisi verilirken, Kitab-ı Mukaddes'te böyle bir bilginin olmadığını söyler.²⁶⁵

²⁶⁰ Tefsirlerde yer alan rivayetin ayrıntıları için bk.: Alî b. Muhammed el-Hâzin, *Lubâbut't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl*, thk. Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415), 3/356.

²⁶¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/158-159.

²⁶² Karşılaştırma için bk.: Sayılar 26:59; Çıkış 6:20; Tarihler 6:13.

²⁶³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/160-161.

²⁶⁴ Karşılaştırma için bk.: Çıkış 2:10.

²⁶⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/161.

Mevdûdî'nin kıssayı ehl-i Kitap kaynaklarıyla tefsir ettiği bir diğer husus el-Kasas 28/14. âyetinde geçer. Söz konusu âyet, Hz. Musa'nın olgunluk çağına ulaştığı zaman kendisine ilim ve hikmet verildiğini bildirir. Mevdûdî'nin bu âyeti Kitab-ı Mukaddes ve Talmud ile yaptığı tefsire göre, Hz. Musa'ya Firavun'un sarayında "Moses" ismi verilir. Moses, Kıptîce bir kelimedir, zannedildiği gibi İbranice değildir. "Onu sudan çıkardım" anlamına gelir. "Mo" ifadesi "su" anlamında, "oshe" ise "çıkarmak" anlamına gelir.²⁶⁶

Mevdûdî, Hz. Musa'nın prens olarak yetişmesini Ahd-i Cedîd'deki şu pasajlarla açıklar: "Hz. Musa Mısırlıların tüm hikmetiyle sözde ve fiilde çok güçlenmişti."²⁶⁷ Talmud'ta ise, Hz. Musa'nın sarayda yakışıklı bir genç olarak büyüdüğü, prenslerin kıyafetlerinden giydiği, halk tarafından sevilen ve hanedan üyeleri arasında konumlandığını yazar. Ardından bir gün Goshen bölgesine giderek orda İsrailoğullarından birinin uğradığı şiddete şahit olması üzerine kraldan haftada bir gün onlara tatil vermesini rica ettiği kralın da bunu kabul ettiği anlatılır.²⁶⁸

el-Kasas 28/15. âyetinde Hz. Musa'nın şehre girdiğinde iki kişiyi kavga ederken gördüğünü, kendi tarafındaki adama yardım ederek, düşman tarafındaki adamı yumruklayarak öldürdüğü anlatılır. Mevdûdî, Kitab-ı Mukaddes'in olayı Kur'an'dan farklı olarak şöyle anlattığını söyler: "Sağa sola baktı kimseyi görmeyince onu öldürüp cesedini gömdü."²⁶⁹ Mevdûdî, bu açıklamaya istinaden herkesin İsrailoğullarının kendi atalarını nasıl alçalttığını, Kur'an'ın ise onları yücelttiğini rahatlıkla görebildiğini ifade eder. İlerde büyük bir peygamber olacak, kendisine kanun ve adalet mecmuası verilecek, hikmet sahibi biri, kendi kavminden biriyle başka kavimden birinin kavga ettiğini görünce hemen öfkeyle ve kavmiyetçi duygularla cinayet işleyen biri olarak lanse edilmesini eleştirir. Bunun akla uygun olmadığı gibi bir peygambere yakıştırılacak bir tutum da olmadığını savunur.²⁷⁰

el-Kasas 28/22. âyetinde Hz. Musa'nın Medyen'e yöneldiği sırada "*Rabbim beni doğru yola iletir.*" temennisi zikredilir. Mevdûdî, Hz. Musa'nın bu olaydan sonra Medyen'e gittiğine dair Kur'an-ı Kerim'le Kitab-ı Mukaddes'in²⁷¹ ittifak ettiğini söyler. Ancak Talmud'un olayı saçma bir şekilde şöyle anlattığını dile getirir: "Hz. Musa bu

²⁶⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/164.

²⁶⁷ Karşılaştırma için bk.: İşler 7:22.

²⁶⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/165.

²⁶⁹ Karşılaştırma için bk.: Çıkış 2:12.

²⁷⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/167.

²⁷¹ Karşılaştırma için bk.: Elçiler 7:27-29.

olaydan sonra Habeşistan'a giderek orda kralın gözdesi olur. Kral öldükten sonra halk onu yeni kral ilan eder ve eski kralın eşini ona eş olarak verir. Kırk yılın sonunda karısı halkına şöyle der: Bu adam hiçbir zaman Habeş tanrılarına tapmadı, neden hâlâ sizi yönetiyor? Bunun üzerine Habeşliler Musa'yı tahttan indirip ona hediyeler vererek gönderirler. Musa o sıralar altmış yedi yaşındadır." Talmud'a aktarılan bilgiye göre Kuzey Irak'ta bulunan Asur bölgesi Habeşistan egemenliğindedir. Hem Asur kralı hem Hz. Musa Asurlu isyancıları bastırabilmek için üzerlerine ordular gönderir. Mevdûdî, az da olsa tarih ve coğrafya bilgisi olan birinin haritaya baktığında Asur ülkesinin Habeşliler tarafından fethedilebilmesi için öncelikle Mısır, Filistin ve Suriye'yi fethetmesi gerektiğini bilir veya bütün bir Arabistan'a hâkim olmalıdır der. Ya da öyle bir güce sahip olmalıdır ki Hint Okyanusu ve İran Körfezi'nden geçtikten sonra Irak'ı fethedebilsin. Tarihte Habeşistan'ın bu ülkeleri fethettiğine dair bir bilgi yoktur. Ayrıca güçlü bir donanması da yoktur. Mevdûdî, bu yazılanlar İsrailoğullarının kendi tarihleri hakkında ne kadar az ve ne kadar yanlış bilgiye sahip olduklarını, aynı zamanda Kur'an'ın onların hatalarını düzelttiğini ifade eder. Aynı şekilde Mevdûdî, Yahudi ve Hristiyan müsteşriklerin Kur'an'ın tarihi olayları İsrailî kaynaklardan aldığı iddiasını hatırlatarak, söz konusu bu bilgilerden hareketle onların tarihi yanlışlığı içerisine düştüklerini savunur.²⁷²

el-Kasas 28/26. âyetinde kızların babasının Hz. Musa'ya sekiz yıl kendilerine hizmet etmesine karşılık, kızlarından biriyle nikahlamak istediğine dair teklifine yer verilir. Mevdûdî, babanın sağlıklı, genç ve asil bir adamın, iki kızın bulunduğu bir evde hizmet etmek için de olsa kalmasının doğru olmadığını düşünmüş olabileceğini savunur. Ona göre Hz. Musa, asil, medeni, kibar ve tahsilli biri olarak, bu eve damat olmasının önünde herhangi bir engel teşkil etmez. Adamın bu kararı verdikten sonra uygun bir zamanda fikrini açmış olduğunu söyleyen Mevdûdî, olayın Yahudi kaynaklarında geçtiği haline yer verir ve İsrailîlerin bu olayı anlatırken peygamberlerine zulmettiklerini söyler. Onlar peygamberlerini büyük bir fırsatçı ve kahraman olarak takdim eder. Talmud'a göre Hz. Musa ev sahibi Re'uel ile beraber yaşar. Daha sonra Re'uel'in kızına göz koyarak onunla evlenir. Başka bir Yahudi kaynağı Jewish Encyclopedia'ya göre Musa başından geçenleri Jethro'ya anlatınca, Musa'nın kehanetlerde geçen, Firavun'un saltanatını yıkacak kişi olduğunu anlar. Bu nedenle ödül alabilmek için Musa'yı hapseder. Onu bir hücreye kapatarak on yıl kadar orada tutar. Ancak Jethro'nun kızı Ziporah, Musa'yı gizlice ziyaret edip ona yiyecek-içecek götürür. Kızı, babasına zindandaki adamı

²⁷² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/170-171.

hatırlatır, şayet yaşıyorsa Allah'tan yardım aldığını söyler. Bunun üzerine zindana giden Jethro onu canlı bulunca kızını onunla evlendirmeye karar verir.²⁷³

el-Kasas 28/29. âyeti Hz. Musa'nın ailesiyle yola çıktıktan sonra Tûr'da gördüğü ateşten söz eder. Mevdûdî, Hz. Musa'nın Tûr'daki yolculuğunun Mısır'a doğru yapılan bir yolculuk olduğunu söyler. Çünkü Tûr Dağı Medyen'den Mısır'a giden yol üzerindedir. Mevdûdî, aradan geçen uzun zaman zarfında Hz. Musa'nın Firavun'un ölmüş olabileceği ve sessizce kimse fark etmeden kavmine karışabileceğini düşünmüş olmasını olası bulur. Ardından olayların sıralamasının Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes'te farklı olduğunu ifade eder. Kitab-ı Mukaddes'e göre Hz. Musa, kayınpederine ait sürüyü çölün ardında bırakıp Tanrı'nın dağı Horep'e gelir. Bu dağda Allah onunla konuşarak peygamberlik verip Mısır'a gitmesini emreder. Hz. Musa, olanları kayınpederine anlatır, ondan izin ister ve ailesini de yanına alarak Mısır'a gider.²⁷⁴ Mevdûdî, buna karşılık Kur'an-ı Kerim'in, Hz. Musa'nın süreyi tamamlayarak ailesiyle birlikte Medyen'den çıktığını, bu yolculuk esnasında Allah ile konuştuğunu ve kendisine peygamberlik verildiği bilgisini aktardığını söyler. Ayrıca Talmud ve Kitab-ı Mukaddes,²⁷⁵ Hz. Musa Medyen'de olduğu sırada, evinde yetiştiği Firavun'un öldüğü ve başka bir firavunun başa geçtiği konusunda ittifak halindedir.²⁷⁶

Mevdûdî'nin kıssayı Ehl-i Kitap kaynaklarıyla açıkladığı yerlerden bir de en-Nisâ 4/164. âyetidir. Bu âyette Allah, hikâyesini anlattığı veya anlatmadığı birçok peygamber gönderdiğini ifade ettikten sonra Hz. Musa ile konuştuğunu söyler. Mevdûdî, vahyin Hz. Musa'ya diğer peygamberlerden farklı olarak bir ses duyma şeklinde geldiğini, peygamberler arasında bu ayrıcalığın yalnızca Hz. Musa'ya verildiğini söyler. Buna karşılık olayın Kitab-ı Mukaddes'te, "Rabb, Musa ile arkadaşıyla konuşur gibi yüz yüze konuştu."²⁷⁷ şeklinde geçtiğini aktarır.²⁷⁸

Tâhâ 20/22-23. âyetlerinde Hz. Musa'ya verilen "beyaz el" mucizesi anlatılır. Mevdûdî bu âyetin tefsirinde, Hz. Musa'nın elinin güneş gibi parlamadığını ama bunun ona bir zarar vermediğini söyler. Daha sonra bu olayın Kitab-ı Mukaddes'teki anlatımına değinerek, Hz. Musa'nın elinin önce cüzzamlı gibi lekелendiğini, ardından düzeldiğini,

²⁷³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/176-177.

²⁷⁴ Karşılaştırma için bk.: Çıkış 3:1-2; 4:20.

²⁷⁵ Karşılaştırma için bk.: Çıkış 2:23.

²⁷⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/179.

²⁷⁷ Karşılaştırma için bk.: Çıkış 4:6.

²⁷⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 1/435.

Talmud'ta da aynı şekilde anlatıldığını ama burada cüzzam hastalığının Hz. Musa'da değil, Firavun'da olduğunu aktarır. Bazı müfessirlerin de olayı bu şekilde tefsir ettiğini ama yanıldıklarını söyleyen Mevdûdî, sarayda kralın önünde duran bir peygambere cüzzam ile ilgili mucize göstermesinin saçma olduğunu ve bunun yalnızca Firavun'u etkileyebileceğini söyler.²⁷⁹

eş-Şu'arâ 26/13. âyetinde Hz. Musa'nın göğsünün daralmasından ve akıcı konuşamadığı gerekçesiyle kardeşi Hz. Harun'un da peygamberlikle görevlendirilmesi duasından bahsedilir. Mevdûdî, âyette geçen "göğsüm daralır" ifadesiyle Hz. Musa'nın bu yeni göreve yalnız gitmek istemediğini, güzel ve etkili konuşamadığı düşüncesinde olduğunu söyler. Bu nedenle kendisinden daha iyi konuşan kardeşi Harun'u kendisine yardımcı olarak risaletle görevlendirilmesini ister. Mevdûdî, Hz. Musa'nın ilk olarak kendi yerine Hz. Harun'un bu göreve getirilmesini istediğini ancak daha sonra bunun Allah'ın iradesi olduğunu düşününce bu sefer de Hz. Harun'a peygamberlik görevi verilmesini istediğini aktarır. Buna delil olarak "*Allah'ım Harun'a risalet gönder*" duasını gösterir. Mevdûdî, Tâhâ suresinde ailesinden Harun'u vezir olarak, el-Kasas suresinde ise kardeşi Harun'un daha fasih konuşması sebebiyle, kendisini doğrulayan bir yardımcı kılınmasını isteyen Hz. Musa'nın bu dualarının daha sonra yapıldığını, ilk olarak kendi yerine kardeşinin geçmesini istediğini ifade eder. Bu olayın Kitab-ı Mukaddes'teki anlatımına değinen Mevdûdî, olayın orada daha farklı geçtiğini ifade eder. Kitab-ı Mukaddes'e göre,²⁸⁰ Hz. Musa, Firavun tarafından reddedilmek korkusu ile dilindeki kekemeliği öne sürerek konuşmasının fasih olmadığını, bu nedenle bu görevi kabul etmek istemediğini söyler, daha sonra Allah Harun'u ona yardımcı yaparak onları Firavun'a gitme konusunda ikna eder.²⁸¹

Tâhâ 20/26--30. âyetlerinde Hz. Musa'nın sözünün iyi anlaşılması için dilindeki sorunun giderilmesi ve kardeşinin ona yardımcı olarak görevlendirilmesi isteğine yer verilir. Mevdûdî, Hz. Musa'nın Firavun ve adamlarını etkileyebilmesi için akıcı bir dile sahip olması gerektiğini, bu nedenle bu duayı yaptığını söyler. Kitab-ı Mukaddes'in²⁸² bunu desteklediğini ama Talmud'ta olayın biraz garip bir şekilde anlattığına değinir. Talmud'a göre Hz. Musa daha küçük bir çocuk iken Firavun'un tacını başından alarak kendi başına takar. Daha sonra ceza almamak için yanmakta olan bir kömürle dilini

²⁷⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/243-244.

²⁸⁰ Karşılaştırma için bk.: Çıkış 4:6.

²⁸¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/16.

²⁸² Çıkış 4-10.

yakar.²⁸³ Buna benzer bazı isrâiliyat bilgilerinin tefsirlerde yer aldığı bilinmektedir. Mevdûdî, çoğunlukla bu bilgilerin tefsirlerde yar almasını eleştirir. Yeri geldiğinde bu bağlam üzerinde ayrıca durulacaktır.

Tâhâ 20/47-48. âyetlerinde Hz Musa ve Hz. Harun'un elçi olarak Firavun'a mucizeyle gönderildikleri ve İsrailoğullarını serbest bırakmasını söyledikleri zikredilir. Mevdûdî, âyette anlatılan olayın Kitab-ı Mukaddes ve Talmud'ta incelendiği takdirde Kur'an'ın bu kıssaları onlardan kopya etmediğini, aksine gerçeği ortaya koyduğunu ifade eder. Mevdûdî, olayın Kitab-ı Mukaddes ve Talmud'ta şöyle geçtiğini söyler: Allah Musa'yı Firavun'a elçi olarak göndermek ister ama Musa bu görevden kaçınır. Allah'ın onu mucizelerle desteklemesine rağmen Musa yine isteksiz davranarak Allah ile yedi gün süren bir tartışma yaşar. Musa, fasih konuşamadığını mazeret olarak gösterir. Allah, elçilik konusunda ısrar edince, Musa O'na "Lut'a, Hacer'e melekler gönderdin de İsrailoğullarına yalnız beni mi gönderiyorsun." der. Tartışmanın sonunda Allah kızar ve Harun'a da peygamberlik verir. Bu nedenle zühd ile uğraşmayı Musa'nın soyuna değil, Harun'un soyuna lütfeder. Mevdûdî, her iki kitabın Allah'ı insanların sahip olduğu zayıflık ve acziyet içinde, Hz. Musa'yı da aşağılık kompleksine sahip biri olarak gösterdiğine dikkatleri çeker.²⁸⁴

ez-Zuhuf 43/48. âyetinde Hz. Musa'yla gönderilen her bir mucizenin bir öncekinden daha büyük olduğu zikredilir. Mevdûdî, burada Hz. Musa'ya atfedilen mucizelerin şunlar olduğunu aktarır:

1. Hz. Musa ile sihirbazların karşılaşması sonucu, sihirbazların yenilerek Müslüman olması.²⁸⁵
2. Hz. Musa'nın önceden haber verdiği kıtlığın başlaması ve Firavun'un ricasıyla Hz. Musa'nın duası sonucu kıtlığın ortadan kalkması.
3. Yine Hz. Musa'nın önceden haber verdiği şimşek, dolu ve sel afetleriyle tarla ve yerleşim yerlerinin zarar görmesi ve Firavun'un isteği üzerine Hz. Musa'nın duasıyla belanın def dilmesi.
4. Hz. Musa'nın önceden haber vermesine uygun olarak çekirge sürülerinin Mısır'ı istila etmesi ve yine onun duasıyla bu belanın da ortadan kalkması.

²⁸³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/244.

²⁸⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/247.

²⁸⁵ el-A'râf, 7/88-92, Tâhâ, 20/30-50, eş-Şu'arâ, 26/29-40.

5. Tüm Mısır'ı bit ve pirelerin basması sonucu, buğday ambarlarının mahvolması, insan ve hayvanların büyük eziyet görmesi. Hz. Musa'nın duası sonucu belanın üzerlerinden kalkması.
6. Hz. Musa'nın önceden haber verdiği üzere kurbağaların karaya hücum etmesi ve onun duasıyla geri dönmeleri.
7. Yine Hz. Musa'nın önceden bildirdiği üzere, Mısır'da bulunan bütün çeşme, havuz, kuyu, nehir her ne varsa hepsinin kanla dolması. Firavun'un ricası üzerine Hz. Musa'nın dua etmesiyle bu beladan da selamete ermeleri.²⁸⁶ Mevdûdî bu olayın Kitab-ı Mukaddes'te yer aldığını ama zaman içinde gerçek ve hikâyelerin birbirine karıştığını söyler. Kitab-ı Mukaddes'e göre sihirbazlar azabı gördükleri zaman suyu kan haline dönüştürerek bunun bir sihir olduğunu ispat ederler. Ancak bitlere gelince çaresiz kalıp bunun bir mucize olduğunu kabul ederler. Kurbağaları Hz. Musa'nın yaptığı gibi dereden çıkarmayı başarırlar, buna rağmen Firavun kurbağa belasından kurtulmak için Hz. Musa'ya ricada bulunur.²⁸⁷ Mevdûdî, burada dikkat edilmesi gereken hususun, sihirbazların kurbağaları dereden çıkarabilmelerine karşın, onları geri göndermeye de güçlerinin yetmesi gerektiği noktasındadır der ve tüm bunları Kitab-ı Mukaddes'in içine birçok hikâyenin eklenmiş olduğunun kanıtı olarak görür.²⁸⁸

Yûnus 10/83. âyetinde Hz. Musa'ya kavminin gençleri dışında kimsenin iman etmediği zikredilir. Mevdûdî, Firavun'un zulmü altındayken yalnızca çok az sayıda genç kadın ve erkeğin Hz. Musa'yı lider olarak kabul ettiğini söyler. Bunların anne, baba ve yaşlılarının gençler kadar cesaret göstermediğini, rahat ve kolay olanı seçip, gençlerin cesaretini kırmaya çalıştıklarını aktarır. Mevdûdî âyetin tam olarak bu kısma vurgu yaptığını ifade eder. Çünkü bu olay Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kavmiyle yaşadıklarına benzer. Resûlullâh'a da ilk olarak yaşlılar değil gençler iman etmişti. Önde gelen sahabenin birçoğu İslam'ı kabul ettiklerinde henüz yirmi yaşın altındaydılar. İsrailoğullarının hepsi din ve ırk olarak Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Yakup ve Hz. Yûsuf ailesinden gelmiş olmalarına rağmen, asırlarca köle olarak yaşamak onlarda manevi çöküntüye ve İslam ruhunun yok olmasına sebep oldu diyen Mevdûdî bu konunun Kitab-

²⁸⁶ el-A'râf, 7/94-96, en-Neml, 27/16-17, el-Mü'minûn 23/37.

²⁸⁷ Karşılaştırma için bk.: Çıkış 8:1-19.

²⁸⁸ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân* (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 5/277-278.

1 Mukaddes'te de yer aldığını ifade eder. Hz. Musa ve kardeşi Firavun'un yanından dönerken kavimlerinin büyükleri onları Firavun'un ve adamlarını kendilerine karşı kızdırdığı ve gazaplarını üstlerine çektiği ve Firavun'la onlar arasında kaldıkları konusunda serzenişte bulunurlar. Bu olay Talmud'ta da teyit edilir. Diğer taraftan el-A'râf 7/129. âyetinde onların söz konusu bu hali, "senden önce de senden sonra da zulüm altındayız." şeklinde ifade edilir.²⁸⁹

el-Kasas 28/76. âyetinde Karun'un Hz. Musa'nın kavminden olduğu, azgınlık ettiği ve kendisine hazineler verildiği bilgisi verilir. Mevdûdî, bu âyetin tefsirinde, Kitab-ı Mukaddes ve Talmud'ta Karun'un adının Korah olarak geçtiğini, Hz. Musa ile öz amca çocukları olduğunu aktarır.²⁹⁰ Kur'an'a göre Karun, İsrail kavmine mensup olmasına rağmen Firavunla işbirliği yaptığından ve onun yanında önemli bir yer edindiğinden söz edilir. Kârûn, Hz. Musa'ya Firavun dışında şiddetle muhalefet eden iki kişiden biridir, diğeri de Firavun'un başbakanı statüsündeki Haman'dır.²⁹¹

Mevdûdî'nin kıssayı Ehl-i Kitap kaynaklarıyla tefsir etmesinin örneklerinden biri de el-Kasas 28/81. âyetidir. Söz konusu âyette Karun'un sarayı ile birlikte yerin dibine batırılması zikredilir. Mevdûdî, bu âyeti Kitab-ı Mukaddes ve Talmud'a göre aktarmaya çalışır. Buna göre İsrailoğulları Mısır'dan çıktıkları zaman, Karun ve adamları da onlarla beraber çıkar, daha sonra Karun 250 adamıyla beraber Hz. Musa ve Hz. Harun'a karşı kumpas düzenler.²⁹² Bunun üzerine Allah'ın gazabıyla yer yarılar Karun, malları ve adamlarını helâk olur.²⁹³

el-Kasas 28/81. âyeti Hz. Musa'ya verdikleri sözden dönmediklerini, takındıkları yüklü miktarda ziynetlerini ateşe attıklarını söyleyen İsrâîlîlerden söz eder. Mevdûdî, burada özür dileyenlerin şirke bulaşan kişiler olduğunu söyler. Aslında onların söylemek istedikleri şey amaçlarının buzağı yapılması için ziynetlerini ateşe atmadıkları sadece ne yapmaları gerektiğini bilmedikleri için böyle davrandıklarıdır. Ziynetler buzağı şeklinde karşılına çıkınca ister istemez ona taptıklarını belirttiler. Mevdûdî Kitab-ı Mukaddes'te İsrailoğullarının Mısırlıları soyduğunu, onlardan aldıklarıyla kızlarını ve oğullarını süsledikleri bilgisi verildiğini, Hz. Musa'nın bunu onlara tavsiye ettiğini, bunun da

²⁸⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/356.

²⁹⁰ Karşılaştırma için bk.: Çıkış 6:20.

²⁹¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/210.

²⁹² Karşılaştırma için bk.: Sayılar 26:10.

²⁹³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/214.

Rabbinin emri olduğunu aktarır.²⁹⁴ Mevdûdî, bu anlatılanlardan hareketle, insanların süs eşyasını, hayvanlara yüklenebilmesi için eritip çubuk haline getirmeye karar verdikleri, bu işi yapması için de ziynetlerini Samirî'ye teslim ettikleri kanaatindedir. Samirî bunları eriterek buzağı şeklini verir. Bu buzağı sığır gibi böğürmektedir. Samirî bu buzağıyı insanlara tanrıları şeklinde takdim eder. Onun kendi kendine olduğunu çünkü kendisinin yalnızca ziynetleri erittiğini söyler.²⁹⁵

el-Bakara 2/51. âyetinde İsrailoğullarına hitaben siz ondan sonra buzağıyı tanrı edindiniz ifadesi geçer. Mevdûdî, İsrailoğullarının Hz. Yusuf'un ölümünün ardından Kıptilere esir olduğunu, onların yaşadığı Kenan, Mısır ve çevresinde yaygın olarak buzağıya tapıldığını söyler. Mevdûdî, İsrailoğullarının buzağıya tapmasını Çıkış'ta²⁹⁶ ayrıntılarıyla ele alındığını aktarır.²⁹⁷

Tâhâ 20/97. âyetinde Hz. Musa'nın Samirî'yi kovması ve ömrü boyunca bir hastalıkla uğraşacağı bilgisine yer verilir. Mevdûdî, bu âyette Samirî'nin yalnızca kavminden sürgün edilmediğini, gittiği her yerde sürgün edildiğini söyleyerek Levililer'den şu pasajı paylaşır:²⁹⁸ “Cüzzamlı adamın elbiseleri yırtılır, saçları dökülür, murdar murdar diye bağırır. Hastalık devam ettiği sürece o pistir, yalnız oturur.”²⁹⁹

el-Bakara 2/55. âyetinde İsrailoğullarının Hz. Musa'ya Allah'ı kendi gözleriyle görmedikleri sürece inanmayacaklarını, bu talepleri nedeniyle kendilerini yıldırım çarptığı hatırlatılır. Mevdûdî, 'nin aktardığına göre, Hz. Musa'ya kırk gün kırk gece Tûr'a gideceği zaman kendisi ile beraber İsrailoğullarından yetmiş kabile reisini Tûr'a götürmesi gerektiği söylenir. Allah Tûr Dağı'nda Hz. Musa'ya Furkan'ı indirir ve kavminin hidayeti için birtakım emirlerin yazılı olduğu taş levhaları verir.³⁰⁰ Hz. Musa bunları kabile reislerine sunar. Kur'an-ı Kerim, kabile reislerinin Hz. Musa'ya yalnızca onun sözüne güvenerek Allah'ın onunla konuştuğuna inanmayacaklarını beyan eder. Allah bu söze gadaplanarak onları cezalandırır. Mevdûdî bu konuyu Kitab-ı Mukaddes'te inceleyerek bazı bilgileri aktarır. Buna göre Tûr'a, Musa ve Harun'la beraber Nadap,

²⁹⁴ Karşılaştırma için bk.: Çıkış 3:14-22; 11:2-3; 12:35-36.

²⁹⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/266-267.

²⁹⁶ Karşılaştırma için bk.: Çıkış 32:1-35.

²⁹⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 1/75.

²⁹⁸ Karşılaştırma için bk.: Levioğulları 13:45.

²⁹⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/273.

³⁰⁰ Mehmet Selim Ayday, “Hz. Musa'ya Verilen Levhalar: Kitab-ı Mukaddes ile Kur'an-ı Kerim Arasında Bir Karşılaştırma”, *Türkiye Din Araştırmaları Dergisi* 14 (2022), 194.

Abihu ve yetmiş İsrâîlî ihtiyar çıkar, İsrâîlîler Allah'ı görürler, gök O'nun ayakları altında yakuttan döşeme gibi parlar.³⁰¹ İsrâîlîler yiyip içerler, O, onlara dokunmaz.³⁰²

el-Bakara 2/63. âyetinde İsrailoğullarından “*sağlam bir söz*” alındığından ve Tûr dağının üzerlerine yükseltildiğinden bahsedilir. Mevdûdî, bu olayın Kur'an'ın farklı yerlerinde geçtiğine temas ettikten sonra, bu olayın İsrailoğulları tarihinde bilinen meşhur bir olay olduğunu, günümüzde olayın ayrıntılarının bilinmemekle beraber gerçekleşme şeklini aktarır. Buna göre Allah ile Yahudiler Tûr dağının eteklerinde ahit yaparken, dağ yükselerek neredeyse Yahudilerin tepesine çökecek gibi görünür. Talmud'a göre Allah'ın dağı onların üzerine kaldırdığı, Tevrat'ı kabul etmezlerse bulundukları yerin kendilerine mezar olacağını söylediği aktarılır. Kitab-ı Mukaddes'e göre ise Sinâ Dağı bir duman şekline bürünür. Çünkü Allah'ın oraya ateşler içinde indiği, dağın sarsıldığı ve bütün kavmin, gök gürültüsü ve şimşekleri, boru seslerini ve oradaki dumanı görüp geri çekildikleri anlatılır.³⁰³ Sonra Hz. Musa'ya bizimle sen konuş Rab konuşmasın,³⁰⁴ O konuşursa ölürüz dedikleri zikredilir.³⁰⁵

el-Mâide 5/20-24-25-26. âyetlerinde Allah'ın İsrailoğullarına “*Kutsal toprağa girin.*” emrine karşılık onların, o topraklarda zorba bir millet olduğunu, bu nedenle oraya asla gitmeyeceklerini ve Hz. Musa'ya “*Rabbinle sen onlarla savaşın.*” dediği anlatılır. Devamında Allah'ın orayı onlara kırk yıl boyunca haram kıldığı zikredilir. Mevdûdî, bu âyetleri Kitab-ı Mukaddes'e göre izah eder. Buna göre Musa peygamberin emriyle on iki İsrâîl nakibi, araştırma yapmak için kutsal yurda gönderilir. Nakipler, kırk günün sonunda geri döner ve elde ettikleri verileri tüm kavimleriyle paylaşırlar. Kutsal yurdun güzelliklerinden bahsederek orada çok güçlü Anakoğullarının ve devlerin yaşadığını anlatırlar. Bunları işiten halk korkuyla bağırıp çağırmaya başlar. Hatta bazıları Mısır'a dönmek ister. Kendilerini uyaranları taşlarlar. Bu hareketleri Allah'ı gazaplandırır. Sonunda Allah şöyle buyurur: İçinizde yirmi yaşın üzeri herkes ceset haline gelene kadar çölde dolaşacaksınız. Yirmi yaşın altındakiler büyüyecek, sizi ancak o zaman kutsal yurda yerleştireceğim. İsrailoğulları otuz sekiz yılın sonunda Ürdün'ü fethederler. Ürdün'ün fethinden sonra Hz. Musa vefat eder. Hz. Musa'dan sonra Nun'un oğlu Yuşa

³⁰¹ Karşılaştırma için bk.: Çıkış 24:9-11.

³⁰² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 1/77.

³⁰³ Karşılaştırma için bk.: Çıkış 19:18.

³⁰⁴ Karşılaştırma için bk.: Çıkış 20:18-19.

³⁰⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 1/84.

Peygamber döneminde İsrailoğulları Filistin’i fetheder.³⁰⁶ Mevdûdî, İsrailoğullarının Hz. Musa’ya karşı asi ve korkakça davrandıkları için kırk yıl boyunca evsiz ve yurtsuz bir şekilde çölde dolaşmaya mahkûm edildiklerini söyler.³⁰⁷

Tâhâ 20/80. âyette Allah’ın İsrailoğullarını düşmandan kurtardığı ve kendilerine kudret helvası ile bildircin indirdiği zikredilir. Mevdûdî, Kitab-ı Mukaddes’e göre İsrailoğullarının Elim ve Sina arasında bulunan çölden geçerken onlara kırk yıl boyunca “menn” ve “selva” verildiğini söyler. Bu olay Kitab-ı Mukaddes’te de zikredilir. Buna göre İsrailoğullarının akşam bulundukları yer bildircinlerle kaplanır, sabah ise kırağıya benzer bir şey görürler. Ona menn derler, çünkü ne olduğunu bilmezler. Hz. Musa onlara bunun kendilerine gönderilen ekmek olduğunu söyler.³⁰⁸ Sayılar’a göre onu havanda döver veya değirmende öğütürler, onunla ekmek yaparlardı.³⁰⁹ Mevdûdî, Allah’ın İsrailoğullarına menn ve selva göndermesinin mucize olduğunu söyler. Çünkü çölün ortasında normal bir şekilde yiyecek bulmanın mümkün olmadığını, ayrıca günümüzde orda yapılan araştırmalarda bu yiyeceklere ait herhangi bir şey bulunmadığını söyler.³¹⁰

el-A’râf 7/118. âyette Allah’ın İsrailoğullarını on iki topluluğa ayırdığından söz edilir. Mevdûdî, burada Kitab-ı Muladdes’in dördüncü kitabı Sayılar³¹¹ ve el-Mâide 5/12. âyetinde açıklanan İsrailoğullarının teşkilatlanmasına işaret edildiğini ifade eder. Buna göre Allah-u Teâlâ, Hz. Musa’ya İsrailoğullarını Sînâ çölünde toplayarak bir sayım yapmasını ister. Allah’ın emri gereğince sayılan İsrailoğulları, Hz. Yakup’un on oğlu ve Hz. Yûsuf’un iki oğlunun zürriyetlerinin eklenmesiyle on iki aşirete ayrılırlar. Her bir aşiretin başına, on iki reis verilir. Bu reislerin görevi, başında bulunduğu aşiretin dinî, ahlakî, askerî, kültürel ve toplumsal durumuyla ilgilenmesi ve onun emrinin uygulanmasını sağlamaktır. Bu sistem babadan oğula geçer. Musa ve Harun peygamberlerin (a.s.) dedelerinin kabilesiyle Hz. Yakup’un on ikinci oğlundan devam eden Levililer boyu bu aşiretlerin dışında bırakılır. Levililer boyu, bunlardan ayrı olarak örgütlenir ve geriye kalan bütün boylardan dinî ve ruhî yönden mesul olmak gibi genel bir görev edinir.³¹²

³⁰⁶ Karşılaştırma için bk.: Tekrarlar 1:23-28.

³⁰⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’an*, ts., 1/473.

³⁰⁸ Karşılaştırma için bk.: Çıkış 16:13-15.

³⁰⁹ Karşılaştırma için bk.: Sayılar 11:8-9.

³¹⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’an*, ts., 3/263.

³¹¹ Karşılaştırma için bk.: Sayılar 1:1-54.

³¹² Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’an*, ts., 2/103-104.

Yukarıda aktarıldığı üzere Mevdûdî, Hz. Musa kıssasını tefsir ederken baştan sona Eh-li Kitap kaynaklarıyla karşılaştırmalı olarak tefsir eder. Bu yönüyle *Tefhîmu 'l-Kur'an* diğer tefsirlerden ayrılır. Mevdûdî, Kutsal kitaba yaptığı atıflarla burada yer alan bazı yanlış bilgileri diğer bir ifade ile tahrif edilmiş bilgileri Kur'an'a göre tashih eder. Bu yönüyle onun Ehl-i kitap kaynaklarına yaklaşımı bütünüyle menfi değildir. Kur'an'a uyan bilgileri kullanmaktan çekinmez, aykırı gördüklerini de eleştirir.

3.2.3. Dil ve Belagat Bağlamıyla Tefsir

Kur'an tefsirinde başvuru yöntemlerin başında dil ve belâgat bağlamı gelir. Bilindiği üzere Kur'an mucizesinin temeli dil ve belâgatteki anlatım tarzına dayanır. Muhatap Arap toplumunu dahi hayretler içerisinde bırakan bu üslup, her dönemdeki araştırmacıları cezbetmiştir.³¹³ Bu bağlamda Mevdûdî'nin de Hz. Musa kıssasını aktarırken dil ve belâgat mahiyetindeki açıklamaları üzerinde durulacaktır.

Bu başlık altında daha çok Mevdûdî'nin kelime ve deyimlerin sözlük anlamlarına yüklediği bağlam üzerinde durulacaktır. Esasında o, klasik tefsirlerde olduğu gibi kelimelerin sözlük anlamları üzerinde fazla durmaz. Ancak kavramsal düzeyde farklı anlamlara gelebilecek sözcüklerin anlamlarını belirtmeyi ihmal etmez. Aslında onun bu minvaldeki açıklamaları, literatürde yer alan anlamlara farklı bir bakış açısı kazandırma veya kendine özgü bir anlam oluşturma gayesini taşır. Bu hususla ilgili tespit edilen örnekler gerekçeleriyle birlikte ele alınacaktır.

el-Kasas 28/14. âyeti, Hz. Musa'nın olgunluk çağına varınca kendisine ilim ve hikmet verildiğini anlatır. Mevdûdî âyette geçen “حُكْمًا وَعِلْمًا” kelimesinin “anlayış ve hükmetme gücü” anlamında, dinî ve dünyevî bilgi olduğunu söyler. Hz. Musa'nın öz ailesiyle olan münasebeti nedeniyle atası Yusuf, Yakup ve İbrahim'in (a.s.) öğretilerine vakıf olduğunu, aynı zamanda Mısır'da zamanın ilimlerinin eğitimini aldığını aktarır. Bilindiği gibi bu kelime bazı müfessirler tarafında “peygamberlik” olarak tefsir edilir.³¹⁴ Ancak o, burada geçen hikmet ve ilim kelimelerinin peygamberlik manasında olmadığını çünkü bundan birkaç yıl sonra Hz. Musa'ya peygamberlik verildiğini ifade eder.³¹⁵

el-Kasas 28/15. âyeti, Hz. Musa'nın kavga eden iki adam gördüğü ve kendine yakın olana yardım etmek amacıyla karşısındaki adamı yumrukladığı, bunun sonucunda

³¹³ Hekim Tay, *Kur'an-ı Kerim'in Anlaşılmasında Belagat İlminin Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 17-38.

³¹⁴ el-Mâverdî, *en-Nuketü ve 'l-'uyûn*, 4/241.

³¹⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu 'l-Kur'an*, ts., 4/165.

adamın ölümüne neden olduğunu anlatır. Mevdûdî âyette geçen “فَوَكَرَهُ” kelimesinin hem “tokat vurmak” hem de “yumruk atmak” anlamının olduğunu söyleyerek, kendisinin yumruk atma ifadesini benimsediğini, çünkü tokat vurmakla kimsenin ölmeyeceğini, ancak yumruk atmakla ölebileceğini söyler.³¹⁶

en-Nâzi’ât 79/16. âyetinde Rabbin Hz. Musa’ya kutsal vadi Tûvâ’da seslendiği anlatılır. Mevdûdî, müfessirlerin çoğunluğunun Tûva’nın yalnızca bir isim olduğunu ayrıca Tûvâ vadisinin iki anlamı olduğunu söylediklerini aktarır. Birinci anlam, vadi iki kez şereflediği için kutsal olduğu şeklindedir. Bunlardan ilki Allah-u Teâlâ Hz. Musa ile burada konuşması, ikincisi Hz. Musa Mısır’dan çıktığında buraya gelmesidir. Anamlardan ikincisi ise “Falanca kişi gecenin ilerleyen vaktinde gelir.” anlamında Arapça bir deyimdir.³¹⁷

el-Mü’minûn 23/46. âyetinde Hz. Musa ve Hz. Harun’un Firavun ve adamlarına gönderildiği; fakat kibirlenmelerinden söz ederek, onların kibirli, zorba bir topluluk oldukları anlatılır. Mevdûdî âyette geçen kelimelerin iki anlama gelebileceğini söyler: Birincisi, “kendini beğenen zalim bir topluluk”, İkincisi ise “kibirli ve özgüven gösterisinde bulunma” anlamındadır.³¹⁸

en-Nâzi’ât 79/18-19. âyetlerinde Firavun’a gönderilen Hz. Musa’nın, günah ve isyandan temizlenme teklifinde bulunması emredilir. Mevdûdî, âyette geçen “تَزَكَّى” kelimesiyle “inanç, amel ve ahlak temizliği”nin kastedildiğini savunur. Ayrıca ona göre temizlenmenin bir diğer anlamı da İslam’ı kabul etmektir.³¹⁹ Görüldüğü üzere Mevdûdî, burada sözcüğün zahir anlamını değil, batın anlamı tercih eder.

eş-Şu’arâ 26/20. âyetinde birini öldürmekle suçlanan Hz. Musa’nın bunu istemeyerek, kendini kaybettiği bir anda yaptığına dair sözlerine yer verilir. Mevdûdî, âyette geçen “الضَّالِّينَ” kelimesinin her zaman “yoldan çıkma” anlamında kullanılmadığını, kelimenin bazen “unutkanlık”, “şaşkınlık”, “yanılgı” ve “dikkatsizlik” gibi anlamlarda da kullanıldığını söyler.³²⁰ Bilindiği üzere Kur’an’da geçen delâlet kelimesi genel olarak yoldan sapma anlamında, inkârcılar için kullanılan bir tabirdir. Mevdûdî, özellikle kelimenin bu anlamda kullanılmadığını ifade etme ihtiyacını duyar. Zira bu kelimenin

³¹⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, ts., 4/167.

³¹⁷ Ebu’l-A’lâ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân* (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 7/27.

³¹⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, ts., 3/417.

³¹⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, ts., 7/28.

³²⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, ts., 4/17.

muhabatı Hz. Musa'dır. Bir peygamber için bu nitelemenin uygun olmadığı herkesçe malumdur.

el-Mü'minûn 23/47. âyeti Firavun ve adamlarının Hz. Musa'nın davetini kabul etmemelerinin gerekçesi insanların onlara kulluk (kölelik) yapması olarak zikredilir., Mevdûdî sapkın topluluklarda insandan peygamber olamayacağı gibi yanlış düşüncelerin olduğunu söyler. Âyette geçen “عَابِدُونَ” kelimesinin “tapınan” anlamına geldiğini, tapınan ile kul-kölenin aynı anlamda olduğunu aktarır. Peygamberlerin kavimlerini yalnız Allah'a tapmaya çağırdığını, O'ndan gayrısına kul-köle olmaktan men ettiğini ifade eder.³²¹

Mevdûdî, “firavun” kelimesinin kök anlamı üzerinde durur. O, bu kelimenin anlamını “güneş tanrısının oğlu” olarak verir. Güneş'e tapan eski Mısırlıların ona “Ra” ismini verdiklerini, eski Mısır'da kralların kendilerini “Ra'nın canlı örneği ve yeryüzündeki temsilcisi” olarak gördüklerini ifade eder. Bu sebeple iktidardaki her krallık hanedanının soyunu güneşe dayandığını ve “Yüce Rab” manasında “firavun” ünvanı kullandığını aktarır.³²²

Mevdûdî'nin kelimenin sözlük anlamı bakımından üzerinde durduğu kavramlardan biri de “din”dir. Bu bağlamda el-Mü'min 40/26. âyetinde Firavun'un etrafındakiler için söylediği “إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ” (dininizi değiştirmesinden korkuyorum) ifadesinde geçen “din” kelimesinin anlamına yer verilir. Mevdûdî, Firavun'un sarf ettiği “din” kelimesinin iyice anlaşılması gerektiğini, onun din kelimesi ile “yönetim sisteminin değişmesi”nden bahsettiğini söyler. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse buradaki dinden kastın medeniyet, kültür, siyaset, ekonomi ve diğer sistemlerdir.³²³ Bu bağlamda din kelimesi daha geniş bir anlam perspektifinden ele alınır. Ayrıca din kelimesi Arapça'da egemenlik, üstünlük, itaat, itaate zorlamak, emir ve köleleştirmek anlamlarına gelir.³²⁴

Yûnus 10/83. âyeti Hz. Musa'ya kendi zürriyetinden başka kimsenin iman etmediğinden söz eder. Mevdûdî, âyette geçen “ذُرِّيَّةٌ” kelimesinin her ne kadar “nesil” anlamında olsa da burada “gençler” olarak tercüme edilmesi gerektiğini savunur. Çünkü Kur'an'da, konunun özel bir yanına işaret etme amacıyla bu kavrama yer verilir.³²⁵

³²¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/417.

³²² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/76.

³²³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 5/143.

³²⁴ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Kur'an'a Göre Dört Terim*, çev. Osman Cilacı (İstanbul: Beyan Yayınları, ts.), 94.

³²⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/356.

Böylelikle âyetle geçen kelimeyi, davet sürecinde Hz. Musa'ya tabi olanların çoğunluğunu gençlerin oluşturması bağlamında değerlendirir.

Yûnus 10/88. âyetinde Firavun'a ziynet ve mal verildiğinden bahsedilir. Mevdûdî, âyetle geçen “زِينَةً” kelimesinin o dönem Mısır'ın kültür ve uygarlığının, diğer kavimler tarafından taklit edilmesine, cezbedici şatafatına, haşmet ve ihtişamına delil olduğunu söyler. Aynı âyetle geçen “أَمْوَالًا” kelimesini ise Firavun ve onun gibilerin hile ve desiselerini uygulamak, hak savunucularını yollarından alıkoymak için başvurdukları her türlü kaynak ve araçlar olarak ifade eder.³²⁶ Burada söz konusu bu kelimeler, sözlük anlamıyla değil, daha çok sosyolojik olarak toplum nezdinde kazandığı mefhumlar ile ifade edilir.

eş-Şu'arâ 26/63 âyetinde Hz. Musa'nın asasıyla denize vurması sonucu denizin yarılarak her parçasının kocaman bir dağ boyuna geldiğinden bahsedilir. Mevdûdî âyetle geçen “الطُّودَ” kelimesinin “yüksek dağ” anlamına geldiğini söyler.³²⁷ O, burada kelimenin zahir anlamını tercih eder.

el-Bakara 2/57. âyetinde çölde İsrailoğullarına “menn” ve “selvâ” indirildiğinden söz edilir. Mevdûdî, “الْمَنَّ”in “gökten çiğ damlası” gibi döküldüğünü, “السَّلْوَى”nın ise bıldırcına benzer bir hayvan olduğunu ve etrafta binlercesinin uçtuğunu aktarır.³²⁸ Onun, bu anlamı, konu ile ilgili kendisine ulaşan rivayetlerden tespit ettiği söylenebilir.

el-Bakara 2/53. âyeti Hz. Musa'ya “kitap” ve “furkan” verildiğini anlatır. Mevdûdî, furkan'ın “hak ile batılı ayıran ölçüt” anlamında “مَعْيَارَ” (mi'yâr) kelimesiyle eşanlamlı olduğunu, söyler.³²⁹ Burada kelimenin zahir anlamının tercih edildiği söylenebilir.

İbrâhîm 14/5. âyetinde Hz. Musa'nın halkını karanlıklardan aydınlığa çıkarması ve onlara Allah'ın günlerini hatırlatması için âyetlerle gönderildiğinden bahsedilir. Mevdûdî, âyetle geçen “بِآيَاتِ اللَّهِ” (eyyâmillâh) tabirini “geçmişte yaşayan büyük şahsiyet ve toplumların, yaptıkları amellere göre mükâfat veya cezalarına değinen önemli tarihi olaylar” olarak ifade eder.³³⁰ Bu bağlamda Kur'an'da geçen bu tabirin kazanmış olduğu

³²⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/359.

³²⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/31.

³²⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 1/177.

³²⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 1/75.

³³⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/537.

kavram çerçevesi çizilir. Burada da sosyolojik bir anlamın tercih edildiği mülâhaza edilmektedir.

Tâhâ 20/71. âyeti Firavun'un Hz. Musa'ya iman eden sihirbazlara, ellerini ve ayaklarını çaprazlama keseceği ve onları hurma dalına asacağı tehdidine değinir. Âyette geçen “جُدُوع النَّخْلِ” (Hurma dalına asma) ifadesiyle kastedilenin çok eski bir işkence metodu olduğunu söyleyen Mevdûdî, bunun için ağaç gövdelerinin kullanıldığını veya yere uzun bir sütun dikildiğini, tepesine çapraz bir tahta parçası konulduğunu söyler. Daha sonra suçlanan kişinin ellerini bu tahta parçasına astıklarını ve ölmesi için günlerce öylece beklettiklerini aktarır.³³¹

eş-Şu'arâ 26/13. âyetinde Hz. Musa kendisine yardımcı olarak kardeşinin verilmesini isterken “وَيَضِيقُ صَدْرِي” (göğsüm daralır) tabirini kullanır. Hz. Musa'nın kullandığı bu kelimenin, yeni göreve yalnız gitmek istemediğini, güzel ve etkili konuşamadığını düşündüğünü söyleyen Mevdûdî, bu nedenle kendisinden daha iyi konuşan kardeşi Harun'un yardımcı olarak risaletle görevlendirilmesini istediğini söyler.³³²

el'A'râf 7/133. âyetinde Firavun ve halkına gönderilen belalardan söz edilir. Bunlardan biri de “الْقُمَّل”dir. Mevdûdî, bu kelimenin Arapçada “sinek, sivrisinek, bit, buğday biti ve küçük çekirge” gibi anlamlara geldiğini aktarır. Ona göre geniş anlamla bakıldığında bu kelime, bit ve sineklerin insanlara musallat olması, aynı zamanda haşeratların da ekinlere musallat olması anlamındadır.³³³

Mevdûdî'nin tercih ettiği yöntemlerden biri de Kur'an'da farklı sözcüklerle ifade edilen bir kelimeyi karşılaştırmalı olarak anlamlarını vermesidir. Bu bağlamda en-Neml 27/10. âyetinde Allah-u Teâlâ'nın Hz. Musa'yla Tûr'da konuşurken, ona “asanı at” emriyle Hz. Musa'nın atması ve asanın hareket eden bir yılanı dönüşmesi anlatılır. Mevdûdî, burada geçen “تَهْتَزُّ” kelimesinin, küçük ve çevik yılan manasına gelen (جَانٌّ) ile ifade edildiğini ancak el-A'râf ve eş-Şu'arâ surelerinde geçen yılanın büyük yılan manasında “تُعْبَأَنَّ” ile ifade edildiğini söyler. Tâhâ suresinde ise “حَيَّةٌ تَسْعَى” ifadesi kullanılır. Bu kelime, süratle hareket eden yılan manasındadır.³³⁴ Böyle ayrı kelimeler kullanılmasının sebebini, görünürde büyük, hareket ederken kıvrak ve süratli anlamının

³³¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/259.

³³² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/16.

³³³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/86.

³³⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/93.

verilmek istenmesi olarak zikreder. Buna göre “su’ban” ejderha, büyükçe yılan; “hayyetün”, yılan; ve “cân” ise küçük yılan anlamındadır.³³⁵

Mevdûdî, bazen kelimenin gramer yapısını tahlil ederek anlamı yakalamaya çalışır. Buna göre Yûnus 10/83. âyetinin başında geçen “فَمَا أَمَّنْ لِّمُوسَى” ifadesini bazılarının, İsrailoğullarından birkaçı dışında geriye kalan hiçbirinin iman etmediği yönünde yanlış tefsir ettiklerini söyler. Burada “âmene” filinin “lâm” harfiyle kullanıldığında “itaat ve takip etmek” anlamını taşıdığını ifade eden Mevdûdî, âyetin anlamının, “kavminden bazı gençlerin, Hz. Musa’yı takip ederek onu izlemeleri” olarak verir.³³⁶

3.2.4. Nüzûl Dönemi Verileriyle Tefsiri

Kur’an âyetleri, olağan hayat şartları içerisinde peyderpey nâzil oldu. İslam davetinin bütün süreçleri bir şekilde âyetlere konu olabiliyordu. Bu yönüyle ilahi vahyin muhatap toplumla güçlü bir bağı vardı. Her ne kadar Hz. Musa kıssası geçmişte yaşanan tarihi bir olay olarak âyetlere yansımışsa da, kıssanın muhatap toplumla güçlü bağları olduğu görülmektedir. Medine döneminde Kur’an’ın kâfir, müşrik, münafık, ehl-i kitap ve Müslümanlara seslendiğini söyleyen Mevdûdî, bu grupların her birinin durumuna göre yumuşak sözle hayra davet edildiklerini aktarır.³³⁷ Bu bağlamda Mevdûdî, ilgili âyetleri tefsir ederken yer yer nüzûl ortamına gönderme yapar. Bu başlık altında Hz. Musa kıssasının muhatap toplumla olan bağlantısı üzerinde durulacaktır.

Kıssaların temel özelliklerinden biri de inkârcı toplumların akıbetlerinin birer ibret vesikası olarak sunulmasıdır. el-A’râf 7/103. âyeti Firavun ve adamlarının uyarılmalarına karşılık inkâr etmelerini, sonuç olarak akıbetlerini konu edinir. Mevdûdî bu âyetin tefsirinde, kıssalarda Allah’ın çağrısına muhatap olup onu reddedenlerin helak edilmesini Mekke halkının bir uyarı olduğunu söyler. Bu anlamda kıssalarda, Kureyşli müşrikler, Müslüman ve Yahudiler için ibretlik olaylar olduğunu, Kureyşli müşriklerin, hak ile bâtil mücadelesinin başında, görünürdeki güç ve kuvvetlerine aldanmamaları konusunda uyarıldıklarını dile getirir. Tarihteki mücadelelere bakıldığında, kendi halkı ya da insanlık için iyi ve güzel olanın yerleşmesi adına mücadelenin hep küçük gruplarla başladığını, karşısındaki grubun çok daha kalabalık ya da güçlü olmasının, neticenin bu küçük topluluğun zaferiyle sonuçlanmasına engel olamadığını aktarır. Mevdûdî,

³³⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, ts., 4/21.

³³⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, ts., 2/356.

³³⁷ Mevdûdî, *Kur’an’ı Nasıl Anlayalım*, 41.

Kur'an'da, Kureyşli Müşriklerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) engel olmak için yaptıkları kötülük ve planların kendilerine döndüğü hatırlatılarak, ibret almaları istendiğini belirtir. Allah-u Teâlâ'nın, kâfirler hakkında nihai kararı uygulamadan önce kendilerine mühlet verdiğini, onca olay, uyarı ve açık işaretten sonra küfründe inat edenlere ise halka ibret olacak şekilde ceza verdiğini söyler.³³⁸

es-Secde 32/23. âyetinde Hz. Musa'ya kitap verilerek İsrailoğullarına yol gösterici kılındığından bahsedilir. Mevdûdî, âyetin muhatabının Mekkeli müşrikler olduğunu, Hz. Muhammed'den önce de peygamberler geldiğini, bunların arasında en bilinenlerden birinin Hz. Musa olduğunu, bunda garipsenecek bir durum olmadığını ifade eder. Âyetinde geçen Kitab'ın İsrailoğullarına hidayet kaynağı olduğunu, Kur'an'ın da Mekkeli müşriklere hidayet etmesi için gönderildiğini söyler. Tarihe bakmadan âyetlerin anlaşılamayacağını belirten Mevdûdî, Mekkeli müşriklerin, Yahûdilerin Mısır'da köle olarak yaşadıklarını, Hz. Musa'nın onları kölelikten kurtardığını bildiklerini aktarır. Daha sonra Allah'ın onlara kılavuz olsun diye kitap gönderdiğini ve onları bu kitapla önde gelen bir kavim haline getirdiğini söyler.³³⁹

Tarih boyunca ilahi vahye karşı takınılan tutumda benzer özelliklere rastlamak mümkündür. Kurulu düzen sahipleri peygamberlerin davetine şiddetli bir şekilde muhalefet ettikleri bilinmektedir. Başvurdukları temel yöntemlerden biri de peygamberleri itibarsızlaştırmaktır. Yûnus 10/76. âyetinde Firavun ve adamlarının Hz. Musa'yı büyücülükle suçladıklarına yer verilir. Mevdûdî, Hz. Musa ile Firavun kıssasının, Kureyş'e ders olması için zikredildiğini söyler. Firavun ve adamlarının ilahi vahye karşı tavrını Kureyş'in tavrına benzetir. Hz. Musa ve Hz. Harun'un görevlerinin bazılarının zannettiği gibi yalnızca İsrailoğullarını Firavun'un zulmünden kurtarmak olmadığını söyleyen Mevdûdî, kıssaya bir bütün olarak bakıldığında Hz. Nuh'tan Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar gelen bütün peygamberlere verilen görevin Hz. Musa ve Hz. Harun'a da verildiğini söyler. Mevdûdî, surenin mesajının, Rab olarak yalnız Allah'ı bilin, O'nun huzuruna getirilip hesap vereceğiniz ahiret gününe inanın demek olduğunu söyler. Hz. Musa ve Hz. Harun'un görevleri arasında İsrailoğullarını, küfürde ısrar eden bir topluluğun elinden kurtarmak da olduğunu söyleyen Mevdûdî, bunun birincil hedef olmadığını ifade eder. Mevdûdî, en-Nâzi'ât 79/17-19. âyetlerinde hedefin açıklandığını söyler. Bu âyetlerde Allah, Hz. Musa'ya, Firavun'un azgınlığını, doğru yolu bulması

³³⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/75.

³³⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/367.

için gönderildiklerinden bahseder. Mevdûdî, Allah'ın iki elçisinin, İsrailoğullarını Firavun'un kölesi olmaktan kurtarmalarının tarihte oldukça önemli olduğunu belirtir. Çünkü Firavun ve adamlarının ilahi mesajı reddettiklerinde elçiler, onları Firavun'un egemenliğinden zorla da olsa kurtarır. Tarihte çok önemli olan bu olaya Kur'an'ın da aynı önemi verdiğini söyleyen Mevdûdî, bir kimsenin Kur'an-ı Kerim'i ayrıntılara gereken özeni göstererek incelediği takdirde bu elçilerin risaletinin asıl hedefinin cemaati özgürlüğüne kavuşturmak olmadığını, bunun tali bir hedef olduğunu açıkça göreceğini ifade eder.³⁴⁰

Kıssalar inananlar için de bir teselli ve ibret kaynağıdır. Özellikle davet sürecinde karşılaşılan güçlüklerle başa çıkma noktasında önemli mesajlar içerir. eş-Şu'arâ 26/10. âyeti Hz. Musa'nın Firavun'a gönderilmesini anlatır. Mevdûdî burada Hz. Musa ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) elçilik görevlerini kıyaslar. Hz. Musa'nın çok daha zor şartlar altında görevini yerine getirdiğini, çünkü gönderildiği Firavun ve kavmi tarafından ezilen, hor görülen bir kavme mensup olduğunu, buna karşın Resûlullah'ın (s.a.v.) Kureyş'e mensup olmasını ve kabilesinin de diğer kabilelerle eşit statüde olduğunu aktarır. Hz. Musa'nın Firavun'un sarayında büyütülüp, eğitildiğini ardından bir cinayet suçlamasıyla kaçak duruma düşerek oradan ayrıldığını, on yıl sonra kaçtığı kralın huzuruna çıkma emrini aldığını, Resulullah'ta ise böyle bir durumun söz konusu olmadığını ifade eder. Firavun'un krallığı, dönemin en büyük ve en güçlü krallığı olduğunu ve Kureyş'in bununla kıyaslanamayacağını, buna rağmen Firavun'un Hz. Musa'ya hiçbir zarar veremediğini ve yenildiğini aktarır. Mevdûdî, Allah'ın burada Kureyş'e şu mesajı verdiğini söyler: Allah'ın yardımında bulunduğu, kimse yenilemez.³⁴¹

el-İsrâ 17/1. âyetinde miraç hadisesinden bahsedilir, ikinci âyetinde ise Hz. Musa'ya Tevrat verildiğinden ve İsrailoğullarına bir rehber kılındığından söz edilir. Mevdûdî, yüzeysel bir okuyucunun bu iki âyetin birbiri ile hiç alakası olmadığı kanısına varabileceğini, hatta âyetlerden birinin yerinin karıştığını düşünebileceğini söyler. Ancak surenin bütüncül olarak ele alındığı takdirde, iki âyet arasındaki ilginin hemen anlaşılacağını belirtir. Surenin en büyük amacının Mekkeli müşriklerin uyarılması olduğunu söyleyen Mevdûdî, sureye miraç hadisesiyle başlanmasını bu amaca bağlar. Surenin Mekkeli müşriklere şu mesajı verdiğini aktarır: Sizin kendisine kitap verildiğini reddettiğiniz, şüpheyile baktığınız kimse, Allah'ın âyetlerini çıplak gözleriyle gördü.

³⁴⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/352-353.

³⁴¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/13-14.

Sizler de Allah'ın kitabını bir kenara atan böylece Allah'ın azabına uğrayan İsrailoğulları gibi olmayın.³⁴²

ez-Zuhruf 43/46-47. âyetleri Hz. Musa'nın Firavun ve adamlarına mucizelerle gönderildiğini ve onların bu mucizelere güldüklerini anlatır. Mevdûdî kıssanın burada zikredilmesinin üç nedeni olduğunu belirtir. Bunlardan ilkinin Allah'ın bir topluma peygamber göndermesinin, o topluma bir fırsat vermesi anlamına geldiğini, insanların bu peygambere uyararak, kurtuluşa erdiğini veya aksini yaparak helak olduklarını ifade eder. Firavun'un akıbetinin geriye kalan insanlar için ibret olması bunun en büyük örneklerinden biridir. İkinci olarak Firavun'un, tıpkı Kureyş'in Hz. Muhammed'i (s.a.v.) hakir gördüğü gibi Hz. Musa'yı hakir görmesidir. Ancak Allah'ın Firavun'u helak ederek hakir kıldığını söyler. Üçüncü olarak ise Allah'ın âyetlerini alaya alanların akıbetinin gösterilerek, tavırlarını değiştirmezlerse kendilerinin akıbetinin de onlar gibi olacağını gösterdiğini söyler.³⁴³

el-Kehf suresinde Hz. Musa ile gencin kıssası anlatılır. Mevdûdî bu kıssanın, görünen ile gerçeğin ne denli farklı olabileceğini gösterdiğini söyler. Kıssanın anlatılma amacının, Mekkeli Mü'minlerin teskin edilmesi olduğunu, Mekkeli müşriklerin Mü'minlere yaptığı zulüm ve işkencelerle, Firavun'un Hz. Musa ve kavmine yaptığı işkencelerin aynısı olduğunu aktarır. Azabın gecikmesinin, nasıl ki Firavun ve adamlarının aldanmasına neden olduysa, tıpkı bunun gibi Mekkeli müşriklerin de azabın gecikmesiyle aldandıklarını ifade eder.³⁴⁴

Tâhâ 20/51. âyet Firavun'un önceki nesillerin durumunu sorduğu soruya değinir. Mevdûdî, bu âyeti tefsir ederken Firavun'un burada kurnazca davrandığını söyler. Çünkü herkesi yaratan şayet Allah ise yüzyıllar boyu yaşayan ve Allah'tan başka tanrılar edinmiş olan insanların durumu ne olacaktı? Bu insanların hepsi mi hatalıydı? Hepsi azap mı görecekti? Akılları yok muydu? Mevdûdî Firavun'un bu soruyla atalarına saygısızlık eden Hz. Musa'ya karşı kendisini yatıştırdığını, aynı zamanda adamlarını ve Mısırlıların Hz. Musa'ya karşı kışkırttığını ifade eder. Bunun aynısını Mekkelilerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yaptıklarını söyler.³⁴⁵

³⁴² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 3/78.

³⁴³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 5/77.

³⁴⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 3/182.

³⁴⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 3/249.

Tâhâ 20/83. âyetinde Allah'ın Hz. Musa'ya kendisini kavminden aceleyle uzaklaştıranın ne olduğu sorusuna yer verilir. Mevdûdî, Hz. Musa'nın buluşma heyecanıyla, Rabbine daha çabuk varabilmek için kavminden ayrılarak buluşma yerine yalnız gittiğini aktarır. Kur'an'ın burada İsrailoğullarının puta tapmalarından bahsetmesinin nedeni olarak Mekkelilere bunun nasıl başladığını göstermek için olduğunu ifade eder.³⁴⁶

el-İsrâ 17/101. âyetinde Firavun'un Hz. Musa'nın büyülendiği düşüncesine yer verilir. Mevdûdî, Firavun'un büyülenmiş iddiasının özellikle burada zikredildiğini çünkü Mekkelilerin, aynı iddiayı Resûlullâh'a yönelttiğini belirtir. el-İsrâ 17/47. âyetinde müşriklerin birbirlerine siz büyülenen birine uyuyorsunuz sözü hatırlatılarak, kendilerinin de aslında Hz. Musa'nın karşısında duran Firavun'a tabi olduklarını gösterdiğini söyler.³⁴⁷

Mevdûdî, kıssa bağlamında davet sürecinde yaşanan bazı tartışmalı hadiseler de yer vermeyi ihmal etmez. Bunlardan biri de Hz. Peygamber'in büyü'nün etkisinde kalmasıdır. O, bu meseleyi Hz. Musa kıssası ile bağlantı kurarak gündeme getirir. Tâhâ 20/66-67. âyetlerinde Hz. Musa'nın, sihirbazlarla buluşması ve ardından sihirbazların yılanı dönüşen ipi karşısında korku hissetmesine değinilir. Mevdûdî bu âyetin tefsirinde Hz. Musa'nın peygamber de olsa neticede bir insan olduğunu, korkmasının mümkün olduğunu belirtir. Bununla beraber Hz. Musa'nın gösterisinin kendi mucizesiyle ilgili bir yanlış anlamaya yol açacağından korkmuş olabileceğini de söyler. Bu olayın azda olsa peygamberlerin de sihirden etkilenebileceğini gösterdiğini ancak sihirbazların onunla vahiy arasına girmek veya onu saptırmak gibi bir güçleri olmadığını ifade eder. Bu nedenle Hz. Muhammed'in (s.a.v.) bir süre sihrin etkisi altında kaldığıyla ilgili hadislerin yanlış olduğunu söylemenin doğru olmadığını belirtir.³⁴⁸

ez-Zuhruf 43/52. âyetinde Firavun'un Hz. Musa için kullandığı zavallı sözcüğüne yer verilir. Mevdûdî Firavun'un söylediği zavallıdan kastının Musa malı mülkü olmayan bir fakir sözünü şimdi Kureyşliler Hz. Muhammed'e (s.a.v.) söylediğini aktarır.³⁴⁹

Diğer taraftan Mekke toplumunda var olan bir uygulama kıssa bağlamında dile getirilir. el-Kasas 28/12. âyetinde Hz. Musa'nın Firavun'un sarayında yaşamaya başladığı

³⁴⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 3/265.

³⁴⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 3/141.

³⁴⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 3/256.

³⁴⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 5/281.

zaman kendisine süt anne arandığına değinir. Mevdûdî, Mısır'da varlıklı ailelerin çocuklarını emzirmesi için ücretle sütanne tuttuğunu bunun benzerinin Resûlullah'ın zamanında olduğunu ifade eder. Bu nedenle Hz. Musa'nın ablasının uygun bir dadıdan değil, onu sevgiyle yetiştirecek birinden söz ettiğini aktarır.³⁵⁰

el-Mü'min 40/27. âyetinde Hz. Musa'nın büyüklük taslayarak ahirete inanmayanlardan Rabbine sığındığı dua yer alır. Mevdûdî burada Hz. Musa'nın Firavun tarafından tehdit edildiğini söyler. Âyetteki önemli noktanın Hz. Musa'nın bu durumda Firavun'a verdiği cevap olduğunu söyleyen Mevdûdî, onun bu tehditlerden korkmadığını ve dikkate almadığını, olayın zikrediliş şeklinden Hz. Peygamber'in de (s.a.v.) ahirete inanmayan ve onu öldürmek isteyenlere aynı cevabı verdiğinin anlaşıldığını ifade eder.³⁵¹

el-İsrâ 17/101. âyetinde Hz. Musa'ya verilen dokuz mucize hatırlatılarak İsrailoğullarına sormaları istenir. Mevdûdî bu âyetle Mekkelilerin mucize isteklerine üçüncü kez cevap verildiğini aktarır. Mekkeliler'in Hz. Peygamber'e hitaben istediklerini gözlerinin önünde yapmadıkları sürece ona asla inanmayacakları söylediğini, Kur'an'ın onlara cevap olarak sizden evvel Firavun'a dokuz mucize gösterildiği halde inanmadıklarını, Allah'ın elçisini inkâr etmeye devam ettiğini aktarır.³⁵² Böylece onların mucize taleplerine cevap verilmez.

Mevdûdî, Firavun'un çağırdığı sihirbazların Hz. Musa'nın yaptığı şeyin sihir değil, ancak Allah'tan gelen bir mucize olduğunu görüp iman ettiklerini ve bunu hayatları pahasına yaptıklarını söyler. Kur'an'ın, buna rağmen Firavun ve adamlarının iman etmediğini, hal böyleyken Kureyşlilerin kendilerine bir âyet ve mucize geldiğinde nasıl iman edecekleri iddiasında bulunabildiklerini sorar. Mevdûdî, kişinin önyargılarından arındığı, bulunduğu statüyü kaybetmekten korkmadığı, hak ile bâtil arasındaki farkı anladığı ve bâtilı bırakmaya kararlı olduğunda Kitap'tan peygamberlerin hayatından ve kendi çevresini kuşatan kâinattan başka bir mucizeye ihtiyaç duymayacağını ifade eder.³⁵³

Yûnus 10/83. âyeti Hz. Musa'ya gençlerin iman ettiğini anlatır. Mevdûdî, bu âyetin Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kavmiyle yaşadıklarına çok benzediğini, ona da ilk olarak yaşlıların değil, gençlerin cesaret ederek iman ettiğini aktarır. Ali b. Ebî Tâlib,

³⁵⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/163.

³⁵¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 5/143.

³⁵² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/141.

³⁵³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/14.

Ca'fer-i Tayyâr, Talha, Zübeyr, Mus'ab b. Umeyr, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Mes'ud, Bilal-i Habeşî, Abdurrahman b. Avf, Süheyl ve diğerlerinin İslam'ı kabul ettiklerinde henüz yirmi yaşın altında olduklarını söyler. Zeyd b. Hârise, Ebû Ubeyde b. el-Cerrah, Hz. Osman ve Hz. Ömer'in otuz beş yaş altında olduklarını aktarır. Hz. Ebû Bekir'in ise en fazla otuz sekiz yaşında olduğunu, İslam'ın ilk mensupları arasında Hz. Peygamber'le (s.a.v.) yaşıt yalnızca Ammar b. Yâsir, Efendimizden (s.a.v.) yaşlı tek sahabenin de Ubeyde b. Hâris olduğunu ifade eder.³⁵⁴

Mevdûdî'ye göre bu kıssada Yahudiler için de ibret alınacak pek çok husus vardır. el-Mâide 5/26. âyetinde Allah Hz. Musa'ya yoldan çıkmış kavim için artık üzülmemesini söyler. Mevdûdî, bu ifadenin İsrailoğulları için bir uyarı olduğunu, Hz. Musa'ya karşı asi oldukları ve korkaklık yaptıkları için sonunda kırk yıl boyunca evsiz ve yurtsuz bir şekilde çölde yaşamaya mahkûm edildiklerini aktarır. Bunu çok iyi bilen Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanındaki Yahûdiler'e uyarılarak, Allah'ın gönderdiği peygamberin tebliğine karşı tekrar asi olur kulak asmazlarsa, cezalarının bu sefer çok daha ağır olacağının hatırlatıldığını söyler.³⁵⁵

Buraya kadar aktarılan örneklerden anlaşıldığı gibi Mevdûdî, Hz. Musa kıssasını tefsir ederken, muhatap toplumla olan bağlantısını çeşitli yönleriyle güçlü bir şekilde ifade eder. Bu örneklem kıssaların gaye ve hedeflerini açık bir şekilde göz önüne sermektedir.

3.2.5. İsrâiliyat Bilgisi Bağlamında Tefsiri

Kıssalar Kur'an'da geniş bir yer tutar. Yukarıda ifade edildiği gibi kıssalar, ibret ve ders alınması yönüyle aktarılır. Birer tarihi vakıa olan bu kıssalar bütün yönleriyle aktarılmaz. Ne var ki çoğunlukla mübhem ifadelerle aktarılan bu olaylar her zaman merak konusu olmuştur. Erken dönemden itibaren kıssalarda mübhem olarak geçen ifadelerin açıklanmasında başvurulan kaynaklardan biri de isrâiliyat bilgisidir. Ehl-i Kitap kaynakları ve Arapların tarih bilgisine dayan isrâiliyat verilerinin tefsirlerde yar alması, genel itibarıyla ilk dönemde eleştiri konusu olmadığı bilinmektedir. İsrâiliyat bilgisine sistematik tepkinin İbn Teymiyye³⁵⁶ ve öğrencisi İbn Kesîr³⁵⁷ tarafından başlatıldığı kabul

³⁵⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/356.

³⁵⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 1/473.

³⁵⁶ Takıyuddin İbn Teymiyye, *İktidâu sirati'l-mustakim li muhalifeti ashabi'l-cehîm*, thk. Nasi Abdülkerim (Beyrut: Dâru'l- Âlemi'l Kutup, 1999), 2/209, 348, 349, 351.

³⁵⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 5/190, 241; 6/154; Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, thk. Ali Şiri (Beyrut: Dâru İhyau't-Turâsi'l-Arabî, 1988), 1/25, 108, 112, 323; 2/136.

edilmektedir. Sonraki dönemde bu tepkiler sınırlı kalsa da modern dönemde klasik tefsirlere yöneltilen temel eleştiri konusunu isrâiliyat bilgisi oluşturur. Bu bağlamda çağdaş bir müfessir olan Mevdûdî'nin isrâiliyat bilgisine bakışı Hz. Musa kıssası bağlamında ele alınacaktır.

Mevdûdî, isrâiliyat bilgisini eleştirirken dayandığı temel esaslardan biri bu bilgilerin sahih kaynaklara dayanmamasıdır. el-Kasas 28/23. âyeti Hz. Musa'nın Medyen suyuna vardığında, hayvanlarını suya salmamak için çaba sarf eden iki kızı gördüğünden söz edilir. Kızlara bunun nedenini sorduğunda, kızların çobanların suyun başından çekilmesini beklediklerini ve babalarının da çok yaşlı olduğunu anlattıklarından bahseder. Mevdûdî bu âyetin tefsirinde Müslümanlar arasında bu kızların babasının Hz. Şu'ayb olduğu söylentisinin³⁵⁸ yaygın olduğunu aktarır. Kur'an'da Hz. Şu'ayb her ne kadar ünlü biri olarak geçiyorsa da kızların babası olduğuna dair bir bilginin bulunmadığını, kızların babasının gerçekten Hz. Şu'ayb olması durumunda Kur'an'ın bunu açıkça zikredeceğini söyler. Bazı tefsirlerde adı zikredilse de bunların hiçbirinin sahih bir kaynağa dayanmadığını, Hz. Peygamberden de böyle bir bilgi gelmediğini ifade eder.³⁵⁹

Diğer bir örnek de el-Kehf 18/65. âyetinde kendisine ilim öğretilen bir kulun Hz. İlyas olarak tefsir edilmesidir. Mevdûdî, bazılarının İsraili bilgilerden³⁶⁰ etkilendiği gibi onun Elijah (İlyas) olduğunu düşündürecek bir neden olmadığını söyler. Bu bilginin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözüne ters düştüğünü, ayrıca İlyas Peygamber'in Hz. Musa'dan yüzlerce yıl sonra yaşadığı dikkate alındığında bunun yanlışlığının ortaya çıkacağını ifade eder.³⁶¹

Tâhâ 20/22. âyetinde Hz. Musa'ya elini koynuna sokması ve herhangi bir hastalık olmadan bembeyaz çıkacağından söz edilir. Mevdûdî bu âyeti tefsir ederken Hz. Musa'nın elinin güneş gibi parlayacağını ama ona zarar vermeyeceğini söyler. Daha sonra bu olayın Kitab-ı Mukaddes'te, Hz. Musa'nın elinin önce cüzzamlı gibi lekелendiğini ardından düzeldiğini, Talmud'ta ise aynı şekilde geçtiğini ama burada cüzzam

³⁵⁸ Geniş bilgi için bk.: Ebu'l Hasen Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, ts., 3/341; Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, thk. İbrahim Basyûnî (Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyye, ts.), 3/61; Ebû Muhammed Abdulhak İbn Atiyye el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsiri'l-kitabi'l-azîz*, thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422), 4/284; Cemuluddîn Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1422), 3/379; Ebû Hayyan el-Endülüsi, *el-Bahru'l-muhît* (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1420), 8/298.

³⁵⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/173-174.

³⁶⁰ Karşılaştırma için bk.: el-Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl fî tefsiri'l-Kur'an*, 3/313; Nâsiruddîn Ebû Saîd el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı (Beyrut: Dâru İhyau't-Turâsi'l-Arabî, 1418), 3/287.

³⁶¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/187.

hastalığının Hz. Musa’da değil, Firavun’un elinde olduğunu ve bu mucizeyle iyileştiğinin yazıldığını aktarır. Bazı müfessirlerin³⁶² de bu şekilde tefsir ettiğini ama yanlışlıklarını söyler.³⁶³ Aynı şekilde “el mucizesi”nin “beyaz” olarak tefsir edilmesini eleştirir. eş-Şu’arâ 26/33. âyetinde Hz. Musa’nın elini koynundan çıkardığında bembeyaz olduğu anlatılır. Mevdûdî bazı tefsircilerin İsrailiyatın etkisinde kalarak “beyzâ”yı beyaz olarak tercüme ettiklerini söyler.³⁶⁴ Yukarıda ifade edildiği gibi Mevdûdî bu mucizeyi “güneş gibi parlamak” olarak açıklar.

Tâhâ 20/26-28. âyetlerde Hz. Musa’nın, sözünün iyi anlaşılması için dilindeki tutukluğun giderilmesi duasına yer verilir. Mevdûdî, Hz. Musa’nın Firavun ve adamlarının karşısında onları etkileyebilmek için akıcı bir dile sahip olması gerektiğini ama kendisinin belîğ bir konuşmacı olmadığını bildiğini, bu nedenle bu duayı yaptığını ifade eder. Mevdûdî, Hz. Musa’nın daha küçük bir çocukken Firavun’un tacını başından alarak kendi başına taktığını, ardından Firavun’un vereceği cezadan kurtulmak için yanan kömürle dilini yaktığını aktarır. Bu hikâyeyi aptalca bulan Mevdûdî, bazı müfessirlerin³⁶⁵ bunu kabul ettiğini sözlerine ekler.³⁶⁶ Aynı şekilde ez-Zuhruf 43/52. âyetinde geçen Firavun’un Hz. Musa için söylediği “maksadını anlatamayan adam” ifadesini bu kapsamda değerlendirir. Mevdûdî, Firavun’un bu sözünden hareketle bazı müfessirlerin Hz. Musa’nın kekeme olduğunu kabul ettiklerini söyler. Bu bağlamda, ilgili âyette geçen “zavallı, maksadını anlatamayacak adam” ifadesini ayrıntılı bir şekilde izah etmeye çalışır. Esasında onun amacı klasik tefsirlerde yar alan konu ile ilgili bazı açıklamaların isabetli olmadığını ortaya koymaktır. Öncelikle isim zikrederek müfessirlere göndermede bulunur. Mevdûdî, İbn Kesîr’in,³⁶⁷ âyette geçen söz konusu ifadeyi, çocukken ağzına kor koyması neticesinde dilinde oluşan yanık nedeniyle sözünü açıkça söyleyemeyecek derecede kekeme biri olarak tefsir ettiğini belirtir. Zemahşerî,³⁶⁸ bu âyeti tefsirinde, “zavallı”dan kastın hakir ve zayıf kimse olduğunu, “maksadını anlatamayan” ifadesi için ise dilindeki yabancılık sebebiyle derdini anlatamayan manasında kullanıldığını ifade eder. Neseî, “yoksa ben size de malum olan halimle, şu zavallı, basit ve bayağı ve

³⁶² Geniş bilgi için bk.: et-Taberî, *Câmiu’l-beyân fî te’vili’l-Kur’ân*, 18/297; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 9/2975; en-Neseî, *Medâriku’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl*, 1/592.

³⁶³ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, ts., 3/243-244.

³⁶⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, ts., 4/22.

³⁶⁵ Karşılaştırma için bk.: Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, 3/26; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 7/2421; el-Mâturîdî, *Tefsîru’l-Mâturîdî Te’vilâtu Ehli’s-Sunne*, 7/278; el-Mâverîdî, *en-Nuketü ve’l-’uyûn*, 3/328; el-Hâzin, *Lubâbut’t-te’vîl fî me’âni’t-tenzîl*, 3/204.

³⁶⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, ts., 3/244.

³⁶⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 5/282.

³⁶⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâiki gavâmidî’t-tenzîl*, 3/61.

kekeme olup maksadını anlatamayan şu adam”³⁶⁹ şeklinde tefsir eder. Aynı şekilde Suyûtî’nin³⁷⁰ eserinde naklettiği bu minvaldeki açıklamalara yer verir. Mevdûdî, bu düşüncenin doğru olmadığını, Tâhâ 20/27-36. âyetlerinde Hz. Musa’nın diğer bazı istekleriyle beraber dilinin açılması yönündeki duasının kabul edildiğini aktardığını söyler. Ona göre, Kur’an’ın naklettiği Hz. Musa’nın çeşitli konuşmaları belagatinin çok güzel olduğunu gösterir.³⁷¹

Tâhâ 20/95-96. âyetlerinde Hz. Musa’nın Sâmirî’ye hesap sormasına yer verilir. Sâmirî kendisini müdafaa ederken “*Ben onların görmediği şeyi gördüm. Elçinin izinden bir avuç avuçladım.*” sözlerine yer verilir. Mevdûdî, bu âyetin tefsirinde birçok farklı görüş olduğunu bildirir. Seleften müfessirlerin çoğunluğuna göre âyetin tefsirinin şöyle olduğunu söyler: Sâmirî, Cebrâil’i (elçiyi) görür. Onun bastığı yerden bir avuç toprak alarak buzağı heykelinin üzerine serper. Böylece heykelde yaşam belirtileri görülür ve böğürmeye başlar.³⁷² Kur’an’ın olayı böyle anlatmadığını söyleyen Mevdûdî, yalnız Hz. Harun’un Sâmirî’yi hesaba çekerken aldığı cevabı zikrettiğini hatırlatır. Bunun dışında ilk olarak muhtemelen Ebû Müslim İsfehânî’nin ortaya attığı, daha sonra İmam Râzî’nin³⁷³ de kabul ettiği bir görüşte Sâmirî, Musa’nın (elçinin) imanında var olan bir zayıflık gördüğünü, bundan dolayı bir müddet ona uyduğunu daha sonra onun ardından gitmeyi terk ettiğini söyler.³⁷⁴

el-Kehf 18/60. âyetinde Hz. Musa ile gencin yolculuğuna yer verilir. Mevdûdî, Talmud’a göre hikâyenin kahramanının Hz. Musa değil, Levi’nin oğlu Rabbi Jochanan olduğunu, yanındaki gencin ise göğe yükseltilerek, dünyanın yönetimi amacıyla meleklerle birleştirilen Elijah olduğunu aktarır. Mevdûdî aradan yüzyıllar geçtikçe bu olayda tahrifler ve bazı değişiklikler olmasının mümkün olduğunu söyleyerek bazı Müslümanların da ne yazık ki Talmud’tan etkilenip, Musa kıssasındaki şahsın Peygamber Musa olmadığını aynı dönemde yaşayan başka bir Musa olduğunu söylediklerinden yakınlır. Bu Müslümanların maalesef Talmud’un isnadının oldukça zayıf olduğunu

³⁶⁹ en-Nesefî, *Medâriku’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl*, 2/362.

³⁷⁰ Celâluddîn es-Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 5/567.

³⁷¹ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, ts., 5/281.

³⁷² Geniş bilgi için bk.: Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, 3/40; et-Taberî, *Câmiu’l-beyân fî te’vîli’l-Kur’ân*, 2/64; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 7/2431; el-Mâturîdî, *Tefsîru’l-Mâturîdî Te’vilâtu Ehli’s-Sunne*, 5/42; el-Mâverdî, *en-Nuketu ve’l-’uyûn*, 3/422.

³⁷³ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb (Tefsîru’l-kebîr)* (Beyrut: Dâru İhyau’t-Turâsi’l-Arabî, 1420), 22/95.

³⁷⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, ts., 3/271.

unuttuklarını, ayrıca bunun başka bir Musa olduğuna inanmayı gerektirecek bir durumun olmadığını ifade eder.³⁷⁵

Tâhâ 20/11-12. âyetlerinde ateşin yanına vardığında Allah'ın Hz. Musa'ya seslendiği ve “*kutsal vadi Tuva'da*” olduğundan söz edilir. Mevdûdî, Tuva hakkında müfessirlerin iki farklı görüşte olduklarını söyler. Genel olarak müfessirlerin Tuva'yı bir vadi olarak kabul ettiğini, ama bazılarının da o an için kutsal hale getirilen bir vadi olduğu kanaatinde olduklarını aktarır. Ona göre Kur'an'ın bahsettiği bu yer günümüzde de sınırları bilinen bir vadidir.³⁷⁶

Bazen Mevdûdî düşüncesini teyit etmek için tefsirlere müracaat eder. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın asasının aldığı yılan şekillerini ifade etmek için farklı isimler kullanıldığı görülür. Ancak bu farklı isimlendirmenin bir gayesi vardır. Mevdûdî bu gayeyi yukarıda geçtiği şekliyle Râzi'den yaptığı alıntıyla ifade etmeye çalışır. Buna göre farklı isimlendirilmesinin nedeni, asanın aldığı yılan şeklinin büyüklüğü nedeniyle ejderha, küçük yılanlar gibi kıvrak, hareketli ve hızlı olduğunu ifade etmektir.³⁷⁷

ez-Zuhuf 43/49-50. âyetleri Firavun ve kavminin ileri gelenlerinin, kendilerine azap geldiği vakit Hz. Musa'nın yanına gelerek ondan azabın kalkması için dua etmesini istediklerini, şayet azap kalkarsa doğru yola girecekleri sözünü verdiklerinden bahseder. Hz. Musa'nın duası sonucunda azap üzerlerinden kalkınca, verdikleri sözden döndüklerini ve Hz. Musa'ya “büyücü” diye hitap ettiklerini anlatır. Mevdûdî, Firavun ve kavminin ileri gelenlerinin iman etme noktasında oldukça inatçı kimseler olduğunun anlaşıldığını, çünkü Hz. Musa'dan azabın kaldırılması için dua etmesini isterlerken bile, ona bir peygamber olarak değil bir büyücü sıfatıyla hitap ettiklerini aktarır. Onların bir büyücünün böyle olağanüstü olaylar karşısında aciz kaldıklarını çok iyi bildiğini, çünkü büyücülerin belki küçük çaplı yanılsamalar yapabileceklerini ancak büyük bir kıtlık veya ülke genelinde çekirge istilası gibi bir durumu meydana getiremeyeceklerini ifade eder. Mevdûdî bir hükümdarın tebaasında bunları yapabilen sihirbazın olması halinde, o hükümdarın ordu kurmasına, savaşa girmesine gerek kalmayacağını, onların yardımıyla bütün bir dünyayı emri altına alabileceğini, hatta bu sihirbazların hükümdara çalışmak zorunda kalmayacağını, bizzat kendilerinin hükümdar olacağını söyler. Müfessirlerin çoğunluğunun Firavun ve adamlarının azabın kalkması için Hz. Musa'dan dua isterken

³⁷⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/182-183.

³⁷⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/240.

³⁷⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/21.

bile, ona büyücü olarak hitap etmelerini açıklamakta güçlük çektiklerini söyleyen Mevdûdî, müfessirlerin yardım isteyen bir kimsenin karşısındaki insanı küçük görmeyeceğini, dolayısıyla âyetteki “büyücü” ifadesinin onu küçültmek için değil, ancak yüceltmek için kullanılabileceğini söylediklerini aktarır. Mevdûdî, müfessirlerin o dönemde sihirbazlığın saygın bir meslek olduğu görüşünü Kur’an’a aykırı olarak nitelendirir.³⁷⁸

el-Kehf 18/60. âyeti Hz. Musa ve gencin yolculuğuna değinir. Mevdûdî, İbn Abbas’tan Avfî kanalıyla gelen bir rivayette olayın Firavun’un helak edilmesinden, Hz. Musa ve İsrailoğullarının Mısır’a yerleşmesinde sonra olduğunu aktarır. Mevdûdî bunu, Buhârî gibi güvenilir kabul ettiği, hadis kaynaklarıyla desteklenmediği için kabul etmez. Ayrıca Firavun’un helakinden sonra Mısır’a yerleştiklerine dair bunun dışında hiçbir kaynağın olmadığını, Kur’an’ın ise bunun aksini söylediğini, Hz. Musa’nın ömrünün Sinâ ve Tih çölünde geçtiğini aktarır.³⁷⁹

Mevdûdî kıssayı tefsir ederken yer yer klasik tefsirlere göndermede bulunur. Bu bağlamda bazı müfessirlerin görüşlerini kritik eder, kendi verileriyle karşılaştırır. Bazı yerlerde genel bir gönderme yaparken, bazen de müfessirlerin isimlerini zikrederek düşüncesini sunmaya çalışır.

3.2.6. Kıssayı Güncel Örneklerle Karşılaştırma

Mevdûdî, Hz. Musa kıssasını tefsir ederken bazı yönleriyle günümüzle karşılaştırır. Burada onun amacı Kur’an’ın evrensel mesajlarını okuyucunun dikkatine sunmaktır. Her ne kadar araçlar değişmişse de din karşısında takınılan tutumlarda bir değişiklik meydana gelmediğini ifade etmeye çalışır.

el-Kasas 28/38. âyetinde Firavun, Musa’nın ilahını görmek için Hâmân’dan bir kule yapmasını istediği anlatılır. Mevdûdî, Firavun’un buradaki hareketini, uzaya sputnikler, lunicler gönderen Rus komünistlere benzeterek onlarında bu araçları uzaya gönderdiklerinde orada tanrıyı bulamadıklarına dair sözlerini aktarır. Firavun’un da bunlar gibi kuleden bakarak Allah’ı görebileceğini düşündüğünü söyleyen Mevdûdî aradan 3.500 yıl geçmesine rağmen dalalet içinde olan insanların bir nebze de olsa gelişmediğini hâlâ aynı bakış açısıyla kâinata baktıklarını ifade eder.³⁸⁰

³⁷⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, ts., 5/279-280.

³⁷⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, ts., 3/182.

³⁸⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, ts., 4/184.

Mevdûdî, Kur'an'ın Firavun'un bu aptalca şeyi yapıp yapmadığı hakkında bir bilgi vermediğini söyler. Onun aslında tebaasını aldatmak için bunu söylediğini, gerçekten Allah'ı inkârından mı yoksa inat ettiğinden mi böyle konuştuğunun belli olmadığını ifade eder. Mevdûdî, Firavun'un bazen göğsü çıkıp orada insanlara Hz. Musa'nın tanrısını orada göremediğini söylerken, bazen de ez-Zuhur 43/53. âyetinde anlatıldığı üzere neden O'na altın bileziklerin gönderilmediğini veya melekler topluluğunun kendisine niçin eşlik etmediğini sorar. Firavun'un bu sözlerini Rus devlet başkanı Kruşçev'inkine benzeten Mevdûdî, onun bazen Allah'ı inkâr ettiğini, bazen O'na yalvardığını, bazen de O'nun adına yeminler ettiğini aktarır.³⁸¹

Mevdûdî, Kitab-ı Mukaddes'te altınları eriterek buzağı yapan kişinin Hz. Harun olarak geçtiğini söyler. Oysa Kur'an açıkça belirttiğine göre altınları eritip put yapan Sâmirî'dir. Mevdûdî, bu söylemi kıyasıya eleştirir. Yahûdî tarihindeki derin araştırmaların, onların büyük bir ahlakî çöküş içine girdiklerini gösterdiğini, genelde toplumun, özelde ise din adamları ve hahamların sapıklık ve ahlaksızlık içine düştüklerinde kendilerini haklı çıkarmak için peygamberlere iftira ettiklerini belirtir. Mevdûdî, Hinduların da ahlakî bozulmalar karşısında Yahûdilerle aynı yolu takip ettiklerini söyler.³⁸²

el-Kasas 28/38. âyetinde Firavun'un tebaası için kendisinden başka ilah olmadığı iddiasına değinilir. Mevdûdî, onun bu iddiasının aslında gerçek manada bir ilahtan ziyade, siyasi bir otorite anlamında kullandığını ifade eder. Mevdûdî, Firavun'un bu durumunu, siyasi ve hukuki yönden bağımsız olan devletlere benzetir. Bu devletlerde kanun koyanın ister bir kral, isterse millet iradesi olsun Allah'ın koyduğu, peygamberin insanlara ilettiği kanunlar ile değil, kendi kanunlarıyla ülkelerini yönettikleri sürece, bu yaptıkları şeyin Firavununkinden hiçbir farkı olmadığını söyler. Sadece, cahil halkın Firavun'a lanet ederken, yasal olan bu sistemleri onayladığını ifade eder.³⁸³

eş-Şu'arâ 26/30-31. âyetlerinde Hz. Musa'nın Firavun'a kendisinin Allah'ın resulü olduğuna dair delil getirse de yine zindana mı atacak sorusuna, Firavun'un cevaben, doğru söylüyorsa o delili getirmesini istediğini anlatır. Mevdûdî, burada Firavun'un eski ve yeni müşriklerden hiçbir farkının olmadığını söyler. Onun da diğer müşrikler gibi bütün tanrı ve tanrıçaların üstünde hepsinden daha güçlü bir Allah'ın

³⁸¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/185.

³⁸² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/97.

³⁸³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/183-184.

varlığına inandığını ifade eder. Böyle olmasa Firavun'un, Hz. Musa'dan âyet getirmesini istemeyeceğini aktarır.³⁸⁴

Mevdûdî, el-A'râf 7/107-108. âyetlerinde Hz. Musa'ya verilen iki mucizenin art arda geçtiği için iki mucizeyi birlikte açıklar. Bu mucizelerin Allah'ın peygamberi olması hasebiyle kendisine verildiğini belirtir. Mevdûdî, ne zaman ki bir peygamber Allah'ın elçisi, yeryüzündeki temsilcisi olarak ortaya çıktıysa halkın bunu ispatlayacak olağanüstü olaylar (mucize) istediğini söyler. Bu istekler üzerine Kur'an'ı Kerim'de "âyât" olarak nitelenen olaylar gösterilir. Mevdûdî bazı Müslüman bilginlerin bu mucizeleri fizik kurallarına göre açıklamayı tercih ettiğini aktarır. Onların böyle yaparak Kur'an-ı Kerim'e karşı şüpheyle yaklaştıklarının farkında olmadıklarını ifade eder. Çünkü Kur'an'ın burada zikredilen olayı tabiatüstü bir vakıa olarak anlattığını ve Hz. Musa'nın peygamberliği hususunda Allah'ın âyeti olduğunu açıkladığını söyler. Bu vakıaları olağan olaylar olarak açıklamanın Kitab'ı inkâr etmek olduğunu söyleyen Mevdûdî, bunu yapanların gülünç duruma düştüklerini, bir yandan mucizeleri onaylayan Kur'an'a inanmazlarken, diğer yandan bunu onaylayan Kur'an'a karşı inançsızlıklarını açıkça ortaya koyamadıklarını ifade eder.³⁸⁵

el-İsrâ 17/101. âyeti Firavun'un, Hz. Musa hakkında büyülendiğine dair sözünü aktarır. Mevdûdî bu ithamı Mekkelilerin de Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yönelttiklerini söyler. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) büyülendiği ile ilgili hadisi kabul etmeyen hadis inkârcılarına değinerek, onların söz konusu hadisin Kureyşlilerin Efendimize (s.a.v.) yönelttiği "büyülenmiş" ithamını doğrular vaziyette olduğunu ama Kur'an'ın bunu reddettiğini söylediklerini aktarır. Ama unuttukları bir noktanın olduğunu söyleyen Mevdûdî, bunun Firavun tarafından aynı ithama maruz kalan Hz. Musa için de geçerli olduğunu söyler. Tâhâ 20/66-67. âyetlerinde sihirbazların yaptığı sihir nedeniyle iplerinin, Hz. Musa'ya gerçek bir yılan gibi görünerek debelendiği anlatılır. Mevdûdî, söz konusu hadisin Kur'an'a aykırı ise, Kur'an'ın buradaki sözlerinin Hz. Musa hakkında daha önce söylemiş olduğu "büyülenmediği" sözüyle çelişmesi gerektiğini ifade eder. Hadis inkârcılarının, Firavun ve Mekke müşriklerin, kendi peygamberlerini hangi anlamda büyülenmiş diye itham ettiklerini bilmediklerini, her iki tarafın da kendi peygamberlerini bir gücün büyülediğini ve onların bu büyü etkisiyle peygamberlik

³⁸⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/21.

³⁸⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/77.

iddiasında bulunduklarını ifade eder. Mevdûdî, Kur'an'ın onların bu iddiasının yanlış olduğunu, bir insana yapılan kısa süreli sihir ve büyüü reddetmediğini söyler.³⁸⁶

Mevdûdî, Samirî'nin İsfehânî ve Râzî'nin³⁸⁷ de kabul ettiği bir görüşü göre Hz. Musa'nın imanının da bir zayıflık gördüğü için onun ardından gitmeyi terk ettiği cevabını verdiğini aktarır. Kur'an'ın sözlerinin onların dediği şekilde kullanılmış olamayacağını, çünkü bunun ilgisiz ve uzak bir yorum olduğunu ifade eder. Mevdûdî, modernist müfessirlerin, Allah'ın (haşa) kendi sözlerini gereği gibi açıklayamadığını, bu sebeple onların bilim adamlarının alayından, Allah'ı (haşa) korumak için imdada koştuklarını söyler. Mevdûdî âyete geniş bir çerçeveye bakıldığı takdirde Samirî'nin bunu uzun uzun düşünerek planlayan, daha sonra uygulayan bir hilekâr olduğunun ortaya çıkacağını söyler. Onun iyi bir sanatkâr olduğunu, bu nedenle altından yaptığı buzağıyı ustalıklı inek gibi böğürttüğünü aktarır. Cahil ve bilgisiz kimseleri bununla kandırdığını, kimsenin görmediği şeyi gördüğünü, elçinin bastığı yerden bir avuç toprak alarak buzağının üzerine serptiğini, bu nedenle buzağının böğürdüğünü uydurur. Resul kelimesiyle Hz. Musa'yı kastettiğini söyleyen Mevdûdî, böyle yaparak onu da gururlandırıp kandıracağını düşündüğünü söyler.³⁸⁸

Mevdûdî, İsrailoğullarının el-Bakara 2/57. âyetinde değinilen “menn” ve “selva” sayesinde kırk yıl boyunca hiçbir şekilde kıtlık çekmeden yaşadıklarını aktarır. Bu bağlamda günümüz teknolojisi ve ulaşılabilen yeraltı kaynaklarına rağmen çağdaş bir ülkenin birkaç milyon sığınmacıyı besleyip barındırması halinde bunun çok zor olacağını söyleyerek, Allah'ın çorak, verimsiz çöl ortasında İsrailoğullarına verdiği nimetlerin dikkate değer olduğunu ifade eder.³⁸⁹

el-Arâf 7/160. âyetinde Hz. Musa'dan asasıyla kayaya vurması istenerek, kayadan on iki pınar fişkırtıldığına yer verilir. Mevdûdî bu âyetin tefsirinde İsrailoğullarına verilen üç ikramın zikredildiğini söyler. Bunlardan birincisi Sinâ Yarımadası'nda kaldıkları zaman boyunca mucize olarak kendilerine su verilmesi. İkinci olarak çölün kızgın güneşinden onları korumak için gökyüzünün bulutlarla kaplanması. Üçüncüsü ise yine çölde beslenmeleri için kudret helvası ve bıldırcın etinin gönderilmesi. Mevdûdî, insan hayatı için zaruri olan bu düzenlemelerin yapılmaması halinde açlık, susuzluk ve

³⁸⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/141-142.

³⁸⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb (Tefsîru'l-kebîr)*, 22/95-96.

³⁸⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/271.

³⁸⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 1/77.

kavurucu sıcaklığın da etkisiyle iki milyondan fazla insanın helak olacağını belirtir. Hatta günümüzdeki imkânlar dâhilinde bile bugün Sînâ Yarımadası'na aynı miktarda insan kalabalığı bir ziyaret yapmak isterse, bu kalabalık için gerekli olan yiyecek, içecek ve onları kavurucu sıcaktan koruyacak bir yer bulmanın ne denli imkânsız olduğunu, bölgeye gidildiği takdirde daha iyi anlaşılacağını söyler. Bu sebeple bölgede yaşayan insanların sayısının oldukça az, ancak birkaç bin kadar olduğunu aktarır. Mevdûdî, günümüzdeki bir devletin dahi bölgeye birkaç yüz bin asker göndermesi halinde başının ağrıyacağını ifade eder. Bu sebeple vahiy ve mucizeye inanmayan araştırmacıların, İsrailoğullarının İncil ve Kur'an'da anlatıldığı şekliyle yıllarca çölde dolaşmalarını kabul etmediklerini, bu araştırmacıların, en fazla Filistin'in güneyinden belki Arabistan'ın kuzeyine gidilmiş olabileceğinin akla daha yakın bulduklarını aktarır. Ayrıca araştırmacıların, Mısır'la bütün bağlantı yollarının kesik olması ve Amalikalıların her an için saldırılarının söz konusu olmasından, bu topluluğun böylesi zor coğrafî ve ekonomik şartlarda, bunca yıl yaşamanın imkânsız olduğunu söylediklerini aktarır.³⁹⁰

3.2.7. Gözlemlere Dayalı Yaptığı Tefsirler

Önceki bölümde ifade edildiği gibi Mevdûdî tefsirini yazmadan önce Kur'an kıssalarında geçen coğrafyayı gezer, buralarda çeşitli tespitler yapmaya çalışır. Bu anlamda kıssalarda geçen bazı hususları gözlemlerine dayanarak aktarmaya çalışır. Esasında Mevdûdî bu tespitini *Sefernâme-i Arzı'l-Kur'ân* adlı eserinde ayrıntılı bir şekilde kaleme alır. Bu başlık altında Hz. Musa kıssası ile ilgili tefsir bağlamında tespitlerine yer verilecektir.

Mevdûdî, İsrailoğullarının Mısır'daki esaretten kurtulup, bağımsız ve hür bir hayata kavuşunca Allah'ın Hz. Musa'yı kavmini uyarması gereken şeriatı kendisine talim etmek üzere onu Tûr-i Sînâ'ya çağırdığını ve bu davetin, davet serilerinin ilki olduğunu belirtir. Hz. Musa'ya verilen bu ağır görev için gerekli yeterliliği kazanmasını sağlayacak zühd, ibadet, oruç, iç murakabe, dua, arınma ve tefekkür amacıyla Allah'ın onu kırk gün Tûr-i Sînâ'ya çağırdığını aktarır. Mevdûdî, Hz. Musa'nın emredilen yere giderken kavmini, Tûr-i Sînâ ile Nabi Sâlih arasında bulunan Vadi's-Şeyh'e bıraktığını, buraya Meydânu'r-Râha da denildiğini söyler. Yerel söylentilere göre, vadinin bir yanında Hz. Salih'in Semud topraklarından sonra göç ettiği bir tepelik olduğunu ve Hz. Salih anısına yapılan bir caminin bugün bile orada durduğunu, vadinin diğer bir yanında "Cebeli

³⁹⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/104.

Harun” diye adlandırılan ve İsrailoğullarını buzağıya taptıkları için protesto eden Hz. Harun’un gittiği bir tepeciğin olduğunu söyler. Vadinin üçüncü tarafında çoğunlukla bulutlarla kaplı Sînâ Dağı’nın bulunduğunu ve bu dağın deniz seviyesinden 7.359 feet (2.243 metre) yükseklikte olduğunu, Hz. Musa’nın bu dağın tepesinde bulunan bir mağarada kırk gün kırk gece kaldığını aktarır.³⁹¹ Mevdûdî, burada sözü edilen Tûr’un Süveyş Kanalının doğusundaki Tûr limanı olmadığına dikkat çeker.³⁹²

Mevdûdî el-Mâide 5/21. âyetinde geçen “kutsal toprak”ın İbrahim, İshak ve Yakup peygamberlerin yurdu olan Filistin olduğunu, İsrailoğullarının Mısır’dan ayrıldıkları zaman Allah’ın burayı fethetmeyi onlara emrettiğini açıklar. Âyette geçen konuşmanın, Mısır’dan ayrıldıktan iki sene sonra İsrailoğullarının, Filistin’in güney sınırı ile Arabistan’ın Kuzey sınırının birleştiği nokta olan Faran Çölü’ndekeyken geçtiğini aktarır.³⁹³

el-A’râf 7/138. âyetinde İsrailoğullarının puta tapan bir kavme rastladıkları ve Hz. Musa’dan kendileri için böyle bir put yapmasını istedikleri olay anlatılır. Mevdûdî, âyetteki puta tapan kavmin, Sînâ Yarımadası’nda bulunan Mafka adında askeri bir garnizonda yaşayan Mısırlılar olduğunu söyler. İsraililerin Kızıldeniz’i, İsmailiye ile Süveyş ili arasında bir yerden geçerek, yolculuklarını Mısır’ın hâkim olduğu yarımadaının güneyinde kıyı boyunca sürdürdüklerini belirtir. Biraz aşağıda zümrüt ve bakır madenlerinin bulunduğu ocakların olduğunu, bunları korumak amacıyla Mısırlıların askeri garnizonlar kurduğunu ifade eder. Bunlardan birinin yarımadaının güneybatısında bulunan, kalıntılarının günümüze kadar ulaşan büyük bir tapınak inşa ettikleri Mafka olduğunu, buraya yakın bir yerde ay tanrısı adına yapılan Sami kavimlerinin tapınağının da bulunduğunu aktarır. Mevdûdî, büyük ihtimalle İsraililerin bu tapıntan geçerken putlara tekrar heves ettiklerini, Mısır kültürünün, İsrailoğullarının köle oldukları onca zaman içinde onların üzerinde derin izler bıraktığını ifade eder.³⁹⁴

Mevdûdî, el-Bakara 2/60. âyetinde geçen Hz. Musa’nın asasını taşa vurmasıyla on iki pınar fışkırtıldığını, bunun Allah’ın İsrailoğulları arasında su kavgalarının yaşanmaması için bu mucizenin verildiğini, hatta bugün dahi kayanın Sînâ Dağı civarında on iki deliği ile beraber görüldüğünü aktarır.³⁹⁵

³⁹¹ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’an*, ts., 2/91.

³⁹² Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’an*, ts., 1/75.

³⁹³ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’an*, ts., 1/472-473.

³⁹⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’an*, ts., 2/88.

³⁹⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’an*, ts., 1/79.

Tâhâ 20/80. âyeti İsrailoğullarının düşmanlarından kurtarıldığını ve kendilerine menn ve selva verildiğini anlatır. Mevdûdî Allah'ın İsrailoğullarına “menn” ve “selva” göndermesini mucize olarak nitelendirir. Çünkü onların çölün ortasında normal bir şekilde yiyecek bulmalarının mümkün olmadığını söyler. Günümüzde orada yapılan araştırmalarda bu yiyeceklere ait herhangi bir şey bulunmadığını, ancak bazı sahtekârların turistlere “menn” adı altında helva sattıklarını ifade eder.³⁹⁶

el-Bakara 2/58. âyetinde İsrailoğullarına bir şehre bağışlanma dileyerek girmelerinin emredildiğinden söz edilir. Mevdûdî, bu olayın İsrailoğullarının, Sînâ Yarımadası ile Kuzey Arabistan arasında gezindikleri sırada meydana geldiğini, bundan dolayı bu şehrin Ürdün'ün doğusunda yer alan Eriha şehrinin karşısında bulunan Şittim şehrinin olmasının muhtemel olduğunu söyler.³⁹⁷

el-Kehf 18-60. âyetinde Hz. Musa'nın yanındaki gence iki denizin birleştiği yere kadar gideceğini söylediği zikredilir. Mevdûdî, eğer kendi tahmini doğru ise bu olayın Hz. Musa'nın Sudan yolculuğu esnasında vuku bulduğunu ve iki denizin birleştiği yerin ise Beyaz Nil ile Mavi Nil'in kesiştiği, günümüzde Hartum denilen şehrin olduğunu ifade eder.³⁹⁸

el-Kasas 28/22. âyetinde Hz. Musa'nın Mısır'dan ayrılıp Medyen'e doğru gittiğinde Allah'ın kendisini doğru yola iletmesi için yaptığı duadan söz eder. Mevdûdî, “doğru yol” ifadesinin Hz. Musa'yı sağ salim bir şekilde Medyen'e götürecek yol olduğunu, Medyen'in Firavun'un hâkimiyet alanı dışında olduğunu ve o dönemde Firavun'un Sînâ Yarımadası'nın iç batısı ile güney bölgelerine hâkimiyet kurduğunu açıklar. Hz. Musa'nın öncelikle Medyen'i tercih etmesine sebep olarak, Akabe Körfezinin doğu ve batı kıyılarına yerleşen Medyen halkının, Firavun'un imparatorluk sınırları içinde olmayan en yakın ülke olduğunu söyleyen Mevdûdî, ancak oraya ulaşabilmesi için Firavun'un asker ve polisine yakalanmaması gerektiğinden böyle dua ettiğini söyler.³⁹⁹

Mevdûdî, Medyen'in Arap kaynaklarına göre Akabe Körfezi'nin batı kıyısında, Makna'nın kuzeyinde küçük bir yer olduğunu, bugün oraya el-Bid dendiğini söyler. 1959 yılında Akabeye yaptığı seyahat esnasında oranın halkının kendisine büyüklerinden

³⁹⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/263.

³⁹⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 1/79.

³⁹⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/182.

³⁹⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/170-171.

buranın Medyen olduğunu işittiklerini aktarır. Josephus ve Burton da dâhil eski ve yeni bütün kâşif ve coğrafyacılardan, burasının Medyen olduğu konusunda hemfikir olduklarını aktarır. Yakınlarında Mağârât-ı Şu'ayb denilen yerde Semud kavmine ait abidelerin bulunduğunu, bir mil ötesinde iki kurumuş kuyunun bulunduğu harabeler olduğunu söyler. Mevdûdî, kendisine kuyulardan birinin Hz. Musa'nın keçileri suladığı kuyunun olduğunu söylendiğini aktarır. Bu rivayetin Ebu'l-Fidâ'nın (ö. 732) *Takvîmu'l-Buldân*'ında ve Yâkût'un *Mu'cemu'l-Buldân*'ında nakledildiğini söyler. Aynı rivayetlerde oranın yerlilerinin, kuyunun Hz. Musa'nın kuyusu olduğunu söylediklerini aktarır.⁴⁰⁰

el-Kasas 28/29. âyetinde Hz. Musa'nın süreyi tamamladıktan sonra yola çıktığında Tûr'da gördüğü ateşten söz eder. Mevdûdî bu yolculuğun Mısır'a doğru yapılan bir yolculuk olduğunu, çünkü Tûr Dağı'nın Medyen'den Mısır'a doğru giden yol üzerinde olduğunu ifade eder.⁴⁰¹

Mevdûdî, en-Neml 27/7. âyetinde geçen Hz. Musa'nın ateş gördüğü yerin deniz seviyesinden yaklaşık olarak 1.500 metre yükseklikte Tûr Dağı'nın eteklerinde bir yerde olduğunu söyler. Roma'nın ilk Hristiyan imparatoru olan Konstantine'in, bu olayın meydana geldiği yere bir kilise inşa ettirdiğini, iki asır kadar sonra İmparator Justinian'ın bu kiliseyi de içine alacak şekilde bir manastır yaptırdığını aktarır. Hem kilisenin hem de manastırın bugün hâlâ ayakta, Yunan Ortodoks kilisesine bağlı olan rahipler tarafından idare edildiğini ifade eder.⁴⁰²

Mevdûdî, eş-Şu'arâ 26/52. âyetlerinde geçen Hz. Musa'ya gece yola çıkın emrinin, Firavun'un ordusuyla onların peşine düşmeden önce, arayı açarak yakalanmalarını engellemek için olduğunu söyler. İsrailoğullarının tek bir bölgede değil, dağınık bir şekilde, özellikle Ramses ve Memfis arasında bulunan Goşen denilen yerde yaşadıklarını aktarır. Mısır'ı terk etmeleri emrinin verilmesi üzerine Hz. Musa'nın, İsrailoğullarının bulundukları yerlere adamlar göndererek, hicret için hazırlık yapmalarını ve hicret için belli bir gün tayin ettiğini ifade eder.⁴⁰³

⁴⁰⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/173.

⁴⁰¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/179.

⁴⁰² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/92.

⁴⁰³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/27.

3.2.8. Arkeolojik Verilerle Yaptığı Tefsirler

Modern dönemde yapılan arkeolojik araştırmalar, Kur'an'da geçen bazı kıssaları aydınlatıldığı kabul edilir. Aynı zamanda birer tarihi veri olan kıssalar, bazı araştırmacılar tarafından kalıntılar üzerinden çeşitli yönleriyle ele alınır. Mevdûdî, Hz. Musa kıssasını tefsir ederken bu verilerden yararlanır.

el-A'râf 7/127. âyeti Firavun'un İsrailoğullarının erkeklerini öldürüp, kızlarını sağ bırakmasından bahseder. Mevdûdî bu âyetin tefsirinde, İsrailoğulları için baskı ve zulmün iki ayrı dönemi olduğunu söyler. İlk olarak Hz. Musanın doğumundan önce II. Ramses zamanında gördükleri zulüm, ikincisi ise Hz. Musa'nın peygamber olarak gönderildiğı, Mineptah zamanında gördükleri zulümdür. Mevdûdî, her iki dönemin ortak noktasının; sistemli bir şekilde onların soyunu yavaş yavaş kurutacak şekilde erkek çocuklarının öldürölerek, kız çocuklarının sağ bırakılması olduğunu ifade eder. 1896 yılında arkeolojik kazılar sonucu bulunan bir levhanın o döneme ait olduğunu tahmin edildiğini aktarır. Bulunan bu levhanın üzerinde Mineptah'ın zafer ve kahramanlıklarından söz edilir, ayrıca İsrâillilerin imha edilerek, türemeleri için onlardan geriye hiçbir tohum bırakılmadığı cümlesinin yazılı olduğunu aktarır.⁴⁰⁴

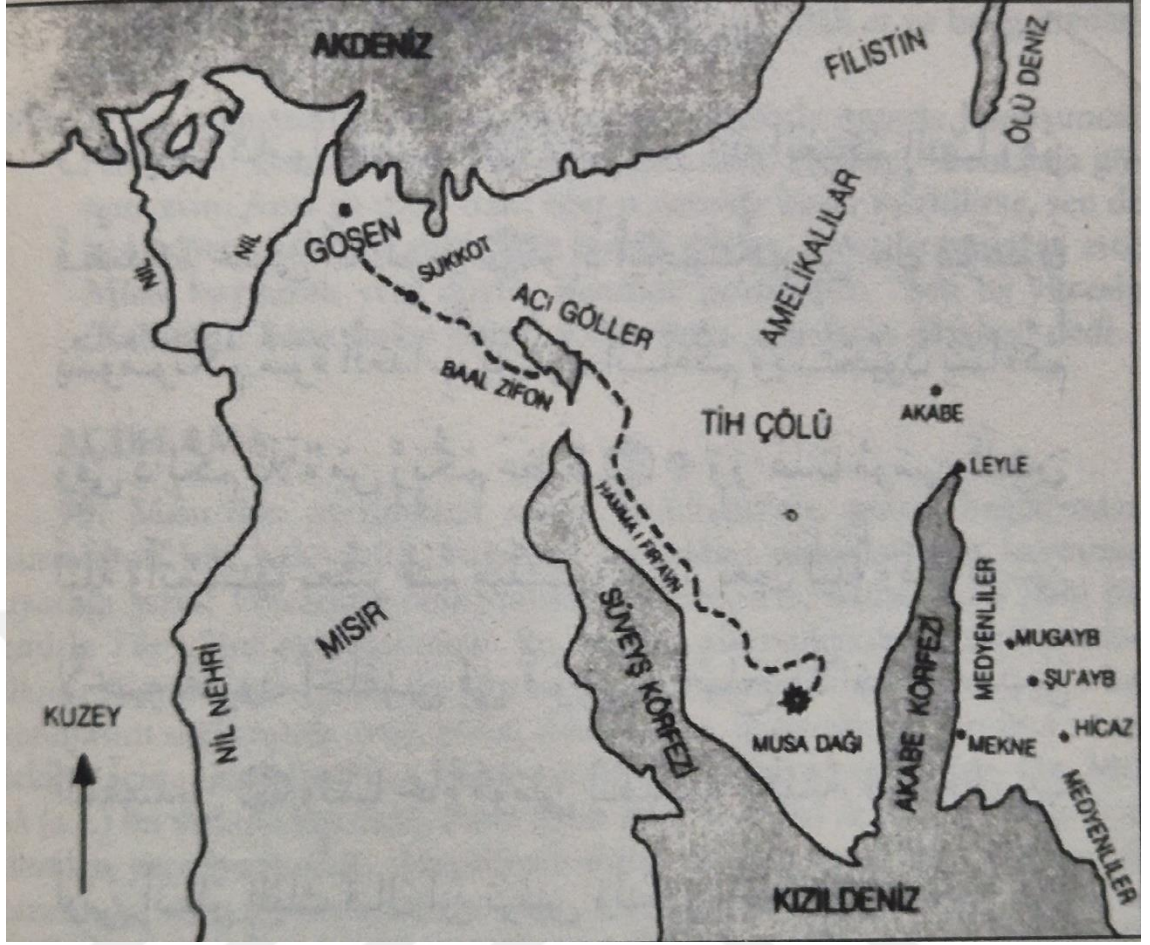
Diğeri bir örnek ise Yûnus 10/92. âyeti bağlamında Firavun'un bedeninin sonraki nesillere ibret olması için kurtarıldığından bahsedilmesidir. Mevdûdî burada bahsi geçen firavunun şayet Hz. Musa kendisine gönderildiğinde Mısır hükümdarı olan Mineptah ise, mumyalanmış cesedinin Kahire Müzesi'nde sergilendiğini söyler. Mumyalanmış olan firavunun bandajları kaldırıldığında, cesedinin üzerinde bir tuz tabakasının olduğunu söyleyen Sir Grafton E. Smith, bu durumun firavunun denizde boğulduğuna dair apaçık bir delil olduğunu söyler.⁴⁰⁵

3.2.9. Harita ve izimler

Mevdûdî'nin âyetleri tefsir ederken başvurduğu yöntemlerden biri de kıssaların anlatıldığı yerleri gösteren harita ve çizimlerdir. Bu yöntemle, kıssanın coğrafi konum olarak okuyucunun zihnine yerleşmesini hedefler.

⁴⁰⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/85.

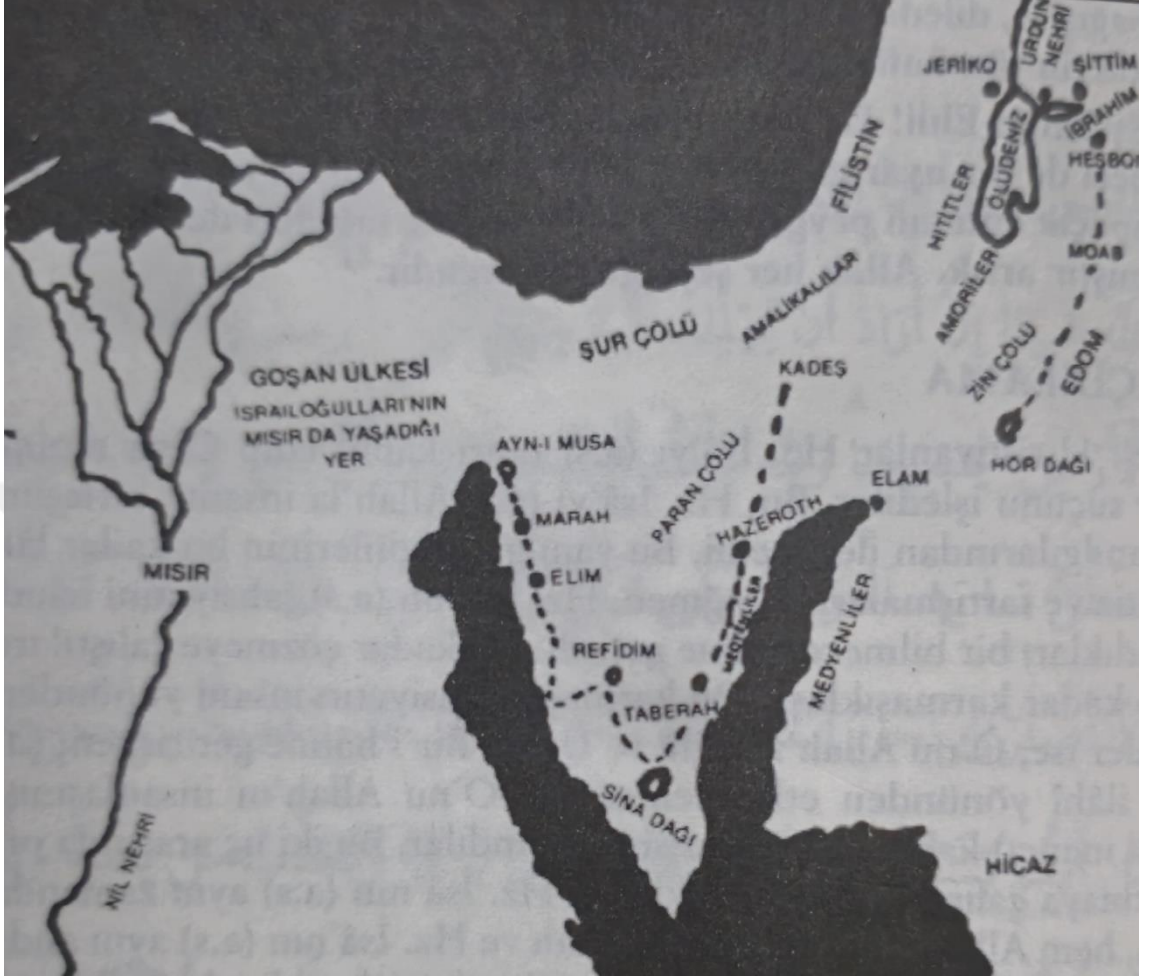
⁴⁰⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/362.



Harita I: İsrailoğulları'nın Mısır'dan Çıkışı.

Harita I'de gösterilen Goşen'in Hz. Yusuf zamanında İsrailoğullarının Mısır'da yaşamaları için verilen yer olduğunu söyleyen Mevdûdî, Memfis'in Hz. Musa döneminde Mısır'ın başkenti olduğunu aktarır. Günümüzde birbirinden epey uzakta olan Acı Göller ile Süveyş Körfezi arasında o günlerde deniz bağlantısı bulunduğunu belirtir. Hz. Musa İsrailoğullarını Mısır'dan çıkartırken Tih çölünü aşarak Sina'ya ulaşmak ister. Ancak Firavun ve adamlarının takibi ve Mısırlıların askeri garnizonları nedeniyle öncelikle Acı Göller'i geçerek Baal-Zifon'a çekildiklerini söyleyen Mevdûdî, buranın Firavun ve ordusunun suda boğuldukları yer olduğunu aktarır. Hz. Musa yanındakilerle beraber Mereh, Elim, el-Merha ve Paran Refdim yolunu takip ederek günümüzde Cebel-i Musa ve Tur denilen yere gelirler. Cebel-i Musa, Eski Ahitte Sina denilen yer, vadi ise Kur'an'da Kutsal vadi Tuvâ olarak geçen vadidir. Hammam-ı Firavun denilen yer ise bir rivayete göre Firavun'un cesedinin bulunduğu yerdir. Mevdûdî haritada bulunan Tur'un, Tur dağı değil günümüzdeki Tur limanını gösterdiğini söyler. Refdim civarında bulunan Horep Dağı'nda Hz. Musa'nın asasını vurmasıyla on iki göze açılarak su fişkıran

kaya parçasının bulunduğunu aktaran Mevdûdî, Tih çölünün İsrailoğullarının evsiz yurtsuz bir şekilde yaşadıkları çöl olduğunu söyler.⁴⁰⁶

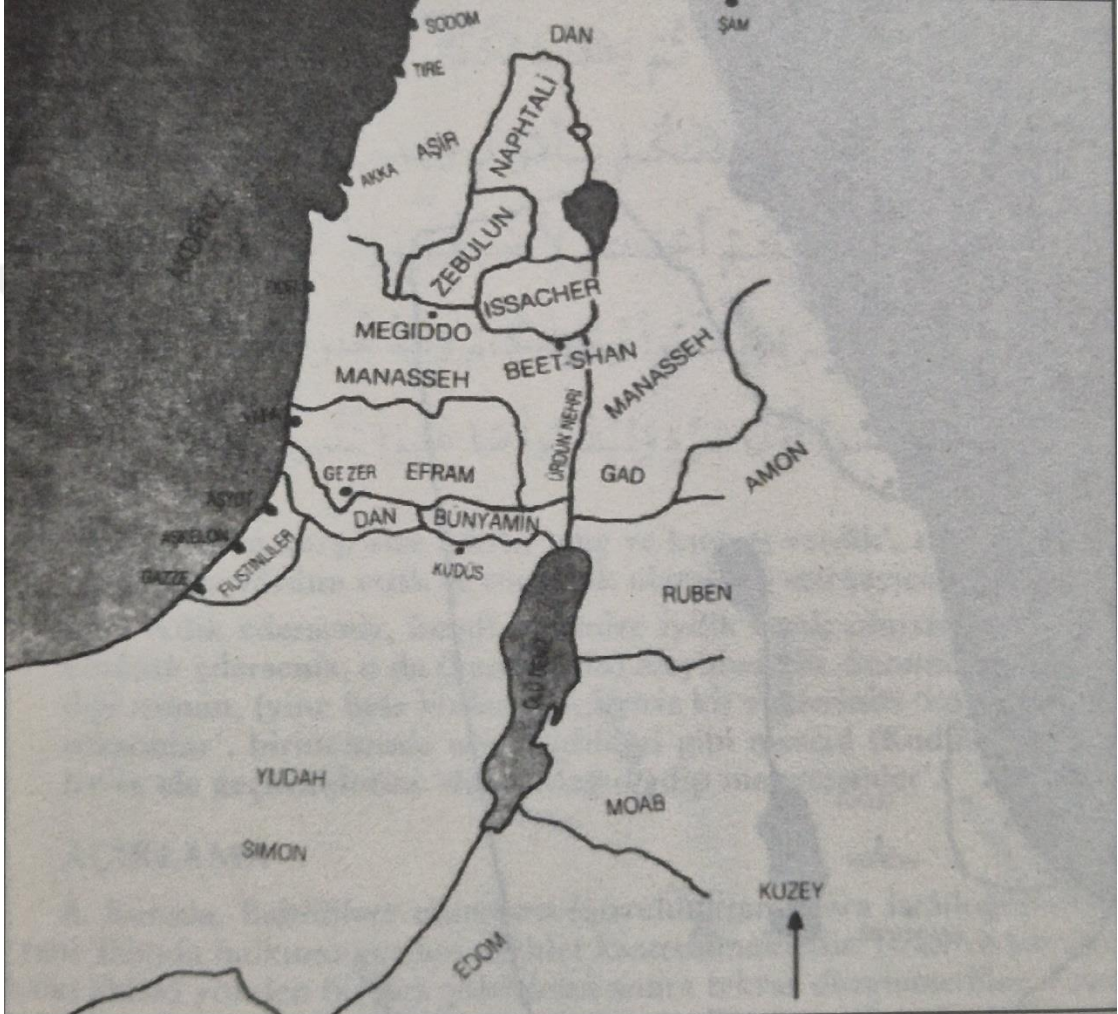


Harita II: İsrailoğulları'nın Mısır'dan Çıktıktan Sonra Sina Yarımada'sında evsiz yurtsuz dolaştıkları yerler.

Harita II, el-Mâide 5/20-26. âyetleri bağlamında İsrailoğullarından bahsederek onların 40 yıl boyunca evsiz yurtsuz çölde dolaştıklarını gösteren konumdur. Konuyla ilgili Kitab-ı Mukaddes'ten açıklamalara yer veren Mevdûdî, İsrailoğullarının Sina Yarımadası'nda çölde yaşadıkları bu döneme ait bu haritayı ekleyerek şu açıklamalara yer verir. Hz. Musa'nın İsrailoğullarını Sina Dağına getirdikten bir yıl sonra kendisine Tevrat'ın birçok emrinin verildiğini, bu emirler arasında İsrailoğullarıyla birlikte kendilerine miras bırakılan Filistin'i fethetmelerine dair bir emrin de olduğunu aktarır. Bunun üzerine kavmiyle birlikte Faran'a gelen Hz. Musa'nın, kavminden birkaç kişiyi casusluk amacıyla Filistin'e gönderdiğini ancak gidenlerden iki kişinin dışında

⁴⁰⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/89.

diğerlerinin oraya gitmeyi reddettiklerini aktarır. Böylece kırk yıl boyunca bu topraklara girmek kendilerine yasaklanır. İsrailoğulları Sur, Faran ve Zin çöllerinde kaldıkları süre içinde bazı kavimlerle savaşmak zorunda kalırlar. Kırk yıllık sürenin dolmasına yakın Hz. Harun vefat eder. Hz. Musa ve İsrailoğulları Moab, Heşban ve Şitim'e kadar olan bölgeyi fethederler. Mevdûdî bu fetihlerin ardından vefat eden Hz. Musa'nın yerine gelen Yeşu'nun önderliğinde Filistin de fethedildiğini belirtir.⁴⁰⁷

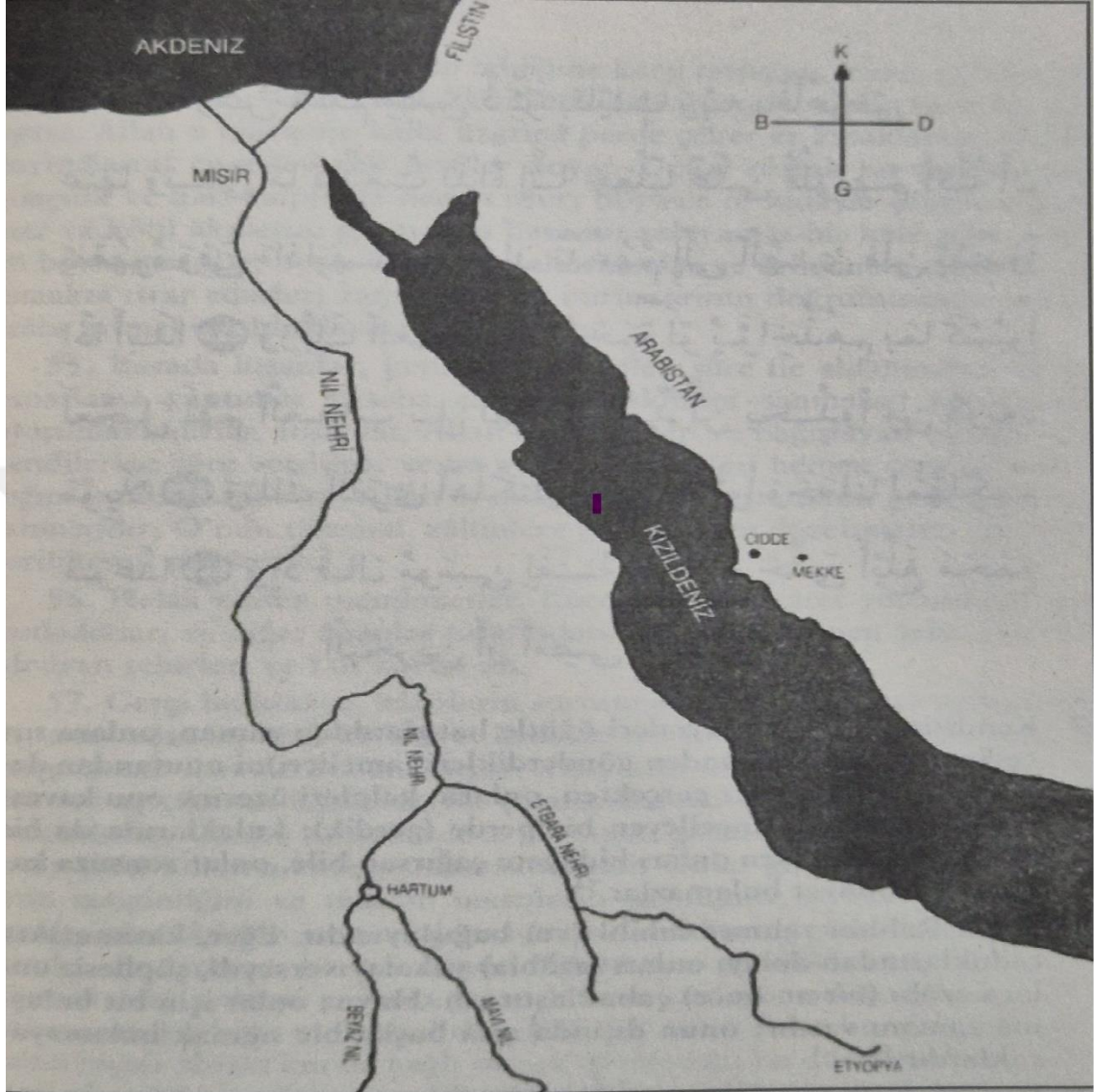


Harita III: Hz. Musa'dan sonra Filistin.

Mevdûdî Filistin'in fethinden sonra İsrailoğullarının bir devlet kurmak yerine topraklarını aralarında paylaştıklarını belirtir. Harita III'te bu toprakların on iki kabileye ayrıldığı halini gösterir. On iki kabilenin isimleri şunlardır: Simeon (Şimon), Judah

⁴⁰⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 1/470-473.

(Yehuda), Dan, Efrahim, Benjamin (Bünyamin), Reuben (Ruben), Manesseh (Menâşe), Gad, Zebulun (Zevulun), Issacher (İssakar), Asher (Aşer), Napthali (Naftali).⁴⁰⁸



Harita IV: Musa ve Hızır'ın hikâyesine ilişkin harita.

Harita IV bağlamında Mevdûdî Hz. Musa ile Hızır'ın yaptığı yolculuğun yer ve zamanıyla ilgili Kur'an- Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'te herhangi bir bilginin olmadığını söyler. Elindeki verilerle bu yolculuğun Sudan'a yapılan bir yolculuk olduğunu tahmin eden Mevdûdî, iki denizin birleştiği yer için Beyaz Nil ile Mavi Nil'in birleştiği ve günümüzde Hartum diye adlandırılan şehrin kastedildiğini ifade eder.⁴⁰⁹

⁴⁰⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 3/85.

⁴⁰⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 3/179-182.

3.2.10. Oryantalistlere Cevap Verme

Modern dönemin önemli araştırma alanlarından biri de batı ilim dünyasının genel anlamda “Doğu dünyası”, özel anlamda da “İslam” üzerine yaptığı ve “oryantalist/şarkiyat” olarak isimlendirilen çalışmalardır. Sömürgecilikle birlikte hız kazanan bu faaliyetler din, dil, bilim, düşünce, sanat, tarih alanlarında Doğu dünyası hakkında değer yargıları üretmeyi hedef edinir.⁴¹⁰ Batı tarafından yapılan bu araştırmaların bir kısmı her ne kadar objektif verilere dayansa da kahir ekserinin taraflı ve ideolojik saiklere dayandığı kabul edilir. Mevdûdî, bu araştırmaları çeşitli yönleriyle tefsirinde değerlendirir.

Bu bağlamda Mevdûdî, el-Mü'min 40/26. âyetinin Firavun'un Hz. Musa'yı öldürmek istediğine değindiğini, bu olayın Hz. Musa mücadele içinde olduğu dönemde meydana geldiğini ve bu kıssanın İslam daveti açısından önemini, önyargılardan kurtulmuş her insanın kabul edeceğini söyler. Hz. Musa'nın davetinin Firavun'un sarayından bazı kimselerin de kabul ettiğinin görüldüğünü ve bunun mümkün olduğunu ifade eder. Sözü edilen iman eden kişinin o güne kadar imanını gizlediğini ancak Firavun'un Hz. Musa'yı öldürmek istediğini öğrenince onu korumak için imanını gizlemekten vazgeçtiğini aktarır. Mevdûdî, oryantalistlerin bu kıssa hakkında söyledikleri sözlerinin, onların koyu bir taassup içinde olduklarını gösterdiğini söyler. Hz. Musa hakkında İslam Ansiklopedisi'ne makale yazan oryantalistin, bu kıssa hakkında, Kur'an'daki bu hikâyeye göre Firavun'un adamlarından birinin Musa'yı korumaya çalıştığını söyler. Ama bu konunun pek de açık olmadığını, bu hikâyenin Haggada'da Yetro'nun Firavun'a Musa'ya ılımlı davranmasını istemesiyle ilgili olabileceği aktarılır. Mevdûdî, ilim konusunda objektif olmaktan bahsedenlerin mesele İslam ve Kur'an olunca, kullanılan her ifadede bir yanlışlık, en azından bir şüphe ortaya çıkarma çabasında olduklarını ifade eder. Yetro'nun bu hikâyesinin Hz. Musa'nın doğumundan çok önce meydana geldiğini söyleyen Mevdûdî, onların bu iddialarının Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu hikayeyi duyup Kur'an'a aldığı bu nedenle konunun sarîh olmadığı yönünde olduğunu söyler.⁴¹¹

Mevdûdî, Sâmirînin kimliği ilgili bazı Hristiyan misyonerlerin Resûlullah'ı (s.a.v.) eleştirdiğini, bu konunun “Kur'an'ı yazan Muhammed'in cahilliğini(!)” ortaya

⁴¹⁰ Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul:TDV Yayınları, 2007), 33/428.

⁴¹¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 5/142-143.

çıkartan tarihi bir hata olarak lanse edildiğini aktarır. Onlara göre, Kur'an'ın bahsettiği Sâmirî, İsrail Krallığının başkenti ve M.Ö. 925 yılında kurulan Sâmiriyeli bir kişidir. Bu olaydan yüzlerce yıl sonra İsrailoğullarının yabancılarla evlenmesiyle ortaya Sâmiriyeli diye bir halk çıktığını, Sâmiriyelilerin de altından buzağıya taptıklarını, bu nedenle Resûslullah'ı (s.a.v.) civar kabilelerden duyduğu kulaktan dolma bilgileri Kur'an'a sokmakla itham ettiklerini belirtir. Mevdûdî bu eleştiriyi yapanların bunun dışında, Kur'an'da Firavun'un veziri Hâmân'ın, aslında Kısra'nın adamlarından biri olduğunu söylediklerini, maalesef insanların tarihte aynı kabilede, aynı memlekette veya farklı bir zaman diliminde bir ismin birden fazla kişide olabileceği gerçeğini yok saydıklarını ifade eder. Mevdûdî, Hz. İbrahim döneminde Irak'tan Mısır'a göç eden Sâmirîler diye bir grubun yaşamış olabileceğini, bunun dışında Kitab-ı Mukaddes'te Semer'den alınan bir tepe üstüne kurulmuş Sâmiriyye şehrinden bahsedildiğini aktarır.⁴¹²

Mevdûdî, Kur'an'ın Hâmân'ı, Firavun'un krallığında görevli bir bakan olarak tanıttığını ancak oryantalistlerin Hâmân için Hz. Musa'dan yüz sene sonra yaşamış Pers Kralı Xerxes'in yardımcısı olduğunu, bu nedenle Kur'an'ın tarihsel bir hataya düştüğü iddialarını aktarır. Bunun tamamen onların önyargılarından ileri geldiğini söyleyen Mevdûdî, oryantalistlerde Xerxes'in Hâmân'ından önce yaşamış başka bir Hâmân olmadığına dair ellerinde bir delilin olmadığını savunur. Bir oryantalistin, sahîh tarihi belgeleri araştırıp Firavun krallığında başkan, bakan veya nedimelerin olduğu bir belgede Hâmân isminin hiç geçmediğini ortaya koyması durumunda bunu hemen açıklayacağını, onların Kur'an'ı reddedebilmeleri açısından bundan daha iyi bir fırsat olmadığını ifade eder.⁴¹³

Mevdûdî, Kur'an-ı Kerim'de iki tane firavundan bahsedildiğini belirtir. Birincisinin Hz. Musa'yı sarayına alarak onu büyüten firavun olduğunu, ikincisinin ise Hz. Musa'nın kendisine ilahi mesajı götürdüğü, İsrailoğullarını serbest bırakmasını istediği ve Kızıldeniz'de boğulan firavun olduğunu ifade eder. Günümüzde araştırmacıların, birinci firavun'un, İsrailoğullarına baskı yaparak esaret altında tutan M.Ö. 1292-1225 yıllarında Mısır'da iktidarı elinde tutan II. Ramses olduğunu, ikinci firavunun babası II. Ramses'e hükümet işlerinde yardım eden ve babasının ölümü sonrası kral olan Merneptah olduğunu ileri sürdüklerini aktarır. Mevdûdî, İsrailoğulları takvimine

⁴¹² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 3/265-266.

⁴¹³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/159.

göre Hz. Musa'nın vefatının M.Ö. 1272 olmasını gerekçe göstererek araştırmacıların bu tezinin kesinlik ifade etmediğini, bunların birer tahminden ibaret olduğunu söyler.⁴¹⁴

Mevdûdî, hanedanın ve Mısır'da sosyal statüsü yüksek kesim ile halkın inancının birbirinden çok farklı olduğunu, tanrılarının ayrı, mabetlerinin ayrı, ahiret hakkındaki görüşlerinin ayrı olduğunu ifade eder. Güçlü toplumların çok tanrılı inanç yerine tek tanrılı inançlara yatkın olduğunu söyleyen Mevdûdî, bunların dışında İsrailoğullarıyla beraber tek tanrıya inanan toplulukların da olduğunu söyler. Bunların sayısının ülkenin yüzde 10'una denk geldiğini belirtir. Bu Firavun'dan (Aton) 150 yıl önce yaşamış dönemin firavununun kendisi ve ailesi için bütün tanrıları reddederek tek bir ilahı kabul ettiğini ifade eder.⁴¹⁵

3.3. Kıssaları Te'vil Etmesi

Bu başlık altında Mevdûdî'nin Hz. Musa kıssası bağlamında yaptığı yorumlara değinilecektir. Esasında yukarıda verilen bilgiler de onun doğrudan veya dolaylı yorumlarını oluşturur. Ancak burada Mevdûdî'nin akli yöntemlerle ulaştığı te'villere yer verilecektir. o, kıssa bağlamında pek çok muhtelif konuya kendisine has bir bakış açısıyla değinir. Bunlar konu içeriğine göre bir tasnife tabi tutularak kıssanın kronolojik akışı bağlamında incelenecektir. Burada değinilen hususların önemli bir kısmını yukarıda ifade etmiş bulunmaktayız. Ancak bu başlık altında Mevdûdî'nin re'yle te'vil yönü esas alınacaktır.

3.3.1. İman Hakikati ve Fıtrat

el-A'râf 7/101. âyetinde Hz. Musa kıssasına giriş mahiyetinde inkârcıların tarih boyunca peygamberlere karşı çıkmalarına değinilir. Burada inkârcıların ortak bir özelliği olarak "kalplerinin mühürlenmesi"nden bahsedilir. Mevdûdî, "kalplerin mühürlenmesi" ifadesinin ilahi kanunun ameli neticesinde meydana gelen bir zihin hali olduğunu söyler. Cehalet, kibir, önyargı ve nefsi arzular yüzünden kasıtlı bir şekilde inat ederek reddedenlerin, daha sonra inatlarında öyle bir seviyeye ulaştıklarını söyleyen Mevdûdî, kendi gözleriyle gördüklerine dahi inanmaz bir duruma geldiklerini ifade eder.⁴¹⁶ Görüldüğü üzere, âyette her ne kadar mühürlenme eylemi Allah'a izafe edilse de Mevdûdî, kalplerin mühürlenme sebebini inkârcıların davet karşısında sergiledikleri tutumlara bağlar. Böylelikle kişi iradî bir eylem olarak davete karşı çıkar, neticede ilahi

⁴¹⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/76.

⁴¹⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/254.

⁴¹⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/73.

kanun gereği hakikati idrak etmekten uzaklaşır, Kalbi, hiçbir nasihati kabul etmeyecek derecede katılaşır.

Sonraki âyette ise insanların çoğu, sözünde durmayan, fâsık kimseler olarak nitelenir. Mevdûdî bu âyetin tefsiri bağlamında, insanın fitratı gereği Allah’a kul olması, sıkıntı ve çaresiz olduğu durumlarda Allah’a sığınması ve toplumsal örflere uyması olmak üzere, her insan için bağlayıcı üç antlaşmanın olduğunu, inkârcıların bu üç antlaşmaya da uymadığını aktarır. İnkârcıların, yukarıda sayılan bu maddelere uymadıklarını, antlaşmayı bozmaları nedeniyle Allah tarafından Kur’an-ı Kerim’de fâsıklar olarak nitelendirildiklerini ifade eder.⁴¹⁷ Böylece âyette geçen ve bir şekilde mübhem olan “anlaşmaya uymama” ifadesiyle neyin kastedildiği açıklanır.

3.3.2. Hz. Musa’nın Kavgada Bir Kişiyi Öldürmesi Meselesi

Mevdûdî, âyetlerde yer alan satır arasındaki bilgilerden hareketle çeşitli tasvirler yapar. Böylece kıssada bir bütünlük yakalamayı hedefler. el-Kasas 28/15. âyetinde Hz. Musa’nın kavgaya eden iki kişiyi gördüğü, onlardan birini yumruklaması sonucu öldürdüğü olaydan söz edilir. Mevdûdî âyette geçen “habersiz olduğu” ifadesinin, şehrin ıssız olduğu bir zaman; belki sabahın ilk saatleri yahut sıcak bir yaz gününün öğlen vakti ya da bir kış gecesi olarak izah eder. Aynı şekilde “şehre girdi” ifadesi için de, buradan sarayın yerleşim yerinin dışında olduğunu ve Hz. Musa’nın sarayda yaşadığının anlaşıldığını, çünkü aksi halde cümlenin “şehre girdi” değil şehirden çıktı şeklinde olması gerektiğini söyler.⁴¹⁸ Böylelikle verilerden yola çıkarak anlatılmayan hususları da tahmin etmeye çalışır.

Aynı âyet bağlamında Hz. Musa’nın “bu şeytanın işidir” dediği zikredilir. Mevdûdî, bir kimsenin Hz. Musa’nın Mısırlı birini yumruklaması sonucu öldürdüğünü görüp de bu kelimeleri kullanmasını tuhaf bulabileceğini söyler. Onun Mısırlıyı öldürmek gibi bir niyetinin olmadığını, ayrıca yumruğun öldürme aracı olmadığını, sağlıklı her bireyin bir insanın yumruk darbesiyle birini öldürebileceğini düşünmediğini ifade eder. Hz. Musa’nın aslında söylemek istediğinin, bunun ancak şeytanın işi olacağı, saptıracılığıyla bu işi kendisine yaptırdığı, çünkü İsrailiyyi savunurken Mısırlıyı

⁴¹⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’an*, ts., 2/73.

⁴¹⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’an*, ts., 4/166.

öldürmekle suçlanacağını, böylece öfkesini yalnız kendi üstüne değil, bütün İsrailoğullarının üstüne çektiğinin farkındadır.⁴¹⁹

el-Kasas 28/17. âyeti Hz. Musa'nın Rabbinin kendisine verdiği nimetle suçlulara arka çıkmayacağına dair sözüne değinir. Mevdûdî, buradaki nimetin, Allah'ın onun yaptığı hatayı gizlemesi ve Mısırlılardan bir zarar görmeden kurtulması olduğunu söyler. Suçlulara arka çıkmayacağı ifadesi Hz. Musa'nın toplum ya da fert olarak zulmedene yardım etmeyeceğidir. Hz. Musa'nın Firavun ve başında bulunduğu hükümetle ilişkisini kesmeyi düşündüğünü söyleyen Mevdûdî, muttaki bir kimsenin böyle zalim ve zorba bir hükümet bünyesinde çalışamayacağını söyler.⁴²⁰ Mevdûdî burada kullandığı güncel kavramlarla günümüze hitap etmeye çalışır.

3.3.3. Hz. Musa'nın Medyen Yılları

Yukarıda ifade edildiği üzere Hz. Musa karıştığı kavgadan sonra Mısır'dan kaçmak zorunda kalır. Medyen'e doğru yola çıkan Hz. Musa günler sonra bir kuyunun başında dinlenir ve mola onun Medyen'e yerleşmesine vesile olur. Kur'an'da bashi geçen bu konuya değinen Mevdûdî, kendi bakış açısıyla çeşitli çıkarımla yapmaya çalışır. el-Kasas 28/26. âyetinde suyun başında karşılaşarak yardım ettiği kızlardan biri, babasından bu yabancıyı ücret mukabilinde tutma tavsiyesine yer verilir. Mevdûdî yabancıyı birkaç gün barındırdıktan sonra kızın bunu tavsiye ettiğini belirtir. Kızın aslında babasının yaşlı olması sebebiyle dışarı işini kendilerinin yapmak zorunda kaldıklarını, bu işleri yapması için onu ücretle tutabileceğini ve onun güçlü, güvenilir bir adam olduğunu ifade eder.⁴²¹

Hz. Musa'nın kuyu başında gördüğü kızlardan biriyle evlenmesini risâlet misyonuna uygun bir şekilde izah etmeye çalışır. Bu bağlamda el-Kasas 28/26. âyeti kızın babasının sekiz yıl kendilerine hizmet etmesine karşılık kızlarından biriyle Hz. Musa'yı evlendirme teklifine değinir. Mevdûdî, adamın Hz. Musa için sağlıklı ve genç bir adamın, iki kızın bulunduğu evde hizmet etmek için kalmasının doğru olmayacağını, asîl, medenî, kibar ve tahsilli biri neden kızıyla evlenmesin diye düşünmüş olabileceğini dile getirir. Adamın bu kararı verdikten sonra uygun bir zamanda fikrini açıkladığını söyler.⁴²²

Mevdûdî, kıssada anlatılanlardan yola çıkarak bazı tasvirler yapmaya çalışır. Medyen'den Mısır'a doğru hareket eden Hz. Musa'nın yolda gördüğü ateş Tâhâ 20/9-10.

⁴¹⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/167.

⁴²⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/168.

⁴²¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/175.

⁴²² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/176.

âyetleri bağlamında değerlendiren Mevdûdî, bu olayın Hz. Musa'nın Medyen'de yaşadığı sürgün yıllarından sonra karısıyla birlikte Mısır'a dönerken yaşandığını aktarır. Âyette bahsi geçen olayın bir kış gecesini Hz. Musa ve ailesinin Sînâ Yarımadası'nın güneyinden geçerken vuku bulduğunu söyleyen Mevdûdî, Hz. Musa'nın uzaktaki ateşi gördüğünde ailesini ısıtacak bir ateş ya da onlara yol gösterecek birini bulma ümidiyle gittiğini ama kendisini doğru yola götüren bir rehber bulduğunu ifade eder.⁴²³ Hz. Musa'nın tanımadığı bir yerde geçtiğini, bu nedenle onun gidip ateş olan yerin ne olduğunu anlamaya çalışması, güzergâhının yakınındaki yerlerle ilgili bilgi almak ve en azından bir parça kor ateş getirmek istediğini aktarır.⁴²⁴ Böylece kıssayı olağan hayat şartları içerisinde anlamlandırmaya çalışır.

3.3.4. Hz. Musa'ya Verilen Mucizeler ve Onun Tebliğ Yöntemi

Mevdûdî, Hz. Musa'ya verilen mucizeleri çeşitli yönleriyle izah etmeye çalışır. Risalet misyonu bağlamında mucizeyi ele alırken, dönemin konjektörüne de atıfta bulunur.

el-Kasas 28/31. âyetinde Hz. Musa'nın asasını yere bıraktığında yılan gibi hareket etmesi üzerine korkarak kaçmaya başladığı, bunun üzerine Allah'ın ona “*Korkma sen güvende olanlardansın.*” hitabına yer verilir. Mevdûdî, âyette bahsedilen iki mucizenin ilk olarak kendisiyle konuşanın, âlemlerin yaratıcısı Allah olduğuna güvenmesi için, ikincisinin ise Firavun'un karşısına çıkmak gibi zorlu bir görevi, silahsız bir şekilde değil, aksine elinde güçlü bir silahla gönderildiğine ikna olması için bu esnada gösterildiğini ifade eder.⁴²⁵

el-Kasas 28/32. âyetinde Hz. Musa'ya el mucizesinin verildiğini ve “kolunu kendine çek”erek toparlanması istenir. Mevdûdî “kolunu kendine çek” ifadesiyle korku duyduğunda kolunu kendisine yapıştırmasını, böylece kalbine cesaret gelmesi için bunun ona öğretildiğini söyler. Çünkü bir ordusu olmadan, silah ve teçhizatsız bir şekilde, zalim bir adam ve hükümetine karşı görevlendirildiğini aktarır. Böylesi zor bir durum karşısında peygamber de olsa bir insanın korkabileceğini ifade eder.⁴²⁶

Hz. Musa'ya mucizeler verilirken tebliğ vazifesini yumuşak ve ikna edici bir tarza yapması emredilir. Nitekim en-Nâzi'ât 79/18-19. âyetlerinde Hz. Musa ve kardeşinin

⁴²³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 3/239-240.

⁴²⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/92.

⁴²⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/180.

⁴²⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/180.

Firavun'a yumuşak bir dille gönderildiği zikredilir. Mevdûdî, Firavun'un azgınlığının da iki yönlü olduğunu belirtir. Birincisi Rabbine karşı azgınlığı, ikincisi halkına karşı azgınlığıdır. Onun halkına karşı toplu halde onların Rabbi olduğunu ilan ederek Rabbine karşı azgınlığını, halkı parçalara bölüp onları köleleştirerek halkına karşı azgınlığını ve bu güçsüz kimselere çokça zulüm ettiğini söyler.⁴²⁷

Mevdûdî, söz konusu bu metodu Kur'an'ın anlatım üslubu bakımından da değerlendirir. Buradan davetçinin yumuşak ve hikmetli söz ile konuşması gerektiğinin ortaya çıktığını söyleyen Mevdûdî bu âyetlerin Kur'anî metodu öğrettiğini söyler.⁴²⁸

el-A'râf 7/104. âyetinde Hz. Musa'nın, Firavun'a bir delille geldiği ve İsrailoğullarını kendisiyle göndermesini istediği olay anlatılır. Mevdûdî, Hz. Musa'nın Firavun'a iki görevle gönderildiğini, bunlardan ilkinin Firavun'un teslim olarak İslam'ı kabul etmesi, ikinci olarak İsrailoğullarının köleliklerine son verip, onları serbest bırakmasını istemek olduğunu söyler. Ayrıca Kur'an'ın bu iki görevi bazı yerlerde birlikte, bazı yerlerde ise ayrı ayrı zikrettiğini ifade eder.⁴²⁹ Nitekim Yûnus 10/78. âyetinde saray halkının Hz. Musa ve kardeşini hâkimiyeti ellerine almakla suçlayarak atalarının dininden dönmeyeceklerini söyledikleri zikredilir. Mevdûdî, elçilerin gelmesini sadece İsrailoğullarının özgürlüğü için olsa, Firavun ve adamlarının saltanat için onları tehdit olarak görmeyeceklerini ifade eder. Onlar için esas tehdidin, hakkın ikamesi için elçilerin getirdikleri mesaj olduğunu, çünkü bu mesajın Firavun'un devletinin temeli olan şirk, din ve devlet adamlarının hâkimiyetine açıkça meydan okuma olduğunu söyler.⁴³⁰

3.3.5. Firavun'un Hz. Musa'ya Zarar Verememesi

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın kıssası detaylarıyla verilmiştir diyen Mevdûdî, Hz. Musa ile ilgili kıssaların incelendiğinde buradaki alametlerin daha iyi anlaşıldığını söyler. Örnek olarak Hz. Musa'nın Kıptîlerden birini öldürüp ülkeyi terk ettiğini, hakkında tutuklama emri olmasına rağmen bir gün ansızın çıkıp geldiğini, Firavun'a âlemlerin Rabbi tarafından kendisinin elçilikle görevlendirildiğini ve getirdiği hidayeti kabul etmelerini istediğini aktarır. Mevdûdî, Firavun ve adamlarından hiç kimsenin ona zarar veremediğini söyler. Oysaki kendi kavminin, Firavun'un yaptığı zulümler nedeniyle ezildiğini, Hz. Musa'ya zarar vermek istemeleri durumunda kavminin onu koruyabilecek

⁴²⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 7/27.

⁴²⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 7/27.

⁴²⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/76.

⁴³⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/354.

güçte olmadığını ifade eder. Mevdûdî, şu ihtimalden söz eder: Firavun'un, asa ve yed-i beydâ mucizelerini daha görmeden, Hz. Musa'nın onun yanına kadar gelip karşısına geçme cesareti gösterdiğine göre arkasında büyük bir güç olma ihtimalini düşünmüş olabileceğini söyler.⁴³¹

el-Kasas 28/33. âyetinde Hz. Musa'nın Firavun'a gönderilirken onlardan birini öldürdüğü için, onların da kendisini öldürmesinden korktuğunu dile getirmesine yer verilir. Mevdûdî, âyetteki ifadenin Hz. Musa'nın korktuğundan dolayı gitmeye çekindiği anlamına gelmediğini, onun aslında Allah'ın mesajını onlara aktaramamaktan çekindiğini ifade eder. Mevdûdî, bir sonraki âyetin Hz. Musa'nın niyetini tam olarak açığa çıkarttığını söyler. Âyetin, Firavun'dan korkmadan, tam bir teslimiyetle, risalet görevini kusursuz bir şekilde yerine getirme isteğini ortaya koyduğunu açıklar.⁴³²

3.3.6. Hz. Musa'nın Büyüdüğü Saraya Peygamber Olarak Dönmesi

Bazen ifadelerdeki detaylara işaret ederek, kıssa ile ilgili çeşitli çıkarımlar yapılır. eş-Şu'arâ 26/18. âyetinde Firavun'un, Hz. Musa'ya onu evlerinde yetiştirip büyüttüklerini hatırlattığına değinilir. Mevdûdî, burada sözü edilen Firavun'un Hz. Musa'yı evinde yetiştiren Firavun olmadığını, onun oğlu olduğunu ifade eder. Şayet o olsaydı âyetteki ifadenin “*büyütülüp yetiştirildin*” değil “*büyütüp yetiştirdim*” şeklinde olacağını söyler.⁴³³

eş-Şu'arâ 26/22. âyetinde Hz. Musa'nın Firavun'a verdiği cevap zikredilir. Hz. Musa, ona başına kaktığı nimetin, kavmini köleleştirmesi sonucu olduğunu söyler. Mevdûdî, burada Hz. Musa'nın Firavun'a onun evinde büyütülmesinin, yine onların İsrailoğullarına yaptıkları zulüm sebebiyledir dediğini aktarır. Onların barbarlığı olmasa annesinin Hz. Musa'yı sepete koyup bir ırmağa bırakmayacağını ve onun ailesiyle birlikte kendi evinde güzel bir şekilde büyütüleceğini söyler. Mevdûdî, durum böyleyken onların evinde büyütülmesinin nimet değil aslında zulüm olduğunu ifade eder.⁴³⁴

3.3.7. Firavun'un İlahlık İddiası

Hz. Musa kıssası bağlamında Kur'an'ın temel kavramlarından biri olan “ilah” meselesini ele alan Mevdûdî, tarih boyunca peygamberlerin misyonu bağlamında konuyu izah etmeye çalışır. Bu bağlamda eş-Şu'arâ 26/29. âyetinde, Firavun'un kendinden başka

⁴³¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 5/140-141.

⁴³² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/180.

⁴³³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/17.

⁴³⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/18-19.

ilah edinmesi durumunda, Hz. Musa'yı zindana atma tehdidine yer verilir. Mevdûdî, burada yapılan konuşmayı tam olarak anlayabilmek için, ilah kelimesinin önceki zamanlarda olduğu gibi şimdiki zamanda da dini bir anlam ifade ettiğinin unutulmaması gerektiğini söyler. İlah kelimesinin, kendisine ibadet edilen, hediye ve kurbanlar sunulan, doğaüstü güçleri ve otoritesi nedeniyle halkın istek ve arzularının yerine gelmesi için dua ettiği şey olarak açıklar. Mevdûdî, bununla beraber dünyada iktidar sahibi olanların, bir ilahın dünyada yasal ve siyasal alanda söz sahibi olmasını, emir ve yasaklar koymasını, kendi iktidarına yapıldığı gibi onun buyruklarına da teslim olunmasını asla kabul etmediklerini ifade eder. Bu iktidar sahiplerinin, dünyada tek otorite olarak kendilerini gördüklerini ve bir ilahın kendilerinin koyduğu kanuna, yaptıkları politikalara hiçbir şekilde karışma hakkının olmadığını düşündüklerini aktarır. Bu nedenle tarih boyunca peygamberler ve iktidarı elinde bulunduranların arasında hep bir çatışmanın olduğunu söyler. Mevdûdî, peygamberlerin, iktidar sahiplerini bir olan Allah'ın hükümrانlığını kabul etmeleri için var güçleriyle çalıştıkları sırada, iktidar sahiplerinin mutlak hâkimiyetin kendilerinde olduğunu iddia etmekle kalmadığını, peygamberleri başka bir ilah/otorite kabul etmekle suçlayarak, onları asi ilan ettiklerini ifade eder. Mevdûdî, Firavun'un sözlerine bu açıdan bakıldığında konunun biraz daha anlaşılır olacağını ve Firavun açısından problemin basit bir tapınma sorunu olmadığını, eğer öyle olsaydı en fazla atalarının dinini bırakmayı reddedeceğini, Hz. Musa'yı din bilginleriyle tartışmaya davet edeceğini söyler.⁴³⁵

Mevdûdî, Firavun'un kendisini Mısırın ilahı olarak lanse etmesini farklı yönleriyle ele alır. Firavun'un sadece Mısır değil, tüm dünyanın siyasi hâkimi/rabbi iddiasında olduğunu söyleyen Mevdûdî, Firavun'a göre Hz. Musa'nın ondan başka, daha üstün bir tanrıdan söz etmemesi gerekirdi. Mevdûdî, bu nedenle bazı kimselerin Firavun'un Allah'ı inkâr edip kendisini O'nun yerine koyduğunu söylediklerini ancak Kur'an'ın bunun tam aksine Firavun'un Allah'ı göklerin Rabbi olarak kabul ettiğini aktarır. Mevdûdî, ez-Zuhruf 43/53. ve el-Mü'min 23/28-29. âyetleri incelendiğinde Firavun'un Allah ve melekleri inkâr etmediğini, kabul etmediği hususun Allah'ın elçilerle emirler göndermesi, siyasi otoriteye müdahale etmesidir.⁴³⁶ Aynı şekilde Tâhâ 20/49. âyeti bağlamında Firavun'un ilahlık iddiası başka bir yönüyle ele alınır. Mevdûdî'ye göre burada anlatılmak istenilen husus ilahlık iddiasında bulunan Firavun'un, bedenen Allah'a

⁴³⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/20-21.

⁴³⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 3/248.

bağlı olduğunun hatırlatılmasıdır. Zira böyle birinin ilahlık iddiasının saçma ve onu kabul etmenin büyük bir aptallık olduğunu söyler. Yukarıda ifade edildiği gibi onun asıl kabul etmek istemediği husus peygamberlik makamıdır.⁴³⁷

Mevdûdî, Firavun'un ilahlık taslamasını dönemin inanç sistemi bağlamından hareket ederek başka bir açıdan ele alır. Mısır'da onlarca tanrıya tapıldığını, hatta Güneş Tanrısının Firavun'a hulûl ettiğine inanıldığını ifade eder. Mevdûdî, Firavun'un kendisinin ilah olduğunu söylerken, yaratıcı ilah manasında değil, iktidar sahibi manasında kullandığını söyler. Firavun'un Mısır'ın ilahı olduğunu söylemesi, emir ve yasakları ancak kendisinin koyacağı, kendisi dışında emir verenin olamayacağı anlamına gelir.⁴³⁸

Mevdûdî her kim olursa olsun kişinin kendisini Allah'tan daha yüksek bir konumda konumlandırılamayacağını belirtir. Yöneticinin yalnızca Allah olabileceğini O'nun emirlerinin uygulandığı sistemin ise İslam Hukukunu oluşturduğunu aktarır.⁴³⁹

3.3.8. Firavun'un Hz. Musa'yı Tehdit Olarak Görmesi

Tüm bölgeyi hegemonyasında bulunduran Firavun'un Hz. Musay'ı bir tehdit olarak algılamasını farklı bir bakış açısıyla değerlendiren Mevdûdî, âyetleri tefsir ederken bazı soruların ortaya çıktığını söyler: Hz. Musa Firavun için neden bir tehlikeydi? Kimsesiz ve köle bir topluma ait olan Hz. Musa, tebaasının kendisini ilah kabul ettiği Firavun için nasıl bir tehdit oluşturur? Firavun'un saltanatı Suriye'den Libya'ya, Akdeniz'den Habeşistan'a ulaşırken, Firavun'un adamları neden Hz. Musa'yı Firavun'un saltanatını yok etmek ve onları Mısır'dan kovmak niyetinde olduğunu söyler? Allah tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu ve yalnızca İsrailoğullarına özgürlük talebi olan birinin devrim yapacağını neden düşündüler? Bu sorulara cevap olarak, o ana kadar aralarında politik bir konuşmanın geçmediğini söyleyen Mevdûdî, Hz. Musa'nın peygamberlik iddiasının zaten başlı başına bir politik söylem olduğunu ifade eder.⁴⁴⁰

Mevdûdî'ye göre, Mısır'ın kudretli hükümdarı ve çevresinin, yardımcı olarak kardeşinden başka kimsesi olmayan, peygamberliğini asası ve ışık saçan eliyle ispatlayan Hz. Musa'yı bu kadar önemsemelerinin farklı nedenleri vardı. İlk olarak Firavun ve çevresinin Hz. Musa'nın üstün şahsiyeti hakkında bilgiye sahip olduklarını, onun tertemiz

⁴³⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/249.

⁴³⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/183-184.

⁴³⁹ Mevdûdî, *İslam'da İnsan Hakları*, 20.

⁴⁴⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/78-79.

ve güçlü karakterli, doğuştan lider ruhlu ve bir kumandan olduğunu yakinen biliyorlardı. Talmud ve tarihçi Josephus'un kıssaları dikkate alındığında, Hz. Musa'nın kendi dönemindeki bütün ilimleri tahsil ettiği, savaş ve idarecilik konusunda eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Hz. Musa'nın aralarında yetiştirdiği kraliyet ailesi için bunlar temel şeylerdir. Ayrıca Hz. Musa'nın general olduğu Habeşistan seferinde üstün bir başarı gösterdi. Medyen'de geçirdiği sekiz yıllık zorlu çöl hayatının, onun sarayda alıştığı kolay hayatın etkilerini üzerinden atmasına yardımcı olduğunu muhakkaktır. Mevdûdî, buna göre azametli, kararlı, dindar olan Hz. Musa'nın, Firavun'un yanına peygamberlik iddiasıyla geldiğinde, onların bunu önemsiz boş bir iddia olarak göremediklerini ifade eder. İkinci olarak asa ve yed-i beydâ (ışık saçan el) mucizelerini gördüklerinde dehşete kapıldıklarını, buna sebep olanın gerçekten tabiatüstü bir güç olduğuna meyiletmeye başladıklarını söyler. Aslında onu sihirbazlıkla itham etmelerinin nedeninin açıkça inkâr ve yurtlarından sürülme korkusu olduğunu açıklar. Mevdûdî, peygamberlik alametlerini gördüklerinde şaşırdıklarını, onların Hz. Musa'yı gerçekten bir sihirbaz olduğuna inanmış olmaları halinde ondan korkmayacaklarını, kesinlikle bir devrim gerçekleştireceğini düşünmeyeceklerini ifade eder.⁴⁴¹

ez-Zuhuruf 43/51. âyetinde Firavun'un kavmine hitaben hükümlerinin, altından akan nehirlerin kendisinin olduğunu hatırlatması zikredilir. Mevdûdî, o dönemde kralın, devlet adamlarıyla meclisteki konuşmalarını, münadiler aracılığıyla köy ve şehirlerde halka duyurulduğunu söyler. İlan edilen bu bildirinin içeriğinden Firavun'un tahtını kaybetme korkusu yaşadığının anlaşıldığını, Hz. Musa'nın gösterdiği mucizeler karşısında imanları zedelenen halkın nezdinde, Firavun ve ailesinin tanrısal imajının yıkılmaya başladığını ifade eder. Firavun'un âyette geçen seslenmesinin bunu fark ettiğini gösterdiğini, bu nedenle halkına iktidarını ve kendisine ait olan Nil Nehri'ni görmüyor musunuz diye sorduğunu belirtir.⁴⁴²

3.3.9. Hz. Musa ile Sihirbazların Karşılaşması

eş-Şu'arâ 26/35. âyeti Firavun'un çevresine Hz. Musa'nın sihirbaz olduğu ve onları yurtlarından çıkarmak istediğini söylemesine değinir. Mevdûdî bu âyetin tefsirinde, Firavun'un âyetleri/mucizeleri görür görmez, hemen hükümlerinin sona ereceği endişesiyle dehşete kapıldığını köleleriyle anlamsız bir şekilde konuşmasından anlaşıldığını söyler. Firavun'un güçlü hükümlerliği karşısında, mazlum halktan zayıf bir

⁴⁴¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/79.

⁴⁴² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 5/281.

topluluğa mensup, askeri gücü olmayan iki kişi bulunuyor, Mevdûdî ülkenin hiçbir yerinde isyan olmadığı gibi, dışardan bir güçle de desteklenmediklerine rağmen Firavun'un, mucizeleri görür görmez çılgınca bağırarak, bu iki adam sizi yurdundan etmek istiyor, demesinin bundan olduğunu belirtir. Mevdûdî, bu durumun Hz. Musa'nın sihirle böyle bir şey yapacağını iddia eden Firavun'un kafa karışıklığına işaret ettiğini söyler. Yoksa o güne kadar hiç kimsenin sihirle ne bir ülke fethettiğini, ne bir savaş kazandığını ne de bir devrim yaptığını belirtir. Mısır'da çok fazla sihirbazın olması nedeniyle Firavun'un onları yalnızca belli bir ücret karşılığında hünerlerini sergileyen bayağı insanlar olarak gördüğünü aktarır.⁴⁴³

Yûnus 10/77. âyetinde Hz. Musa'nın "sihirbazlar iflah olmaz" sözüne değinilir. Mevdûdî, Hz. Musa'nın mucizesine alakasız bir benzerlikten dolayı büyü dediklerini ama peygamberlerle büyücüler arasındaki nitelik farkına bakmadıklarını söyler. Onlara, hiçbir büyücünün, korkusuzca bir zorbanın karşısına geçip konuştuğunu, sapıklıktan vazgeçmesi için tavsiyelerde bulunduğunu ve onu nefsinin temizlemeye, Allah'a ibadet etmeye çağırdığını gördünüz mü diye sorar. Büyücülerin bundan farklı davrandığını söyleyen Mevdûdî, onların ilk olarak kendisine hünerlerini gösterme fırsatı vermeleri için saray nedimelerine dalkavukluk yaptıklarını söyler. Daha sonra kralın huzuruna çıkıp, yerlere kadar eğilip mükâfat için avuçlarını açtıklarını ifade eder.⁴⁴⁴

el-A'râf 7/111-112. âyetlerinde Firavun'un adamlarının ona Hz. Musa ve kardeşini bekletmesini, adamlar yollayarak uzman sihirbazları getirtmesini tavsiye ettiklerine yer verilir. Mevdûdî, Firavun'un adamlarının bu sözlerini, ilahi mucize karşısında ortaya çıkan netice ile sihir arasındaki farkı net olarak anladıklarına yorar. İlahi mucizeyle gerçekleşen değişikliğin gerçek olduğunu ama sihrin sonucunun bir görüntü yanılsamasından ibaret olduğunu bildiklerini söyler. Hz. Musa'nın peygamberlik iddiasını, sihirbazlık ithamıyla çürütmeye çalışmalarının bundan olduğunu ifade eder. Onların aslında, asanın gerçekte bir yılana dönüşmediğini ama Hz. Musa'nın yaptığı sihirle öyle gösterdiğini söylediklerini, böylece bunun bir mucize olarak değil, yalnızca bir yanılsama olarak gördüklerini ifade eder.⁴⁴⁵

eş-Şu'arâ 26/42. âyetinde Firavun ile sihirbazlar arasında geçen konuşmalara yer verilir. Âyette sihirbazların başarılı oldukları takdirde kendilerine ne vaat edildiğine dair

⁴⁴³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/23.

⁴⁴⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/353.

⁴⁴⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/81.

sorularına cevap olarak Firavun'a yakın olacakları söylenir. Mevdûdî bu konuşmaların, sihirbazlar ile peygamberler arasındaki farkı ortaya koyduğunu belirtir. Bir tarafta atalarının dinini kurtarmak için Firavun tarafından çağrılan, ancak kendisi mükâfat dilenen nasipsiz sihirbazlar, diğer tarafta on sene önce cinayet suçlamasıyla kendisinden kaçtığı kralın karşısına Allah'ın elçisi olarak, tehditlere boyun eğmeden gelen bir peygamberin olduğunu ifade eder. Hal böyleyken ancak namusunu kaybeden birinin, bir peygamberi sihirbazlıkla itham etme cesaretini gösterebileceğini söyler.⁴⁴⁶

Tâhâ 20/62. âyeti sihirbazların kendi aralarında gizlice konuşarak tartıştıklarını bildirir. Mevdûdî, sihirbazların kendi zayıf durumlarının farkında olduklarını, ayrıca Hz. Musa'nın sihir yapmadığını bildiklerini ifade eder. Bu durumda onların buluşma yerine korku ve tereddütle geldiğini söyler. Hz. Musa'nın onları uyarması ve karşılaşmanın bayram günü halka açık ve gündüz yapılmasını kendi aralarında tartıştıklarını, çünkü kaybederlerse halkın sihir ve mucize arasındaki farkı anlayacağını düşündüklerini söyler.⁴⁴⁷

Mevdûdî, Firavun'un adamlarından her ne olursa olsun Hz. Musa'ya karşı hazırlanmış bir grup olduğunu, fanatik olanların karşılaşma için halkı hazırladığını, daha akl-ı selim ve tecrübeli olanların ise daha dikkatli ve kendini korumayı tavsiye ettiğini söyler. Mevdûdî, sihirbazların tartışmalarını iki şeye dayandırdıklarını düşünür. Birincisi, sihirbazların Hz. Musa gibi asalarını yılanı çevirebilmeleri halinde Hz. Musa'nın da sihirbaz olduğunun kanıtlanacağı, ikincisi, şayet Hz. Musa kazanırsa, yöneticilerin ülkelerini kültürlerini, sanat ve medeniyetlerini kaybetmeleridir.⁴⁴⁸

eş-Şu'arâ 26/40. âyetinde saray erkânı ve mucizeleri gören halkın, sihirbazların kazanması halinde onlara uyacaklarına dair sözlerine yer verilir. Mevdûdî, bu âyetin mucizeleri görenler ve onu işitenlerin, atalarının dinine olan inançlarını kaybettiklerini gösterdiğini ifade eder. Bu inancı sürdürmeyi, sihirbazların başarısına bağlı gördüklerini söyleyen Mevdûdî, Firavun ve adamlarının bu karşılaşmayı, sonucu belirleyen bir karşılaşma olarak gördüklerini ve bu sebeple ülkenin dört bir yanına münadileri göndererek sihirbazların kazanması halinde Hz. Musa'nın yenileceğini, aksi halde

⁴⁴⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/25.

⁴⁴⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 3/254.

⁴⁴⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 3/254.

inançlarını terk etmek zorunda kalacaklarını halka söyleyerek onları etkilemeye çalıştıklarını aktarır.⁴⁴⁹

Mevdûdî, sihirbazların Hz. Musa'nın yaptığı bir sihir olmadığını aksine Allah-u Teâlâ'dan kaynaklanan bir gücün etkisi olduğunu ve Allah'ın kudreti karşısında her türlü sihrin güçsüz kaldığını hep bir ağızdan itiraf ettiklerini söyler. Mevdûdî, bir sihri yine en iyi sihirbazların anlayıp değerlendirebildiğini, bu nedenle sihirbazların bu itiraflarının önemli olduğunu ifade eder.⁴⁵⁰

Bu karşılaşmanın amacının Hz. Musa ile sihirbazların becerilerini yarıştırmak olmadığını, aksine Hz. Musa'nın Allah'ın elçisi olduğu iddiasının doğruluğuyla ilgili olduğunu⁴⁵¹ söyleyen Mevdûdî, Firavun'un amacının ise sihirbazlar marifetiyle bunun bir mucize değil yalnızca bir sihir olduğunu göstermek olduğunu ifade eder. Bu durumun hem Firavun hem de halkın sihir ile mucize arasındaki farkı anlayabildiklerini ortaya koyduğunu, bundan dolayı sihirbazların Allah'ın kudretiyle canavara dönüşen asanın kendi sihirlerini yuttuğunu gördüklerinde, hemen secde ederek iman ettiklerini söyler.⁴⁵²

el-A'râf 124-125. âyetlerinde Firavun'un, sihirbazların iman ettiğini gördüğünde onları ellerini ve ayaklarını çapraz bir şekilde keseceğine dair tehdidi ve sihirbazların Allah'tan bu durum karşısında sabır ve Müslüman olarak canlarını alması dualarına yer verilir. Mevdûdî âyette dikkate değer konunun, sihirbazların iman ettikten birkaç saniye sonra geçirdiği inanılmaz değişim olduğunu söyler. Sihirbazların ilk olarak atalarının dinine yardım etmek için evlerini terk ettiklerini, gösteriden önce utana sıkıla eğer başarılı olurlarsa Firavun'un onları nasıl mükâfatlandıracağını sorduklarını, şimdi ise önünde saygı ile eğildikleri Firavun'a karşı büyük bir cesaretle meydan okuduklarını ifade eder.⁴⁵³

Firavun'un bu tehditleri üzerine eş-Şu'arâ 26/50-51. âyetlerinde sihirbazların bu durumda Rablerine dönecekleri ve inananların ilki olmaları hasebiyle Allah'ın, onların hatalarını bağışlayacağını umduklarına dair cevapları yer alır. Mevdûdî, sihirbazların bu cevabının, Firavun'un hilekâr aldatıcı biri olduğunu, kendisinin düzenlediği bir yarışmada sonuç istediği yönde gerçekleşmeyince, hemen hile yapıldığını söyleyerek sihirbazların bu yönde bir itirafta bulunmalarını istediğini söyler. Ancak çaprazlama el ve

⁴⁴⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 4/23.

⁴⁵⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/83.

⁴⁵¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 3/257.

⁴⁵² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 7/28.

⁴⁵³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 2/83.

ayaklarının kesilmesi ve ağaca asılmaları gibi korkunç tehditlerine rağmen sihirbazların onun isteğini yerine getirmediklerini, bunun da Firavun'un hile iddiasını geçersiz kıldığını aktarır. Kendi alanında oldukça başarılı olan bu sihirbazların, Hz. Musa'nın yaptığıнын sihir değil ancak bir mucize olduğunu kavradıklarını belirtir.⁴⁵⁴

3.3.10. Saray Ehlinin Hz. Musa'ya İman Etmeye Başlaması

Saray ehlinin Hz. Musa'ya iman etmeye başlaması Firavun'u yeni tedbirler almaya iter. el-Mü'min 40/45. âyetinde Firavun'un sarayında Hz. Musa'ya inanan mü'mini, Allah'ın Firavun ve adamlarından koruduğundan bahsedilir. Mevdûdî, bu mü'min kulun Firavun'un sarayında önemli mevkide olan biri olduğunu, imanını açıkça izhar etmesine rağmen Firavun ve adamlarının ona açıktan zarar veremediklerini ifade eder. Bu nedenle onların, Hz. Musa'yı öldürme planlarını gizlice yaptıklarını, Allah'ın bu planları boşa çıkardığını söyler. Âyetin üslubundan yaşanan bu olayın, Hz. Musa ile Firavun arasındaki mücadelenin sonuna doğru vuku bulduğunun anlaşıldığını aktarır. Sonunda Firavun'un ümitsizliğe kapılarak Hz. Musa'yı öldürmeye karar verdiğini ancak kendi adamlarından ona karşı gelenler olduğunu görünce, Hz. Musa'nın adamlarını da etkilemeye başladığını, bu nedenle Hz. Musa'yı yakalama emrini çıkarmadan önce, adamlarından ona inananları tasfiye ettiğini söyler.⁴⁵⁵

3.3.11. Firavun'un Yenilgisi

Firavunun Hz. Musa karşısında yenilgiye uğratılmasının hem kendi dönemi hem de sonraki dönemler için bir ibret vesikasıdır. ez-Zâriyât 51/40. âyetinde Firavun ve ordularının denizde boğuldukları ve Firavun'un son anında pişman bir halde kendisini kınadığı zikredilir. Şu kısa ifadenin içinde tarihin büyük destanının toplandığını söyleyen Mevdûdî, bu âyeti tefsir ederken okuyucudan, gözlerinin önüne Firavun'un azametinden çevresindeki bütün toplulukların korktuğu, dünyanın en büyük ilim ve medeniyet ülkesinin diktatörünün olduğunu getirmelerini ister. Firavun'un ordusuyla beraber bir anda suda boğulmasının, yalnızca Mısır için değil çevre ülkeler için de destan olduğu çok açıktır der. Kendi ülkesi veya başka bir ülkede onun için üzülen, yas tutan ya da yazık oldu diyen hiç kimsenin olmadığını, hatta onun zulmünden bunalan insanların, onun ibretlik ölümüyle rahatlayarak sevinç çığlıkları attıklarını ifade eder. Mevdûdî, bu

⁴⁵⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 4/27.

⁴⁵⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 5/151.

durumun ed-Duhân 44/25. âyetinde “*Onlara yer ve gök ağlamadı*” şeklinde geçtiğini söyler.⁴⁵⁶

3.3.12. İsrâiloğullarının Put Edinmeleri

el-A’râf 7/138. âyetinde İsrailoğullarının denizden geçirildikten sonra, puta tapan bir kavme rastlamaları ve Hz. Musa’dan kendilerine put yapmasını istediklerinden bahsedilir. Mevdûdî, Hz. Musa ve yirmi sekiz yıl Peygamber Yeşû’nun rehberliğinden sonra bile Mısır’da geçirdikleri kölelik hayatında İsrailoğullarının içlerine işleyen Mısır kültürünün etkilerinin silinmediğini söyler. Bunun onların Mısır’dan çıkışlarından sonra ilk gördükleri tapınağa bu kadar heves etmelerinin nedeni olduğunu ifade eder.⁴⁵⁷

el-A’râf 7/148. âyetinde İsrailoğullarının ziynet eşyalarından, böğüren bir buzağı yaparak ona taptıkları anlatılır. Mevdûdî, İsrailoğullarının Mısır’dan mucizevi bir şekilde kaçışlarının üzerinden henüz üç ay bile geçmeden, Hz. Musa’dan kendileri için tanrı yapmasını istediklerini, Hz. Musa Sînâ’ya çıkmak üzere aralarından ayrılır ayrılmaz, hemen kendilerine tapacakları bir heykel yaptıklarını aktarır. Daha yeni esaretten kurtulan, Kızıldeniz’i geçen, Firavun’un ordusuyla beraber Allah’ın kudretiyle denizde boğulduklarına şahitlik eden İsrailoğullarının, utanmadan onlara bunca lütufta bulunan Rablerini unuttuklarını ifade eder. Mevdûdî, İsrailoğullarının kaypak ve güvenilmez diye nitelendirdiği tavrı nedeniyle, bazı peygamberlerin onları, kendi kocasının dışında geriye kalan tüm erkeklere sevgi gösteren ve evliliğinin ilk gecesi dahi eşini aldatmaktan çekinmeyen şirret bir kadına benzettiklerini söyler.⁴⁵⁸

Tâhâ 20/87. âyetinde İsrailoğullarının ziynetlerini ateşe atmalarından söz edilir. Mevdûdî, İsrailoğullarının bu eritilmiş ziynetleri çubuk haline getirerek hayvanlara yüklemeyi düşündüklerini, bu niyetle süs eşyalarını bir araya getirmiş olabileceklerini söyler. Âyette geçen “onları attık” ifadesiyle insanların cevabının sona erdiğini, kıssanın devamını Allah-u Teâlâ’nın anlattığını söyleyen Mevdûdî, insanların Sâmirî’nin ne yapacağını bilmeden ziynetlerini getirip ona verdiklerini, Sâmirî’nin de bunları eriterek buzağı şekline getirdiğinin anlaşıldığını söyler. Bu buzağının sığır gibi böğürdüğünü, ardından Sâmirî’nin buzağıyı insanlara tanrıları şeklinde tanıttığını ifade eder.⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, ts., 5/514-515.

⁴⁵⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, ts., 2/88.

⁴⁵⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, ts., 2/95.

⁴⁵⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, ts., 3/267.

3.3.13. İsrâiloğullarının Gazaba Uğramaları

Allah'ın onca lütüf ve mucizeleri karşında İsrâiloğullarının sergiledikleri davranışlar Allah'ın gazabına müstahak olmalarına neden oldu. el-Bakara 2/61. âyetinde İsrailoğullarının tek çeşit yemekten bıktıklarını ve Allah'ın yerden bitirdiği başka yiyeceklerden yemek istedikleri, Hz. Musa'nın da onlara Mısır'a gitmelerini çünkü istediklerinin orada olduğunu söylediği zikredilir. Ayrıca İsrailoğullarına yoksulluk ve horluk damgasının vurulduğu ve Allah'ın gazabına uğradıklarından söz edilir. Bunun nedeni olarak isyan etmeleri, peygamberleri öldürmeleri ve Allah'ın âyetlerini tanımamaları gösterilir. Mevdûdî bu durumun onların kendilerine verilenden memnun olmayarak, iş gücü isteyen nimetleri istedikleri anlamına gelmediğini bilakis çölde olma gayelerinin kalplerinin temizlenmesi, dünyaya önder olmaları için terbiye edilmelerinin gerektiğini unutup, arzularının peşinden giderek dünyayı terk etmemeleri olduğunu dile getirir. Kitab-ı Mukaddes'te *Sayılar* 11: 4-9 ile karşılaştırma yapılabileceğini söyleyen Mevdûdî, gazaba uğramalarına sebep olarak İsrailoğullarının vahyi, çeşitli şekillerde reddetmelerini göstererek şu şekilde açıklar. Kendi istek ve arzularına uymayan hiçbir şeyi vahiy olarak kabul etmemeleri, Allah'ın emirlerini bile bile utanmaz bir şekilde çiğneyerek aksini yapmaları ve kendi istek ve arzularına uygun şekilde Allah'ın âyetlerini değiştirerek te'vil etmeleri olduğunu söyler.⁴⁶⁰

3.3.14. Hz. Musa ve Gencin Hikâyesi

el-Kehf 18/60. âyetinden itibaren Hz. Musa ve gencin hikayesinden bahsedilir. Mevdûdî, bu hikâyenin aslında kâfirlerin sorularına bir cevap olarak anlatıldığını, ama hem kâfirler hem de Müslümanlar için önemli bir gerçeği vurguladığını söyler. Olayların yalnız görünen tarafla hükme varanların, çok ciddi bir yanılsa sürüklendiğini belirten Mevdûdî, onları sadece görüneni görmek ve ilahi hikmeti kavrayamamakla suçlar. Bu insanların, zalimleri zengin, masum insanları zayıf, isyankâr olanları refah, Allah'a itaat edenleri zorluk içinde, günahkârları zevk, dindarları ise acı içinde gördüklerinde ilahi hikmeti anlamadıklarından, tamamen yanlış hüküm verdiklerini söyler. İlahi hikmeti anlayamayan kâfir ve zalimlerin, bu dünyanın ahlakî kuralının olmadığı ve bu dünyanın hâkiminin olmadığı, eğer varsa dahi bu hâkimin adaletsiz ve akılsız olduğu kanaatine vardıklarını söyler. Böylece kişinin dilediği her şeyi yapabileceğini çünkü hesap verilecek bir merciinin olmadığı sonucunu çıkarttıklarını ifade eder. Mevdûdî, öte yandan

⁴⁶⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, ts., 1/80.

mü'minlerin bu gördükleri karşısında cesaretlerinin kırıldığını, imanlarının çok zor imtihandan geçtiğini söyler. Âyette Allah'ın olayların arkasındaki hikmetleri Hz. Musa'ya göstererek, görünen ile gerçeğin ne denli farklı olabileceğini Peygamberine gösterdiğini aktarır.⁴⁶¹

el-Kehf18/66 ve 18/82 arasındaki âyetlerde Hz. Musa ve Hızır kıssası anlatılır. Mevdûdî bu kıssayla ilgili cevaplanması gereken çok zor sorular olduğunu söyler, Hızır'ın yaptığı işlerden iki tanesinin, insan yaratıldığı günden beri var olan kanunlara aykırı olduğunu belirtir. Kanunlardan hiçbirinin bir insanı, haksız yere öldürmenin karşılığı olmadan öldürülmesine ve başkasına ait bir malın tahrip edilmesine imkân vermediğini açıklar. Öyle ki, bir kimse ilham alarak korsanların gemi basacaklarını ve bir çocuğun kâfir olacağını bilse dahi yine de kendisine o gemiyi tahrip etme ve o çocuğu öldürme yetkisinin verilmediğini aktarır. Mevdûdî, birisi Hızır'ın bunu kendi başına değil, bilakis Allah'ın emriyle yaptığını söylese bile bunun sorunu çözmediğini söyler. Çünkü asıl soru Hızır'ın kimden emir alarak yaptığı değil “Bu emirlerin özelliği nedir?” sorusudur. Hızır'ın bunları ilahi emir doğrultusunda yaptığının aşikâr olduğunu söyleyen Mevdûdî, Hızır'ın kendisinin de bunun böyle olduğunu söylediğini aktarır. Allah-u Teâlâ'nın da Kur'an'da “*Biz ona katımızdan ilim öğrettik*” diyerek bunu tasdik ettiğini açıklar. Ama yine de emrin özelliği ve niteliği ile ilgili sorunun hâlâ cevapsız olduğunu söyler. Mevdûdî, bu emirlerin ilahi yasa tarafından meşru olmadığını, Kur'an'ın suçsuz olan bir kimsenin öldürülmesine onay vermediğini ve ilahi yasada bir kimsenin ilham ile emir alarak veya bir şeyin hikmeti kendisine bildirildi diye yaptığı şeyin helal olacağı bir boşluğun olmadığını ifade eder. Bu sebeple bu emirleri, Allah'ın bazı kullarına zenginlik, bazılarına fakirlik vermesi, bazısına hastalık, bazısına hastalıktan sonra şifa vermesi gibi emirleri ile bir tutmak zorunda olduğunu söyler. Ardından Hızır'a verilen emirlerin gerçekten bu kapsamda ise o zaman onun ilahi kanunlarla sınırlı olmayan bir melek olduğu veya Allah'ın yaratıklarından biri olduğu sonucuna varılabileceğini ifade eder. Mevdûdî, bu tür şer'i yönü olmayan emirlerin, insanlara değil ancak meleklerle verilmesini bu çıkarıma gerekçe olarak sunar. Bunun sebebi, melekler için helal-haram kavramının olmaması, kişisel güçlere sahip olmamaları ve sadece Allah'ın buyruklarını yerine getirmeleri olduğunu söyler. Yukarıda değinilen ilkelerin, sufiler ve fıkıh âlimleri tarafından tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde kabul edildiğini aktarır. Bu konuda Alusî (ö. 1270/1854), İmam-ı Rabbânî (ö. 1034/1624), Muhyiddîn ibn 'Arabî (ö.

⁴⁶¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 3/181-182.

638/1240), Abdulkadir Geylanî (ö. 561/1166), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), İmam-ı Gazzalî (ö. 505/1111) gibi bilginlerin birçok söylemlerini ayrıntılı bir biçimde naklederek, sufilerde ilham yoluyla alınan bilgiyle ilahi yasaya uymayan bir şeyi yapmanın doğru olmadığını belirttiklerini söyler. Mevdûdî, bu nedenle Hızır'ın insan olamayacağını, bir melek veya ilahi yasanın sınırlandırmadığı başka bir varlık olduğunu düşünür. Kur'an-ı Kerim de Hz. Musa'yı eğitmek üzere gönderilen Hızır'ın bir insan olduğunu yazmaz, onun Allah'ın kullarından bir kul olduğunu yazar. Mevdûdî, kul kelimesinin Kur'an'da melekler için de kullanıldığını aktarır. Bunun örneği el-Enbiyâ 21/26. Ez-Zuhruf 43/19. âyetlerde vardır. Hızır'ın insan olduğuna dair Hz. Peygamber'den (s.a.v.) gelen bir hadisin de bulunmadığını söyler. İbn Abbâs, Sa'îd ibn Cübeyr ve İbn Kâ'b'dan gelen bir hadis-i şerifte Peygamberimiz (s.a.v.) Hızır'dan söz ederken "racul" kelimesini kullanarak bu kelimenin yalnızca insanlar için kullanılmadığını açığa çıkarttığını söyler. Racul kelimesi Kur'an'da el-Cin 72/6. âyetinde cinler için kullanıldığını, ayrıca latif olan varlıkların insanların yanına geldiklerinde insanlar gibi görüldüğünü, bundan anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hızır için kullandığı racul kelimesinin mutlak surette insan manasına gelmediğini söyler.⁴⁶²

⁴⁶² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, ts., 3/189-190-191.

SONUÇ

Mevdûdî, sosyal ve siyasal çalkantıların yaşandığı, ülkesinin Hindistan ve Pakistan olarak ikiye ayrıldığı dönemi de kapsayan bir zaman diliminde yaşadı. O, ilmi kişiliğinin yanında politik kişiliğiyle de tanınan biridir. Ülkesinde yaşanan krizler nedeniyle aktif siyasete uzak duramaz. Özellikle Pakistan Devleti'nin kurulması ve şekillenmesinde aktif olarak rol alır. Bu süreçte kurulan yeni ülkenin İslami değerlerle, İslam kanunları üzerine şekillenmesi için büyük bir çaba sarf eder.

Mevdûdî, Hintli birçok kimsenin Kur'an'ı anlayacak altyapıya sahip olmadıklarını düşünmektedir. Mevdûdî'nin bu tefsiri yazmasındaki amacı, Kur'an'ı anlamak isteyen orta düzeydeki Hintli Müslümanların Kur'an'ı anlamasına yardımcı olmaktır. Bu yönüyle belli bir kesim hedef alınarak Kur'an'ı tefsir etme çalışmasının sınırlı örnekleri arasındadır.

Mevdûdî, eserinde her sureye bir giriş yazarak burada surenin nüzûlü, indiği zamanın şartları ve İslam daveti ve davet esnasında karşılaşılan zorlukları aktarır. Mevdûdî, tefsirini serbest, akıcı bir üslup ve anlaşılır bir dille, orta düzeyde insanların anlayacağı bir tarzda yazar. Dirayet tefsirinin önemli örneklerinden biri olan söz konusu tefsir Türkçe, Arapça ve İngilizcenin yanı sıra başka birçok dile çevrilir.

Kur'an'ın bütünlüğü Mevdûdî'nin tefsirinde gözettiği temel ilkelerden biridir. Gerek siyâk-sibâk bağlamı gerekse de diğer âyetlerle olan bağlam, bütüncül bir bakış açısıyla ifade eder. Farklı surelerde tefsir edilen kıssaları birleştirerek, anlatılmayan hususları, ayrıntılı analizlerle belirlemeye çalışır. O, Kur'an'a bütüncül yaklaşarak pek çok sorunun cevabını bulmaya çalışır.

Mevdûdî'nin tefsir yöntemi nev'i şahsına münhasırdır. Yeni yöntemleri denemeye çalışır. Bunlardan biri de Ehl-i Kitap kaynaklarına sık sık atıfta bulunmasıdır. Gerekli gördüğü yerlerde alıntılar yapar. Özellikle kıssaları Kutsal Kitap ve Talmud'la karşılaştıralı olarak tefsir eder. Bu alıntıların amacı genel olarak eleştiri içindir. Ama ittifak edilen hususları da belirtmekten imtina etmez. Mevdûdî, Ehl-i Kitabın zaman içinde tahrif edilen kaynaklarını, Kur'an'ın nasıl düzelttiğine değinir. Özellikle onların peygamberlerine yaptığı büyük haksızlıklara karşı, Kur'an'ın verdiği cevabı ve peygamberleri nasıl temize çıkarttığına yer verir.

Mevdûdî, Hz. Musa kıssasını tefsir ederken zaman zaman klasik tefsirlere de başvurur. Özellikle isrâiliyat rivâyetlerini eleştirir, kritik yapılmadan Ehl-i Kitap kaynaklarından iktibas yapılmasına karşı çıkar. Aynı şekilde dil ve belâgat bağlamından da klasik tefsirlere müracaat eder. O, genellikle müfessir ismi vermeden umum ifadelerle aktarımlarını yapar. Bazen de isim zikrederek alıntı yapar. Eleştirdiği veya muvafık olduğu hususları belirtir. Yaptığı alıntılardan sonra kendi fikrini beyan eder.

Mevdûdî'nin, Kur'an'da geçen kıssaların coğrafyasını yerinde görmesi, çeşitli tespitler yapması, yerel halktan bilgiler toplaması tefsirini farklı kılan yönlerdendir. Bu bağlamda çeşitli harita ve krokiler paylaşması, okuyucunun zihninde kıssaların yer edinmesini sağlar. Modern dönem imkânlarını tefsir malzemesi olarak kullanması, farklı bir bakış açısının yakalanmasına kapı aralar.

Mevdûdî, oryantalistik çalışmaları da objektif kriterlerle değerlendirmeye çalışır. Özellikle oryantalistlerin Kur'an'ın kaynağı ve kıssalarla ilgili iddialarına eleştirel mahiyette yer verir, taraflı bakış açılarını ortaya koymaya çalışır. Onları Kur'an'a karşı insaflı olmaya davet eder. Kur'an'ın ilahi kaynaklı olduğunu, çeşitli delillerle ispatlamaya çalışır.

Mevdûdî, İslam dünyasında ileri sürülen bazı düşünceleri de ele alır. Özellikle modernist bakış açılarını tahlil etmeye çalışır. Söz gelimi bazı modern tefsircilerin denizin yarılması mucizesini, med-cezir ile açıklamalarını şiddetle eleştirir. Yine Hz. Musa'nın sihirbazların yaptığı sihri gerçek sanarak korkmasını örnek gösterip, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve diğer peygamberlerin de geçici bir süre sihirden etkilenmesinin mümkün olduğunu belirtir. Bu bağlamda zikredilen ilgili hadislerin inkâr edilmesine bir anlam vermez.

Hz. Musa kıssasını, İslam'ın zuhurundan binlerce yıl önce yaşanmış sıradan tarihi bir olay olarak düşünülmesini istemeyen Mevdûdî, bu kıssadan çıkartılabilecek derslere, muhatap üzerindeki etkisine dikkatleri çeker. Bu bağlamda kıssada anlatılan yönleri muhatap toplumla bağlantılı olarak ifade etmeye çalışır. Hz. Peygamber'e muhalefet edenler ile Firavun arasında bir benzerlik oluşturularak kendilerini bekleyen tehlike ve akıbet hususunda uyarıldıklarını hatırlatır. Bu yönüyle nüzûl sürecinin pek çok aşaması kıssa bütünlüğü içinde konumlandırılmaya çalışılır.

Mevdûdî, yukarıda zikredilen metodolojiden hareketle tefsirini oluşturur. O, klasik ile modern arasında orta bir yolu bulmaya çalışır. Geleneğin yöntemini

kullanmaktan imtina etmez, bununla birlikte aykırı gördüğü hususları da eleştirmekten geri durmaz. Aynı şekilde modern dönemin imkânlarından yararlanarak yeni bir bakış açısı yakalamaya çalışır.



KAYNAKÇA

- Ahmed, Anis. “Mevdûdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/432-437. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. *Kitâbu’l-‘ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî - İbrahim Sâmirânî. Beyrut: Dâru’l-Mektebetu’l-Hilâl, ts.
- Ahmed, Hurşid - Ensârî, Zafer İshak. “Mevdûdî’nin İslâm ve İslâmî Uyanışa Dair Görüşlerinin Bir Tanıtımı”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2009), 179-201.
- Akıncı, Adem. “Kur’an’daki Kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41-63.
- Albayrak, Halis. *Kur’an’ın Bütünlüğü Üzerine*. İstanbul: Şule Yayınları, 2011.
- Arslan, Sedat. *Hiz. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2013.
- Ata, Mahmut. *Seyyid Ebu’l-A’lâ Mevdûdî’nin Siyasi Düşüncesinin Teolojik Temelleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Atılğan, Yusuf Kenan. *Ledünni İlmin Hiz. Musa-Hızır (a.s.) Kıssası Bağlamında Kelami Açıdan Değerlendirilmesi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2006.
- Atım, Ahmet. *Hiz. Musa Kıssalarının Din Eğitimi Açısından Değeri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010.
- Ay, Mahmut. *Kur’an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak -Hiz. Musa Kıssası Örneği-*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Ayday, Mehmet Selim. “Hiz. Musa’ya Verilen Levhalar: Kitab-ı Mukaddes ile Kur’an-ı Kerim Arasında Bir Karşılaştırma”. *Türkiye Din Araştırmaları Dergisi* 14 (2022), 191-211.
- Badshah, Waqar. “İslâm İktisadî Düşünce Tarihi”. 925-941. İstanbul, 2021.
- Begavî, Muhyissünne Ebû Muhammed el-Hüseyin b Mes’ud el-. *Me’âlimu’t-tenzîl fî tefsîri’l-Kur’ân*. thk. Komisyon. Beyrut: Dâru Tâyyibe, 1997.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd el-. *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı. Beyrut: Dâru İhyau’t-Turâsi’l-Arabî, 1418.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin el-. *es-Sünenü’l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2003.

- Birişik, Abdulhamit. *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3., 2019.
- Birişik, Abdülhamit. “Mevdûdî Hayatı, Görüşleri ve Eserleri”. 43-61. 18. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.
- Boz, Bedir. *Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa (Pedagojik Bir Araştırma)*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1997.
- Buğâ, Mustafa Dîd el-. *el-Vâdih fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Şam: Dâru'l-Kalme, 1998.
- Bulut, Yücel. “Oryantalizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007. 33/428-437.
- Butî, Muhammed Sa'îd Ramazan el-. *Min revâi 'i'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Tefsir Usûlü ('İlmu Usûli't-Tefsir)”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi* 103 (1971).
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-. *es-Sihâh*. thk. Ahmed Abdulgafur Atâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, ts.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd el-. *Tâcü'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l Alîm Lilmelâyîn, ts.
- Çelik, Ahmet. “Birey ve Toplumun İslahı Açısından Kur'an Kıssaları”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2004), 55-88.
- Çetin, Mürüvvet. *Tevrat ve Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. Musa Kıssası Kıyaslaması*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2015.
- Demir, Hamdullah. *Hz. Musa Örneğinde Yüce Allah'ın Peygamberleri Eğitmesi*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2024.
- Durmuş, İsmail. “Mesel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/293-297. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Usâm Musa Hâdî. Suudi Arabistan: Dârus-Sadîk, 2013.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî - Abdullah b. Musâit ez-Zehrânî. *el-Merâsil*. Dârus-Semî, 1408.
- Ebû Hayyan el-Endülisî. *el-Bahru'l-muhît*. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1420.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-esfiyâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1409.
- Ezdî, Alî b. Hüseyin el-. *el-Muncid fî'l-luga*. thk. Ahmed Muhtar Ömer - Dâhî Abdalbaki. Kahire: Alemu'l-Kutub, 1988.

- Ezherî, Muhammed b. Ahmed el-. *Tehzîbu'l-Luga*. thk. Muhammed Avf. Beyrut: Dâru'l-İyhâ, 2001.
- Ez-Zebîdî, Murtazâ. *Tâcü'l-Arûs min Cevâhir el-Kâmûs*. Dar el-Hidâye, ts.
- Genç, A. Ali. *İslâm'da İhyâ Hareketleri*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2., 2018.
- Genç, Cafer. *Kelâm Epistemolojisi ve Hz. Musa-Hızır Kıssası Işığında Zâhir-Batın İlişkisinin Değerlendirilmesi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2002.
- Gülbudak, Özgür. *Rönesans, Maniyerizm ve Barok Resim Sanatında Hz. Musa Tasvirleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017.
- Güenalp, Hümeýra. *Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa Kıssasında Ferdî ve İçtimâî Ahlâk*. İstanbul: İstanbul Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2021.
- Güngör, Ömer Faruk. *Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın Eğitimi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Gürer, Neşe. *Kur'an'da Peygamberlerin Karakter Özellikleri (Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa ve Hz. Süleyman Örneğinde)*. Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Halefullah, Muhammed Ahmed. *Kur'an'da Anlatım Sanatı el-Fennu'l-Kasasî*. Ankara: Ankara Okulu, 2012.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl. *Kitâbü'l-Ayn, Dâr ve Mektebeti'l-Helâl*.
- Haltalı, Fatmanur. *Kitap Sahibi Peygamberlerle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi (Hz. Musa ve Hz. Davud)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Çağdaş Hadis Tartışmaları Bağlamında Mevdûdî'nin Dinamik Sünnet yorumu”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2003), 29-49.
- Hâzin, Alî b. Muhammed el-. *Lubâbut't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*. thk. Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Atiyye el-Endelûsî, Ebû Muhammed Abdulhak. *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitabi'l-azîz*. thk. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen. *Cemheretu'l-luga*. thk. Remzi Münir Ba'lebekî. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.

- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayib. Suudi Arabistan: Mektebetu Nezâr, 1419.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Kitâbu'l-musannef fi'l-ehâdis*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemu mekâyisu'l-luga*. thk. Abdusselam Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed. *Mücmelü'l-Luga*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ. *el-Bidaye ve'n-nihaye*. thk. Ali Şiri. Beyrut: Dâru İhyau't-Turâsi'l-Arabî, 1988.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. Dâru'l-Tayyibe, 1999.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru's Sâdir, 1993.
- İbn Teymiyye, Takıyuddîn. *İktidâu sirati'l-mustakim li muhalifeti ashabi'l-cehîm*. thk. Nasi Abdülkerim. Beyrut: Dâru'l- Âlemi'l Kutup, 1999.
- İbnu'l-Cevzî, Cemuluddîn Ebu'l-Ferec. *Zâdu'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1422.
- İlber Bostan, Hanzade. *H. Musa ile Akad Kralı Sargon'un Yaşam Hikayelerinin Karşılaştırılması*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2017.
- İsfâhanî, Râğîb el-. *Müfredat Kur'an Kavramlar Sözlüğü*. İstanbul: Yarin Yayınları, 5. Basım, 2019.
- İsfâhanî, Râğîb el-. *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*. İstanbul: Yarin Yayınları, 5. Basım, 2019.
- Jabeen, Farkhunda. *Pakistan'daki Dini Cemaatler Din Eğitimi (Mevdudi Cemaati Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2022.
- Kaçar, Galip. *Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa ve Firavun*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1992.
- Kalkan, Bilgihan. *Mevlânâ'nın Mesnevî Adlı Eserinde Hz. Musa*. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018.
- Kara, Mustafa. *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur'an Kıssaları*. Samsun: Üniversite Yayınları, 1., 2018.
- Karadavi, Yusuf el-. *Bir Düşünür Olarak Mevdudi*. Ekin yayınları, ts.

- Karataş, Ali. “Mevdûdî’nin Tefsirinde Müteşâbih”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2014), 605-622.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. “Kur’an’da Kıssa Terapisi -Hz. Peygamberin Kıssalardan Terapi Amaçlı Yardım Alması-”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VIII/2 (2004), 69-80.
- Kattân, Menna‘ Halîl. *Mebâhis fî ulûmi’t-tefsîr*. Kahire: Mektebetu’l-Me‘ârif, 2000.
- Kaya, Remzi. “Kur’an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2002), 31-58.
- Kayhan, Mustafa. “Kur’an Kıssalarının İbadât Bağlamında Değerlendirilmesi”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013), 133-186.
- Kelpetin Arpaguş, Hatice. “Mitoloji, Kur’ân-ı Kerîm Kıssaları ve Kültürel Miras”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2003), 5-24.
- Keskin Tunç, Betül. *Din Eğitimi Sürecinde Hz. Musa’nın Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Doktora, 2004.
- Kılıç, Bedirhan. *Mevdûdî’nin İslam Devlet Anlayışının Eleştirel Bir Değerlendirmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Kışlakçı, Turan. *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler Mevdudi*. İstanbul: Bağımsız Yayıncılık, ts.
- Kuşeyrî, Abdülkerim el-. *Letâifu’l-işârât*. thk. İbrahim Basyûnî. Mısır: el-Hey’etü’l-Mısriyye, ts.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr el-. *Tefsîru’l-Mâturîdî Te’vilâtu Ehli’s-Sunne*. thk. Mecdi Baslum. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2005.
- Mâverîdî, Ebu’l-Hasen Alî b. Muhammed el-. *en-Nuketü ve’l-’uyûn*. thk. İbn Abdulmaksû b. Abdurrahmân. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.
- Mevdûdî, Ebu’l-A’lâ. *İslam’da İnsan Hakları*. çev. Sezgin Baş. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017.
- Mevdûdî, Ebu’l-A’lâ. *Kur’an’a Göre Dört Terim*. çev. Osman Cilacı. İstanbul: Beyan Yayınları, ts.
- Mevdûdî, Ebu’l-A’lâ. *Kur’an’ı Nasıl Anlayalım*. çev. Bekir Karlığa. İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.
- Mevdûdî, Ebu’l-A’lâ. *Tefhîmu’l-Kur’an*. İstanbul: İnsan Yayınları, ts.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebu’l Hasen. *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, ts.

- Narol, Süleyman - Ersöz, Muhammed. “İdeolojinin Kur’an Yorumuna Yansıması - Mevdûdî’nin Yûsuf Sûresi 76. Ayetini Tefsiri Özelinde-”. *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 5/10 (2018), 415-432.
- Nebhân, Muhammed Fâruk en-. *el-Medhal ilâ ‘ulûmi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. Haleb: Dâru’l-Ulûmi’l-Kur’ân, 2005.
- Nesefî, Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-. *Medâriku’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl*. thk. Yusuf Ali Bedyevî. Beyrut: Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, 1998.
- Okuyan, Mehmet. “Kur’an’da Gizemli Bir Yolculuğun Kıssası”. *Din Eğitimi Araştırmalar Dergisi* 13 (2004), 45-109.
- Oruç, Cemalettin. *Sa’lebî’nin el-Keşfü ve’l-Beyân Adlı Tefsirinde Hz. Musa ile ilgili İsrâilî Rivayetlerin Değerlendirilmesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2009.
- Ören, Halis. *Keşşaf ve Nesefî Tefsirlerinde Hz. Musa ile İlgili İsrailiyyat*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 1988.
- Özel, Abdurrahman. *Bir Din Kurucusu Olarak Buda ve Hz. Musa’nın Hayatlarının Fenomenolojik Açidan Mukayesesi*. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2022.
- Özkan, Mustafa. “Kur’an Kıssalarının İslâm Tarihi Öğretimi Açısından Referans Olabilirliği Üzerine”. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 3 (2010), 91-113.
- Öztürk, Mustafa. “Bilge Kul-Musa Kıssası ve İslam Kültüründe Hızır Mitosu”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14-15 (2003), 245-281.
- Öztürk, Varol. *Eski Ahit ve Kur’an Bağlamında Karizmatik bir Lider Olarak Hz. Musa*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010.
- Râzî, Fahrüddîn er-. *Mefâtihu’l-gayb (Tefsîru’l-kebîr)*. Beyrut: Dâru İhyau’t-Turâsi’l-Arabî, 1420.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir er-. *Muhtâru’s-sihâh*. thk. Yusuf Şeyh Muhammed. Beyrut: Mektebetu’l-Asriyye, 1999.
- Rençber, Enes. *İşari tefsir Bağlamında Hz. Musa ve Salih Kul Kıssası’nın Tefsir ve Te’vili*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Sayı, Ali. *Kur’an’da Hz. Musa*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1990.
- Sönmez, Mustafa. *İhyâ Hareketlerinde Mevdûdî*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1997.

- Söylemez, Hülya. *Kur'an'da Kadın Kıssaları (Hz. Musa Kıssasında Kadın)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2006.
- Suyûtî, Celâluddîn es-. *ed-Durru'l-mensûr*. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, ts.
- Şah Veliyullah, Ahmed b. Abdurrahîm ed-Dihlevî. *el-Fevzu'l-kebîr fî usuli't-tefsîr*. Kahire: Dâru's-Sahve, 1986.
- Şengül, İdris. "Kıssa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/498-500. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2022.
- Şengül, İdris. "Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri". *Fecr Yayınları*, 169-184.
- Şengül, İdris. *Kur'an Kıssalarının Tarihî Değeri*. Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- Taberî, İbn Cerîr et-. *Câmiu'l-beyân fî te'vili'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhamed Şâkir. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tay, Hekim. *Kur'an-ı Kerim'in Anlaşılmasında Belagat İlminin Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Turgay, Nurettin. "Kur'an Kıssaları". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 61-84.
- Yağır Ahmetoğlu, Gülşen - Bağlıoğlu, Ahmet. "Cemâat-i İslâmî'de Siyaset Üzerine Yapılan Mülâhazaların Mevdûdî Perspektifinden İncelenmesi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Yakar, Hüseyin. *Kur'an'da Hz. Musa'nın Üç Asa Mucizesi Örneğinde Tefsir Kaynaklarının Değerlendirilmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2019.
- Yavuz, Ömer Faruk. "Kur'an'ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak 'Kıssa'nın Rolü". *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırma Dergisi* 6/1 (2009), 113-136.
- Yazıcı, Ahmet. "Süleyman Ateş'in Görüşleri Bağlamında Kur'an Kıssaları". *İslami Araştırmalar* XXII/2 (2011), 106-117.
- Yıldırım, Suat. "Kur'ân-ı Kerim'de Kıssalar". *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 3 (1979), 37-63.
- Zebîdî, Muhammed Murtezâ ez-. *Tâcu'l-'arûs*. thk. Komisyon. Kahire: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zeccâc, Ebû İshâk ez-. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelbî. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1988.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmidî't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1407.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-. *Esâsu'l-belâga*. thk. Muhammed Bâsel
Uyûni's-Sevd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.

